

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE ÖLÜM
(13.-14. YY)**

**Hazırlayan
Ebru DİLBAS**

**Danışman
Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER**

Yüksek Lisans Tezi

**Ocak 2019
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE ÖLÜM
(13.-14. YY)**

**Hazırlayan
Ebru DİLBAS**

**Danışman
Doç Dr. Gökçe Yükselen PELER**

Yüksek Lisans Tezi

**Ocak 2019
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun biçimde hazırlanan bu tez çalışmasında tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ebru DİLBAS

“Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Ölüm (13.- 14. yy)” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Ebru DİLBAS

Danışman

Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

Doç Dr. Gökçe Yükselen PELER danışmanlığında **Ebru DİLBAS** tarafından hazırlanan “**Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Ölüm (13.- 14. yy)**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

...09.../01.../2019

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Gökçe Yükselen Peler

Üye : Doç. Dr. Hacer Tokman

Üye : Doç. Dr. Engin Çetin

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 04/02/2019 tarih ve07..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...04.../02.../2019

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

İnsan hayatının üç önemli “geçiş”i vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Bu üç önemli “geçiş”in çevresinde bir sürü âdet, ayin, tören, dinsel ve büyüsel işlem toplanmakta, söz konusu “geçiş”leri yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı insanın yeni durumunu kutlamak ve kutsamak, aynı zamanda da onu, “geçiş” sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır.

Doğum ve ölüm, hayatın başlangıcı ve bitimini ifade eden çok önemli iki dönüm noktasıdır. Birinde sevinç ve coşku hâkimken diğesinde acı ve hüznün söz konusudur. İnsanoğlu, ölüm karşısında hem sevdiğini yitirmenin verdiği acıyı hafifletmek, hem de beraberinde getirdiği bilinmezlik duygusuna ışık tutmak umuduyla gelenek, görenek ve inançları doğrultusunda çeşitli ritüeller/ ayinler oluşturmuştur.

XIII. yüzyıl Anadolu’sundaki insanlar, buhranlar, istilalar ve isyanlarla muzdariptir. Bu durum içinde tekkeler, insan gönüllerini aşka ve Allah’a kanatlandırmakla topluma bir ümit, bir huzur ve bir teselli kaynağı olmuşlardır. Dolayısıyla bir taraftan Anadolu Selçuklularının sufilere derin saygı göstermeleri, öte yandan Moğol istilasından kaçan büyük sufilere Anadolu’yu vatan edinmeleri bunda etkili rol oynamıştır. Türkistan’dan, Horasan’dan ayrılan birçok sufi, Irak ve Suriye gibi ülkeleri de denemekle beraber, kendi iman hayatlarına en uygun çevreyi Anadolu’da bulmuşlardır. Bu vesileyle Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatının en büyük şairleri bu yüzyılda Anadolu’da yetişmiştir. Böylece Anadolu’da Türkmen halk arasında tekkeler vasıtasıyla bir “tasavvuf hayatı” başlamıştır.

XIV. yüzyıl Anadolu’sunda Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, XIII. yüzyıldaki kadar bahtiyar bir devir yaşamıştır. Bu asrın ilk yarısında “Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı” Yunus Emre’nin yolunda yürümüştür. Yunus tarzı söyleyiş, onun bu asırdaki çağdaşlarınca ideal söyleyiş olarak benimsenmiştir.

Bu yüzyılın en önemli özelliği, Türkçeye verilen önemdir. Bu dönemde şair ve yazarlar Türkçeye büyük önem vermişler ve daha sade bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Edebiyatımızda büyük bir yer tutan Arapça ve Farsça kelimelerin sayısı da bu dönemde diğer dönemlere göre daha azdır. Bu durumun en önemli nedeni, halka İslamiyet’i tanıtmaya gayesidir. Bu yüzyılda mesnevilerin sayısı bir önceki yüzyıla göre daha fazladır. Özellikle de dinî -tasavvufî mesneviler, ahlaki mesneviler hayli çoktur.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi içinde ele aldığımız, devrin özelliklerini yansıtan eserlerden elde edilen ölüm olgusu bu tezin konusunu teşkil etmektedir. Bu çalışma, çağın karakterini yansıtan on dokuz eserin taranıp, incelenmesiyle meydana getirilmiştir. Çalışma, ‘giriş’, ‘inceleme’, ‘değerlendirme ve sonuç’ olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızda XIII. ve XIV. yy aralığında Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemindeki savaşlar, kıtlıklar, doğal afetler nedeniyle yaşanan ölümlerin eserlere nasıl yansıdığı tespit edilerek ölüm kavramı inceleme bölümünde ölüm öncesi, ölüm anı, ölüm sonrası şeklinde sınıflandırılmıştır. Dönemin özelliklerine göre ölüm sürecinin nasıl işlediği, ölümün nasıl geldiği, ölüm öncesinde ve ölüm sırasında neler olup bittiği, ölümün hemen ardından bedende oluşan olgular işlenmiştir. Bununla birlikte diğer toplumlardaki ölüm gelenekleri de ele alınmıştır. Ölüme bakışta ve ölümü ele alışıta İslami kaynaklardan yararlanılmıştır.

Bu çalışmamda benden desteğini esirgemeyen, her zaman yardımcı olan kıymetli danışman hocam Doç Dr. Gökçe Yükselen Peler’e teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezle ilgili soracağım bir şey olduğunda görüş ve önerilerini esirgmeden yardımcı olan kıymetli hocam Doç. Dr. Hacer Tokyürek’e teşekkür ederim. Çalışmam boyunca her zaman arkamda olan ve beni destekleyen anneme de teşekkürlerimi sunarım.

Ebru DİLBAS

Kayseri, Ocak 2019

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE ÖLÜM (13.- 14. yy)

Ebru DİLBAS

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2019

Danışman: Doç Dr. Gökçe Yükselen PELER

ÖZET

Eski Anadolu Türkçesi, Anadolu ve Rumeli bölgesinde ve Oğuz-Türkmen lehçesi temelinde kurulup gelişmiş olan Türk yazı dilinin XIII-XV. yüzyıllar arasını kapsayan ilk dönemdir. Eserler bakımından zengin sayılan Eski Anadolu Türkçesi hem dil yapısı hem de Türk dili tarihindeki yeri açısından büyük öneme sahiptir.

13. ve 14. yüzyılda Anadolu'da pek çok siyasi, toplumsal olay söz konusudur. Bunlar arasında Moğol istilası, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu taht kavgası ve buhranları, toplumsal isyanlar, Babai İsyanı, tarikatların durumu gibi pek çok olay sayılabilir. Bütün bu olayların yanında bu dönemde Anadolu'da kıtlığın olması bu dönem şairlerinin üzerinde bir ölüm olgusu uyandırmıştır. Şairler yaşadıkları dönemdeki siyasi hayatın sürekli karışıklıkları karşısında dünya mutluluğundan ümidini kesmiş, bedene değil ruha, ruhi âleme çok önem veren ve onu ahirette arayan umutsuzlardır. Hür felsefi düşüncelerini sufilik perdesi altında saklamak isteyip tekkelere koşmuşlardır. Moğol istilası zamanında dünyanın faniliğinden, dünya zevklerine kapılmamak gerektiğinden, ölümü hatırlatarak bu dünyada ahiret için hazırlanmak gerektiğinden, bunun ancak ibadet, tevazu gibi dinî-ahlaki işlerle sağlanabileceğini öğüt veren dinî-sufiyane bir düşünce oluşmuştur. Ölüm, tüm Anadolu'yu sardığı gibi zihinlerde ve eserlerde de baş göstermiştir. Özellikle Yunus Emre'nin eserlerinde ölüm önemli bir yer edinir.

Bu tez çalışmasında Eski Anadolu Türkçesindeki eserlerde ölüm olgusu ele alınacak ve dönemin ölüme bakış açısı ortaya konulmakla birlikte ölüm ile ilgili tüm ifadeler tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, ölüm, öteki dünya

DEATH IN OLD ANATOLIAN TURKISH TEXTS**Ebru DİLBAS****Erciyes University, Institute of Social Sciences****Master Thesis, January 2019****Supervisor: Associate Prof. Gökçe Yükselen PELER****SUMMARY**

Old Anatolian Turkish was generated and developed in Anatolian and Rumelia regions based on Oguz-Turkmen dialect and covers the first period of the Turkish writing language during the XIII-XV centuries. Old Anatolian Turkish is regarded to be rich in works and hold great importance both in terms of language structure and place in Turkish language history.

There are many political and social events took place in Anatolia during the 13th and 14th centuries. These include Mongol invasions, fight for the throne of the Seljuk State, crisis, social revolts, the Babai rebellion, sects cases and many other events. Besides all these events, there was a famine in Anatolia during this period and it caused poets to focus on the sense of death. The poets gave up the hope of happiness in the world because of the presence of constant confusion in the political life, focused on soul rather than body and give importance to spirituality and seek happiness in the afterlife. They kept their free philosophical thoughts under Sufi framework and went to the dervish lodges. During the Mongolian invasion, the death was very apparent and it generated thoughts such as the world is mortal, one should not indulge with world pleasures and prepare for the afterlife and it can only be achieved by religious-moral activities such as worship and modesty and it caused the formation of religious – Sufi ideas. Death surrounded all around Anatolia and also appeared in minds and works. In particular, death takes an important place in the works of Yunus Emre.

In this thesis study, the death phenomenon will be examined in the works of Old Anatolian Turkish and all the expressions about death will be determined together with the perspective of the period.

Key Words: Old Anatolian Turkish, death, afterlife

İÇİNDEKİLER

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİNDE ÖLÜM (13.- 14. yy)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI.....	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	xii
TARANAN ESER KISALTMALARI.....	xiii

1. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi	1
1.1.1. Eski Anadolu Türkçesi.....	1
1.1.2. Eski Anadolu Türkçesinin Tarihî Gelişimi.....	2
1.1.2.1. Selçuklu Dönemi.....	2
1.1.2.2. Beylikler Dönemi.....	4
1.1.2.3. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi.....	4
1.2. Anadolu Selçuklu Devleti	5
1.2.1. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu (1077).....	5
1.2.1.1. Miryokefalon Savaşı (17 Eylül 1176).....	5
1.2.1.2. Yassı Çemen Savaşı (1230).....	6
1.2.1.3. Babai İsyanı (Baba İshak'ın Peygamberlik İddiası).....	6
1.2.1.4. Köseadağ Savaşı (3 Temmuz 1243).....	7
1.2.2. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Zayıflaması ve Yıkılması.....	8

1.3. Anadolu Selçukluları'nın Yıkılışından Sonra Kurulan Beylikler	9
1.3.1. Lâdik/Denizli (İnançoğulları) Beyliği.....	9
1.3.2. Karamanoğulları Beyliği.....	9
1.3.3. Eşrefoğulları Beyliği.....	10
1.3.4. Menteşeoğulları Beyliği.....	10
1.3.5. Germiyanogulları Beyliği.....	10
1.3.6. Pervâneoğulları Beyliği.....	10
1.3.7. Sahip Ataoğulları Beyliği.....	11
1.3.8. Saruhanogulları Beyliği.....	11
1.3.9. CandâroğullarıBeyliği (İsfendiyaroğulları).....	11
1.3.10. Karası (Karesi) Beyliği.....	11
1.3.11. Hamidoğulları Beyliği.....	11
1.3.12. Aydınoğulları Beyliği.....	12
1.3.13. Çobanoğulları Beyliği.....	12
1.3.14. Taceddînoğulları Beyliği.....	13
1.3.15. Eretna Beyliği.....	13
1.3.16. Kadı Burhaneddin Beyliği.....	13
1.3.17. Dulkadiroğulları Beyliği.....	13
1.3.18. Ramazanoğulları Beyliği.....	13
1.3.19. Osmanoğulları Beyliği.....	13
1.4. Dönemin Kültürel ve Dinî Hayatı	14
1.4.1. Anadolu'daki Tarikatlar.....	18
1.5. Ölüm Nedir? Türk Toplumunun Ölüme Bakış Açısı Nasıldır?	20

2. BÖLÜM

İNCELEME

2.1. Ölüm İle İlgili İfadeler	38
2.1.1. Öl- İle İlgili İfadeler.....	38
2.1.2. Canlıların Öldürülmesiyle İlgili İfadeler.....	58
2.2. Ölümün Algulanışı	68
2.2.1. Ölümün Başka Âlemde Yaşamaya Başlamak Olarak	

Algılanması	68
2.2.1.1. Ölümden sonra ahirete (öbür dünyaya) gitmek algısı.....	68
2.2.1.2. Ölümün dünyayı terk etmek, gitmek olarak algılanması.....	73
2.2.1.3. Ölümün canların baki kalmaması, ömrün gelip geçiciliği ve dünyanın kimseye kalmayıp herkesin aslına gitmesi olarak algılanışı.....	82
2.2.1.4. Ölmek, başka bir âlemde yaşamak olarak algılandığında yaşanacak bu yeni yerin "cennet"- "behişt" olarak algılanması.....	85
2.2.1.5. Cennet anlamındaki "uçmak" olarak algılanması.....	90
2.2.1.6. Ölümün Yaratana kavuşma olarak algılanışı.....	96
2.2.1.7. Ölümün uç- olarak algılanması.....	102
2.2.2. Ölümün göç olarak algılanışı	105
2.2.3. Ölümün Canın/Ruhun Bedenden Ayrılışı Olarak Algılanışı	107
2.2.3.1. Ölümün gövdeden ayrılış olarak algılanması.....	107
2.2.3.2. Ölümün canı feda etme, kurban etme olarak algılanışı.....	116
2.2.4. Ölümün Ecel Olarak Algılanışı	127
2.2.5. Ölümün Yok Oluş Olarak Algılanışı	132
2.2.6. Ölümün Toprak olmak, Toprağa karışmak olarak algılanması	133
2.3. Ölüm Öncesi	137
2.3.1. Ölüm Öncesi Belirtiler.....	137
2.3.2. Ölüm Nedenleri ile İlgili İfadeler	138
2.4. Ölüm Anı	145
2.4.1. Azrail ile İlgili İfadeler	149
2.5. Ölüm Sonrası	154
2.5.1. Ölü Canları (Ölüm sonrası).....	171
2.5.2. Kıyamet Günü İle İlgili İfadeler.....	183
2.6. Ölüm Düşüncesinin İfade Boyutu	190

3. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	191
DİZİN.....	196
KAYNAKLAR.....	201
ÖZ GEÇMİŞ.....	211

KISALTMALAR

- Ar.* : Arapça
aynı. : Aynı anlamda
[Bahşayış] : Bahşayış Lugati
dbl. : Dilbilgisi
[DK] : Dede Korkut Kitabı
[DLT] : Divanu Lugat-it-Türk
{eT} : Eski Türkçe
{eAT} : Eski Anadolu Türkçesi
[ETY] : Eski Türk Yazıtları
[EUTS] : Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
f : fiil
Far. : Farsça
[Gabain] : Eski Türkçenin Grameri
ğçsz. geçişsiz fiil
İbra. : İbranice
[İKPÖy.] : İyi Kötü Prens Öyküsü
is. : İsim
[KB] : Kutadgu Bilig
mecaz. : Mecaz anlam
[Mühenna] : İbn-i Mühenna Lugati
{OsT} : Osmanlı Türkçesi
s : Sayfa numarası
sf : sıfat
Soğd. : Soğdca
[Tekin] Orhon Yazıtları
ünl. : Ünlem

İŞARETLER

- : Uzun hece (bu işareten önceki ünlü uzun söylenir.)
 >'den gelmiştir. (*eski* > *yeni*) (*adığ* > *ayı*) *ayı*, kelimesinin eski biçimi “adığ”dır.
 [] fiilin geniş zaman ve şimdiki zaman çekimlerinde aldığı ek.

TARANAN ESER KISALTMALARI

Ç: Çarhname- Ahmet Fakih

DK: Dede Korkut Hikâyeleri

DSM: Dâstan-ı Sultân Mahmûd, Şeyyâd Hamza

EMD/SN: Erzurumlu Mustafa Darîr/ Sîretü'n-Nebî

F: Feleknâme- Gülşehrî

FS: Ferhengnâme-i Sa'dî- Hoca Mes'ud

HD/D: Hoca Dehhânî/Divân

KAE: Kerâmât-ı Ahi Evran- Gülşehrî

KB/D: Kadı Burhaneddin/ Divân

KY: Kıssa-i Yûsuf- Erzurumlu Mustafa Darîr

M: Mi'rac-nâme, Şeyyâd Hamza

MT: Mantıku't-Tayr- Gülşehrî

RN: Risâletü'n-Nushiyye- Yunus Emre

SN: Süheyl ü Nevbahâr- Hoca Mes'ud

SV/TM: Sultan Veled/ Türkçe Manzumeler

ŞH: Şeyyâd Hamza- Elli Beyitlik Kaside

ŞH/Ş: Şeyyâd Hamza/Şiir- Lirik Bir Şiiri

YE/D: Yunus Emre/Divân

YZ: Yusuf ve Zeliha- Şeyyâd Hamza

1. BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİ

1.1.1 Eski Anadolu Türkçesi

Oğuzlar Orta Asya'dan çeşitli nedenlerle X. yüzyıldan itibaren batıya göç etmişlerdir. XII. yüzyılın sonlarında Oğuzların Anadolu'da geliştirdikleri yazı diline Eski Anadolu Türkçesi (EAT) denir. XV. yüzyılın ikinci dönemine kadarki metinlerin dili bu şekilde adlandırılmıştır. Önceleri "Eski Osmanlıca" terimi de kullanılmış sonraları ise "Eski Türkiye Türkçesi" denilmeye başlanmıştır. Oğuz Türkçesinin bilinen en eski yazı dili olması sebebiyle bu döneme Eski Oğuz Türkçesi denilse de yaygınlaşmış olanı "Eski Anadolu Türkçesi" dir (Gülsevin-Boz, 2010: 1-2; Şahin, 2003: 13).

Oğuzların X. yüzyılın başlarında, sürekli batıya doğru göç etmelerinde devlet içinde siyasi çekişmeler, kuzeydeki Kıpçakların baskısı ile alan darlığı ve yaylak mahallerinin yetersizliğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu göçlerle Oğuzların bazıları Maverünnehir'de yerli halklarla karışmış, diğer büyük bir bölümü de Ceyhun ırmağını geçip Harezm'in Türkleşmesinde önemli rol oynamışlardır. Daha sonra Horasan'a gelmişlerdir. Tuğrul ve Çağrı Beyler, Gazneli Hükümdarı Sultan Mesud'un Hindistan seferiyle uğraşmasını fırsat bilip Horasan'ın önemli şehirlerinden Nişapur'u almışlardır (1038). 1040 yılında Gaznelilere karşı kazanılan Dandanakan zaferi de Oğuz Yabgu Devleti'nin devamı sayılabilecek bir Selçuklu Devleti'nin kurulmasını sağlamıştır. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Oğuzlar topluluk halinde Anadolu'ya gelmeye başlamışlardır. Bu göç dalgasına, ilk olarak Azerbaycan ile Anadolu'nun doğu uç bölgesi arasında kalanlar, sonra da bu uç bölgesine göre daha iç kesimlerde olanlar katılmışlardır. Anadolu'ya gelen bu göç dalgası, 1221-1260 yılları arasındaki Moğol istilaları sırasında daha büyük boyutlara ulaşmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren Moğol istilasıyla birlikte başka nedenler de Anadolu'ya doğru nüfus hareketlerini arttırmış ve böylelikle Anadolu tamamen bir Oğuz yurdu hâline gelmiştir (Roux, 2002: 202-203; Sümer, 2016: 91-114).

1.1.2. Eski Anadolu Türkçesinin Tarihî Gelişimi

VIII. yüzyılda Türklerin ortak edebî yazı dili olan Köktürlere ait *Orhun* ve *Yenisey Yazıtları*'nda, Oğuzlar ve Oğuz Türkçesine ait bazı unsurlar tespit edilmiştir. Oğuz Türkçesi hakkında sağlıklı ve oldukça ayrıntılı denilecek bilgileri *Kâşgarlı Mahmud*'un *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ünden elde etmekteyiz. *Kâşgarlı*'nın Oğuz Türkçesi üzerinde yapmış olduğu açıklamalar, bu dönem Oğuz Türkçesinin Oğuzca özellikler yanında, Karahanlı Türkçesi, yani Doğu Türkçesi ile ortaklaşan birtakım özellikler taşıdığını da ortaya koymuştur. *Kâşgarlı*, kendi dönemindeki lehçelere ait özellikleri vermiş ve Oğuz Türkçesine çok fazla yer ayırmıştır (Korkmaz, 2005: 241-253).

Oğuz lehçesine dayalı olarak Anadolu'da kurulup gelişen Eski Anadolu Türkçesi çeşitli siyasi, sosyal ve kültürel olaylara bağlı olarak *Selçuklu dönemi*, *Anadolu Beylikleri dönemi* ve *Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi* şeklinde üç döneme ayrılmaktadır (Şahin, 2003: 14; Özkan, 1995: 53).

1.1.2.1. Selçuklu Dönemi

X. yüzyılda Sirderya bölgesinde Karahanlıların batı kısmını oluşturan Oğuzlar, çeşitli sebeplerle XI. yüzyılda daha da batıya doğru göç etmeye başlamışlardır. Gaznelileri 1040 yılında yenip Horasan topraklarında Büyük Selçuklu Devleti'ni, Bizans'ı da 1071 yılında yenerek Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Bu iki devlet Arapçayı ilmi ve dinî işlerinde, Farsçayı da edebî ve resmi işlerinde yazı dili olarak kullanılmışlardır (Korkmaz, 2013: 81).

Selçuklu döneminden kalan eserler XIII. yüzyıla aittir. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemiyle ilgili çok fazla eser bulunmamaktadır. *Behcedü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâyık*, 1343 tarihli *Feraiz Kitabı*, *Kudûrî Tercümesi*, *Kıssa-i Yûsuf*, *Kitâb-ı Gunya*, *Hoca Dehhânî'nin eserleri*, *Salsalnâme*, *Dânişmendnâme* ve *Battalnâme* bu dönemdeki eserlerden bazılarıdır. Bu dönemde yazılan *Salsalnâme*, *Dânişmendnâme* ve *Battalnâme* şu an bilim dünyasında mevcut değildir (Özkan, 1995: 55-56).

İlk dönem eserlerinden olan *Behcedü'l-hadâik fi mev'izeti'l-halâyık*, 1343 tarihli *Feraiz Kitabı*, *Kıssa-i Yûsuf*, *Kudûrî Tercümesi* ve *Kitab-ı Gunya* Oğuz lehçesi ve farklı lehçe özelliklerini de bulundurmaları nedeniyle Türk dilinde “karışık dili eserler” olarak adlandırılmışlardır (Korkmaz, 2013: 81). “Karışık dilli eserler” ya da “olga-bolga sorunu” diye adlandırılan o dönemin eserleri, Oğuzların yeni yurtlarında edebî dili geliştirirken

verdiği ilk ürünlerdir. Bu eserlerin dilinin özelliği, Orta Asya edebî dilinde olmayan çoğu Oğuzca özelliğin yazılı eserlerde kullanılmasıdır. Yani, Oğuzlar kendi lehçeleri ile eserler üretmişlerdir (Gülsevin-Boz, 2010: 5).

Bu eserler üzerinde çalışma yapan araştırmacılar, eserlerin dilinin Karahanlı Türkçesinin devamı niteliğinde olduğunu ve Anadolu’da Oğuz lehçesine dayalı oluşan Eski Anadolu Türkçesine geçiş döneminin dil özelliklerini yansıttığını söylemişlerdir. Kısaca bu eserlerin dili ile Karahanlı Türkçesi arasında bir bağ bulunduğunu belirtmişlerdir (Mansuroğlu, 1951: 215-229; Özkan, 1995: 53-62).

Şinasi Tekin belirtilen bu görüşe karşı, aynı devirde yaşayan Ahmet Fakih, Sultan Veled ve Yunus Emre gibi şairlerin eserlerinde niçin böyle bir dil kullanmadığını sormuştur. Karışık dilli eserlerde görülen lehçe farklılıklarının dönemin dil özellikleriyle ilgisi bulunmadığını ve bu eserleri oluşturan şairlerin kendileriyle ilgili olduğunu belirtmiştir (Tekin, 1974: 59-71).

Eski Anadolu Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi arasında bir bağ olup olmadığı konusunda yapılan tartışmalara Doerfer de katılmış ve yaptığı araştırmalar ile şu sonuca ulaşmıştır:

“Selçuklular XI. ve XIII. yüzyıllarda Horasan ve Anadolu bölgelerine yayılmışlardır. Horasan ve Anadolu Selçukluları arasında çeşitli siyasi ve kültürel nedenlerden dolayı daha bu dönemlerde ağız farklılıkları bulunmaktadır. Horasan’da konuşulan/yazılan Oğuz lehçesi Doğu Türkçesi (Karahanlıca) etkisi altında kalmıştır. Bu nedenle Horasan’da yazılan/konuşulan Oğuz Türkçesi, Oğuzcanın doğu lehçesini yani Doğu Selçukçasını (Oğuzca) oluşturmaktadır. Anadolu’da gelişen Oğuz Türkçesi ise neredeyse tamamıyla Anadolu’daki Oğuzların konuşma dilinin yazı diline dönüşmesi sonucu meydana gelmiştir. Dolayısıyla Mevlana gibi Horasan’dan gelen ya da bu bölgeyle temaslarda bulunan müelliflerin eserlerinde az da olsa Doğu Türkçesi dil özelliklerinin görülmesi tamamıyla Horasan ve Anadolu arasındaki ağız farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu yönüyle Doğu Türkçesi ve Doğu Selçukçası arasında organik bir bağ bulunduğu, Batı Selçukçası için ise aynı şeyin söz konusu olmadığı söylenebilir. Batı Selçukçasında görülen Doğu Türkçesi dil özellikleri yukarıda belirtildiği üzere Eski Anadolu Türkçesinin henüz yazı dili olma aşamasındayken Horasan ile irtibatlı olan sanatçıların Batı Selçukçasını etkileme çabaları olarak görülebilir.” (Doerfer, 1977: 127-204’ten aktarımla Korkmaz, 2013: 84-86).

Korkmaz da bu açıklamalardan sonra Anadolu Selçuklu Türkçesi dönemi eserlerindeki farklı dil özelliklerinin o dönem Oğuz Türkçesindeki ağız farklılıklarından

kaynaklandığını ve bu tür eserlere “karışık dilli eserler” terimi yerine “Selçuklu Türkçesi Ağızları” denilmesinin daha doğru olacağını söylemiştir (Korkmaz, 2013: 86).

1.1.2.2. Beylikler Dönemi

XIII. yüzyılda özellikle Moğol istilalarından dolayı giderek güçsüzleşen Anadolu Selçuklu Devleti, XIV. yüzyılın başlarında, daha önceden Bizans sınır bölgelerine yerleştirilen uç boyların bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine yıkılmıştır. Yıkılan bu devletin egemenliği altındaki topraklar da bağımsızlıklarını ilan etmiştir. İşte bu boyların tümüne “Anadolu Beylikleri” denilmektedir (Özkan, 1995: 62-63).

Bu boylar Moğol akınlarından dolayı yaptıkları yeni göçlerle nüfuslarını artırarak Anadolu'nun Türkleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Anadolu Beylikleri, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti'nin aksine Türkçeyi ön plana çıkarmıştır. Selçuklu döneminde verilen az sayıdaki esere karşın beylikler döneminde telif veya tercüme, edebî, ilmî ve dinî birçok eser kaleme alınmıştır. *Gülşehri, Âşık Paşa, Elvan Çelebi, Hoca Mes'ud, Kaygusuz Abdal, Kadı Burhaneddin, Şeyhoğlu, Devletoğlu Yusuf, Erzurumlu Darîr, Ahmedî, Ahmed-i Dâi* bu dönemin en önemli şairleridir (Gülsevin-Boz, 2010: 10-15; Özkan, 1995: 68-74; Şahin, 2003: 22).

Beylikler dönemi eserlerinde bazı varyantlaşmalar görülür. Bunun nedeni farklı Oğuz ağızlarının esere yansımalarıdır. Moğol akınları ile Anadolu'ya Oğuzlardan başka Kıpçak, Çiğil, Kanglı gibi boyların da gelmesi ve Oğuz boyları arasında önceden beri bulunan ağız farklılıklarından dolayı beylikten beyliğe, bölgeden bölgeye ve doğal olarak da eserden esere ağız farklılıkları kendini göstermiştir (Korkmaz, 2013: 108).

Beylikler dönemi eserlerindeki ağız farklılıkları, Oğuz Türkçesine dayalı lehçelerin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur.

1.1.2.3. Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi

Osmanlı Devleti'nin, Anadolu'da Türk birliğini sağlanmasıyla ve Fatih Sultan Mehmed'in 1453'te İstanbul'u fethiyle başlayan İmparatorluk çağına geçişiyle Türk yazı dili de farklı bir gelişme boyutuna girmiştir. Bu dönemde oluşmaya başlayan yazı dilinin Eski Anadolu Türkçesinden en önemli farkı, dildeki Arapça ve Farsça unsurların son derece fazla kullanılmasıdır. Devletin yükseliş döneminde Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesi, yerel bir konuşma dilinden çeşitli ağızları konuşanlar arasında bir iletişim aracı

olma durumuna gelmiştir. İmparatorluğun çok geniş alanları içinde geçerlilik kazanmış, Arapça ve Farsçadan da birçok unsuru alarak standart bir dil haline gelmiştir. XX. yüzyıl başında da yerini yeni bir yazı diline, Türkiye Türkçesine bırakmıştır (Özyetgin, 2006: 13; Şahin, 2003: 28-29).

1.2. ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

Anadolu Selçuklu Devleti, Büyük Selçuklu Devleti'nden sonra Selçuklu komutanı Kutalmış Süleyman Şah tarafından bağımsızlığını ilan eden Türk Devletidir. Anadolu Selçuklu Devleti, İlhanlı Devleti'nin Anadolu'ya saldırılarıyla yıkılmış, beyliklere bölünmüş ve Osmanlı Devleti'nin temellerini meydana getirmiştir (Turan, 2004: 75).

1.2.1. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu (1077)

Anadolu Selçuklu Devleti'nin ilk kurucusu, hükümdarı ve sultanı, Selçuk'un oğlu Arslan Yabgu'nun torunu ve Kutalmış'ın oğlu olan I. Rükneddin Süleyman Şah (1075-1086)'tır (Sevim-Merçil, 1995: 421).

Süleyman Şah 1075 yılından sonra hem bölgedeki egemenliğini güçlendirmiş hem de zaferler kazanarak ordusunun sadakatini kazanmıştır. Bizans'taki iç karışıklıklar ve Malazgirt Savaşı'nın çöküntüsü Bizans'ın Süleyman Şah'a karşı direnememesine neden olmuştur. Bizanslılar sınırlarındaki Selçuklu ordularına karşı mücadele etmeye çalışmışlardır ancak bir yandan da Türklere karşı büyük bir korku beslemekteydiler. Süleyman Şah kazandığı zaferlerle bölgede söz sahibi olmaya başlayınca Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlılığını reddedip bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylelikle Anadolu'da büyük ve yeni bir devlet kurulmuştur (Turan, 2004: 83-86).

1.2.1.1. Miryokefalon Savaşı (17 Eylül 1176)

Miryokefalon Savaşı, 17 Eylül 1176'da Anadolu Selçuklu Devleti ile Bizans İmparatorluğu arasında, Denizli Düzbel civarında Miryokefalon (Kumdanlı) vadisinde gerçekleşmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti hükümdarı I. Mesut vefat etmiş ve yerine devletin hükümdarı olmak için II. Kılıç Arslan geçmiştir. II. Kılıç Arslan döneminde Sakarya'dan Fırat'a kadar genişletilen ülke toprakları o tahta geçtikten sonra Anadolu Selçuklu Devleti'nin himayesine girmiştir. Türklerin ilerlemesini durdurmak amacıyla yapılan bu savaşta Bizans Devleti yenilmiştir. Bu savaş ile Bizans, elindeki toprakları koruma amacına dayanan bir savunma siyaseti izlemeye başlamıştır ve ağır

savaş tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Anadolu'nun Türk yurdu olduğu bu savaş sayesinde ispatlanmıştır (Turan, 2004: 231-236; Sevim-Merçil, 1995: 444).

Selçuklular Miryokefalon Savaşı ile Anadolu'daki hâkimiyetlerini kesinleştirmiştir. Bizanslılar ise artık Anadolu'daki emellerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.

1.2.1.2. Yassı Çemen Savaşı (1230)

Yassı Çemen Savaşı, 1230 yılında günümüz Erzincan ili yakınlarında, Anadolu Selçuklu Devleti ile Harezmsahlar Devleti arasında meydana gelmiştir. Moğol saldırıları yüzünden parçalanan Harezmsahlar daha batıya göç edip Doğu Anadolu'ya gelmişlerdir. Harezmsahların Moğollarla mücadelesi Selçukluların da işine geldiği için Harezmsahlara yardım edilmiştir. Harezmsahların Selçuklulara bağlı Ahlat'ı işgal etmeleri ve yağmalamaları savaşın nedeni olmuştur. Bu savaş sonunda Harezmsahlar mağlup olmuşlardır. Harezmsahlar bir daha toparlanamamış ve Celaleddin Harezmsah'ın ölümü ile bu devlet tarihe karışmıştır (Turan, 2004: 390-395).

Anadolu Selçuklu Devleti de, sınırlarını Ahlat, Bitlis, Van, Malazgirt ve Tiflis'e kadar genişletmiştir. Ancak bu savaş Harezmsahlıları Anadolu'ya sürükleyen Moğollar ile karşı karşıya gelmelerine neden olmuştur. Çünkü Harezmsahlıların ortadan kalkmasıyla Yassı Çemen Savaşı'ndan on üç yıl sonra gerçekleşen Köseadağ Savaşı ile Moğollar Anadolu'ya girip Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma sürecine girmesine sebep olmuştur (Cahen, 2000: 69-90).

1.2.1.3. Babai İsyanı (Baba İshak'ın Peygamberlik İddiası-1240)

1240 yılında Selçuklular döneminde gerçekleşen şiddetli bir isyan olan Babailer İsyanı, Baba İlyas liderliğindeki Türkmenler tarafından çıkarılmıştır. Doğrudan ekonomik yapıyla ilişkili bir isyandır. Zenginleşen halk kesimi ile yoksul Türkmenler arasındaki uçurum nedeniyle Türkmenler, kendilerine umut olacak bir liderin etrafında toplanmaya başlamışlardır (Turan, 2004: 440-441).

Horasanlı Baba İlyas (veya Baba Resul) yarı bir Türk şamanı ve yarı Müslüman şeyhidir. Türkmenler, temelinde Şiilik olan Baba İlyas'ın söylemlerine kapılmışlardır. Peygamberliğini ilan etmesi Baba İlyas'ın manevi gücünü daha da artırmış ve Türkmenler onun ölümsüzlüğüne inanmışlardır. Bununla birlikte insanları Selçuklu hükümdarı Keyhüsrev'in kötü yönetiminden kurtarma sözü de Baba İlyas'ın gücünü artırmıştır.

Türkmenler silahlandırılarak “otoriteye karşı yapacakları savaşta bedenlerine kılıç işlemeyeceği” düşüncesi verilmiştir. Bunun sonucunda Türkmenler Sümeysat, Kâhta, Maraş, Adıyaman (Kefersud) bölgelerinde harekete geçmişlerdir. Malların eşit paylaşımı ve ülkeyi denetim amacına alma amacıyla mücadeleye başlamışlar ve birleşerek topluluk halinde Sivas’a yönelmişlerdir. Türkmenlerin geniş bir alana yayılması isyanın bastırılmasını oldukça güçleştirmiştir. Keyhüsrev’in görevlendirdiği Armağan Şah, Baba İlyas’ı Amasya’da yakalayarak idam etmiştir. Ancak bu durumu gören Türkmenler de Armağan Şah’ı öldürmüştür. Bundan sonra Türkmenler intikam yeminleriyle Konya’ya liderleri Baba İshak ile yürümüşlerdir. Selçuklu ordusu ile isyancı grup Kırşehir’e bağlı Malya ovasında karşı karşıya gelmiştir. Sonuç olarak Türkmenler yenilgiye uğratılmış ve Baba İshak da ölmüştür. Babai Ayaklanması, ekonomik nedenli ve siyasi yapıya karşı bir hareket olarak değerlendirilmelidir. Bu isyanla Anadolu Selçuklu Devleti’nin büyük bir düşkünlük içinde olduğu gerçeği ortaya çıkmış ve pusuda bekleyen Moğolların daha çabuk harekete geçmesine sebep olmuştur. Gerçekten de bu isyandan üç yıl sonra Anadolu Selçuklu Devleti dağılmıştır (Turan, 2004: 441-444; Sevim-Merçil, 1995: 470-471).

1.2.1.4. Köseadağ Savaşı (3 Temmuz 1243)

Anadolu Selçukluları ve Moğollar arasında Köseadağ yakınlarında yapılan bir savaştır. Orta Asya’dan batıya doğru ilerleyen Moğollar, Anadolu kapılarına kadar dayanmışlardır. Kış mevsiminden dolayı Moğolların ileri harekâtı duraklamıştır. Bu durum Selçuklulara hazırlanma fırsatı verse de diğer dost devletlerden beklenen askeri yardım sağlanamamıştır. II. Gıyasettin Keyhüsrev Kayseri’de ordusuyla Sivas’a hareket etmiştir. Baycu Noyan komutasındaki Moğol Ordusu da Erzincan’ı geçip Sivas’a doğru ilerlemiştir. Selçuklu Ordusu Zara ve Suşehri arasındaki Köseadağ’a gelmiştir. II. Gıyasettin Keyhüsrev, öncü kuvvetleri Moğollar üzerine sürmüştür ve Moğollar Selçuklu birlikleri karşısında önce geri çekilmiştir. Baycu Noyan geri dönüp hücum buyruğunu verince Selçuklu öncüleri bozguna uğramıştır. Öncü birliklerinin yenildiğini gören ordu dağılmaya başlamıştır. Sultan da otağını ve hazinelerini bırakıp Tokat’a kaçmıştır. Buradan da Konya yolunu tutmuştur. Moğollar otağı ve hazineleri yağmalamış ve böylelikle öncü birliklerinin dışında büyük bir çatışma olmadan savaş sona ermiştir. Selçuklu ordusu yenilgiye uğramış, dağılmış ve perişan bir vaziyette kaçmıştır. Baycu Noyan Köseadağ’dan Sivas üzerine yürümüştür. Kenti üç gün boyunca yağma etmiştir.

Buradan da Kayseri'ye gitmiş ve on bini aşkın insanı öldürmüştür. Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Köseadağ'daki yenilgi halkın zihninde yıllarca acı bir anı olarak kalmıştır (Cahen, 2000: 92-99; Turan, 2004: 451-457; Sevim- Merçil, 1995: 471-473).

1.2.2. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Zayıflaması ve Yıkılması

Anadolu Selçuklu Devleti, Babai isyanı ve Moğol istilalarıyla zayıflamıştır. Özellikle Köseadağ Savaşı'ndan sonra, Moğolların hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Köseadağ Savaşı'nda aldığı mağlubiyet, sonun başlangıcı olmuştur. Moğollar, Selçuklu illerine atadıkları valilerle oraları yönetmişler ve bunun sonucunda da Selçuklu Devleti'nin Anadolu'da artık bir üstünlüğü kalmamıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev, 1246 yılında vefat edince saltanat mücadelesi başlamıştır. Gıyaseddin Keyhüsrev'den sonra tahta çıkan isim oğlu II. İzzeddin Keykavus'tur. Diğer kardeşleri Rükneddin Kılıç Arslan ve Alâeddin Keykubat ağabeyleri İzzeddin Keykavus'un hükümdarlığını kabul etmemişler ve bunun üzerine vezir Celaleddin Karatay, ülkeyi üç kardeş arasında paylaşmıştır (Sevim- Merçil, 1995: 476).

Selçuklularda, saltanat mücadeleleri, kardeş kavgaları ve Moğol zulmü devam ederken Moğollar, görevlendirdikleri devlet adamlarını Selçuklulara vezir olarak atıyordu. Bu vezirlerden biri de Süleyman Pervane'dir. Pervane, iç karışıklıklarla boğuşan saltanat makamında giderek söz sahibi olmuş ve ülkenin idaresini Moğolların talimatlarıyla yönetmiştir (Cahen, 2000: 259-263; Turan, 2004: 531).

Böylece Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılma süreci hız kazanmıştır. Anadolu'da halk, Moğol kökenli İlhanlı Ordularının istilaları, baskı ve zulümleri altında kalmıştır. Saltanat makamına geçen hükümdarlar da bu durum karşısında çaresiz kalmışlar ve son hükümdar olan III. Mesut Han'ın vefat etmesinden sonra ortada devlet kalmadığı için Anadolu Selçuklu Devleti resmen ve fiilen sona ermiştir (1308) (Turan, 2004: 657-660).

1.3. ANADOLU SELÇUKLULARI'NIN YIKILIŞINDAN SONRA KURULAN BEYLİKLER

Anadolu Selçuklu Devleti sınır bölgelerini korumak için buralarda uç beylikleri oluşturmuştur. Bu uç Türkmen beylikleri Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte bağımsızlıklarını ilan etmişler ve kendi beyliklerini kurmuşlardır. Bu döneme Beylikler Dönemi adı verilmektedir (Cahen, 2000: 353-360).

Bütün Müslüman Doğu bölgelerinde egemen olan İran uygarlığının etkisinden uzak kalmış bu boylar sadece Türkçe konuşmuşlar ve Türkçeyi ilk kez Anadolu'da resmi dil olarak kabul etmişlerdi. Bu değişiklik, Türkçenin nüfuz alanı bakımından çok önemli bir rol oynamıştır. Farsça ve Arapça önemli kitaplar ilk kez bu dönemde Türkçeye çevrilmeye başlanmıştır. Bu boylar resmen hem Selçuklu Sultanlığını hem Moğol egemenliğini kabul eden ama aslında bağımsız olan birer devlet oluşturmuşlardır. Bu devletlerin gücü 1277'de İlhanlıların koruması altında daha da artmış ve sonunda 1303'te Selçukluların yerini almışlardır. Bu beyliklere eskiden *Tavaik-i Muluk* adı verilmiştir, daha sonra ise bunlara beylikler denilmiştir. Toplam sayıları yirmi kadar olan bu devletlerden bazıları çok küçük, bazılarıysa ileride önemlerinin artmasına neden olacak kadar büyüktüler (Roux, 2002: 321-322).

1.3.1. Lâdik/Denizli (İnançoğulları) Beyliği (1261-1368)

Batı-Anadolu'da hüküm süren bu beylik, Lâdik (Denizli) merkez olmak üzere Honaz ve Dalaman civarında kurulmuştur. Beyliğin kurucusu Mehmet Bey'dir. Zaman içinde İlhanlılar, Türkiye Selçukluları ve Germiyanoğulları'na bağlı olarak yaşayan İnançoğulları Beyliği'ne, Germiyanoğulları 1368 yılında Lâdik' i alarak son vermiştir (Koca, 2013: 75-87).

1.3.2. Karamanoğulları Beyliği (1256-1487)

Uç Türkmenleri tarafından kurulan en büyük beylik Karamanoğulları'dır. Kurucusu Kerimüddîn Karaman Bey'dir. Kuruldukları yer Konya, Karaman ve Ermenek'tir. Bu beylik en güçlü Anadolu beyliğidir. Karamanoğullarının Osmanlılar ile ilk mücadeleleri I. Murat zamanında başlamıştır. 1398'de Yıldırım Beyazıt tarafından bu beyliğe son verilmiştir. Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden bağımsızlıklarına kavuşmuşlar ve sonrasında II. Beyazıt tarafından 1497 yılında tarih sahnesinden silinmişlerdir (Uzunçarşılı, 1988: 1-38).

1.3.3. Eşrefoğulları Beyliği (1280-1326)

XIII. asrın ikinci yarısından itibaren Beyşehir, Seydişehir, Ilgın, Bolvadin ve Akşehir civarında kurulan yaklaşık kırk yıl kadar hüküm sürmüş bir beyliktir. Beyliğin kurucusu Eşrefoğlu Süleyman Bey'dir. Moğollar tarafından yıkılmıştır. Moğol valisi Timurtaş Beyşehir'i yağma etmiş, II. Süleyman Şah'ı Beyşehir gölüne attırıp öldürtmüştür (1326). Böylece Eşrefoğulları Beyliği sona ermiş, toprakları Hamid ve Karamanoğulları tarafından paylaşılmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 58-61).

1.3.4. Mentешеoğulları Beyliği (1261-1425)

Güneybatı Anadolu'da Fethiye merkezli olarak Muğla ve civarında yaşayan Türkmenler tarafından kurulmuştur. Beyliğin kurucusu olan Mentеше Bey'dir. Denizcilikle uğraşmışlar ve Rodos'u bir süre ellerinde bulundurmuşlardır. 1391 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından bu beylik alınmıştır. 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra ise yeniden kurulmuştur. II. Murat döneminde de (1425) Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Koca, 2013: 161-165).

1.3.5. Germiyanoğulları Beyliği (1299-1429)

Germiyanoğulları, Kütahya, Tavşanlı ve Emet civarında kurulmuştur. Germiyanlılar ilk defa Alişiroğlu Muzaffereddîn önderliğinde 13. yüzyılda Malatya'da ortaya çıkmışlardır. Beyliğin asıl kurucusu ise Yakup Bey'dir. I. Murat döneminde Kütahya, Emet, Tavşanlı ve Simav çeyiz olarak Osmanlı Devleti'ne geçmiş ve Yıldırım Beyazıt döneminde Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (1390). Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden kurulan beylik, Germiyanların son beyi II. Yakub'un erkek çocuğu olmadığından, ölümünden sonra toprakları Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (1429) (Uzunçarşılı, 1988: 39-54).

1.3.6. Pervâneoğulları Beyliği (1277-1322)

Anadolu Selçuklu veziri Pervane Muiddin Süleyman'ın oğlu Mehmet tarafından Sinop ve Samsun çevresinde kurulmuştur. Denizcilik alanında gelişen beylik Kırım'a seferler düzenlemiş, Cenevizliler ve Trabzon Rum İmparatorluğu ile mücadele etmişlerdir. Ünlü Türk denizcisi ve son Pervane beyi Gazi Bey'in oğlu olmadığından beylik Candaroğulları beyliğine katılmıştır (Koca, 2013: 185-195).

1.3.7. Sahip Ataogulları Beyliği (1275-1342)

Selçuklu veziri Sâhip Ata Fahreddîn Ali'nin oğulları Tâceddîn Hüseyin ve Nusreddîn Hasan tarafından Karahisar civarında kurulmuştur. Bu beylik siyasi anlamda çok büyük etkinlik gösterememiş ve Germiyanogulları tarafından bu beyliğe son verilmiştir (Koca, 2013: 115-117).

1.3.8. Saruhanoğulları Beyliği (1313-1410)

Batı Anadolu'da merkezi Manisa olmak üzere hüküm süren bu beyliğin kurucusu Saruhan Bey'dir. Bu beylik denizcilikle uğraşmış ve Cenevizler ile ticaret yapmışlardır. 1390 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından alınan beylik 1402 yılında tekrar kurulmuştur. 1410 yılında da Çelebi Mehmet tarafından Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Koca, 2013: 137-140).

1.3.9. Candâroğulları Beyliği (İsfendiyoğulları) (1299-1260)

Kastamonu, Sinop ve çevresinde hüküm süren beyliğin kurucusu Şemseddîn Yaman Candâr'dır. Ticaretin gelişmesi için çalışan bu beylik, Karadeniz ticareti konusunda Venedik ve Cenevizlilerle anlaşmıştır. 1392 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından Kastamonu ve çevresi, 1460 yılında Fatih döneminde Sinop ve çevresi alınmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 121-147).

1.3.10. Karası (Karesi) Beyliği (1304-1345)

Karası Beyliği, Balıkesir ve Çanakkale başta olmak üzere, Kuzeybatı Anadolu'da hüküm sürmüş bir Türk beyliğidir. Adını kurucusu Karası Bey'den almıştır. Denizcilikle uğraşmışlardır. İç karışıklıklar nedeniyle Orhan Bey zamanında Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Osmanlı Devleti'ne katılan ilk beyliktir. Osmanlı Devleti bu beyliği alarak ilk donanmasına sahip olmuş ve denizcilik faaliyetlerine girişmiştir. Bu beyliğin alınmasıyla Anadolu Türk birliği için ilk hareket başlamış ve Osmanlıların Rumeli'ye geçişinde önemli rol oynamışlardır. Karesioğulları devlet adamları da, Osmanlı Devleti'nde önemli hizmetler yapmışlardır (Koca, 2013: 133-136).

1.3.11. Hamidoğulları Beyliği (1300-1425)

Merkezi önce Uluborlu daha sonra Eğridir olmak üzere Isparta ve civarında (Göller bölgesinde) hüküm sürmüştür. Kurucusu Felekeddin Düandar Bey'dir. Beyliğin adı,

Isparta ve Burdur yöresinde uç beyi olarak görev yapan Hamid Bey'den gelmektedir. Beyliğin bir kısmı I. Murat döneminde parayla satın alınmıştır. Yıldırım Beyazıt da Antalya kolunu 1391 yılında ele geçirmiştir. Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden kurulmuş, 1425 yılında da II. Murat tarafından yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 62-66).

1.3.12. Aydınogulları Beyliği (1308-1426)

İzmir, Biga, Selçuk ve Aydın çevresinde hüküm sürmüştür. Germiyanogullarından Aydınoglu Mehmet Bey tarafından Menderes yöresinde kurulmuş ve Oğlu Umur Bey zamanında beylik en canlı dönemini yaşamıştır. Denizcilikle uğraşan en güçlü beyliklerden biridir. 1390 yılında Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Ankara Savaşı'ndan sonra yeniden kurulmuş, 1426 yılında da II. Murat tarafından bu beyliğe son verilmiştir (Koca, 2013: 141-159).

1.3.13. Çobanoğulları Beyliği (1227-1309)

Çobanoğulları Beyliği, Kastamonu'da Türkiye Selçuklularının uç beyi (beylerbeyi) olarak Oğuzların Kayı boyuna mensup Hüsâmeddîn Çoban tarafından kurulmuştur. Sultan I. Alâeddîn Keykubâd, Çoban Bey'i deniz aşırı Suğdak (Kırım) seferi ile görevlendirilmiştir (1225 veya 1227). Çoban Bey'in bu sefer sonunda kazandığı başarı neticesinde Kastamonu arazisinin hizmetine karşılık mükâfat olarak kendisine verilmiş ve bu tarihten itibaren beyliğin kurulmuş olması muhtemeldir. Onun ve oğlu Alp yürük (yürek) hakkında bilgi yok denecek kadar azdır. Daha sonra tahta geçen Muzaffered-din Yavlak Arslan ise Türkiye Selçuklularına ve İlhanlılara bağlıydı. Bununla beraber Selçukluların taht mücadelelerine karışmış ve Rüdneddîn Kılıç Arslan'ı sultan ilan ederek bağımsızlığını kazanmak istemiştir. İlhanlı Geyhâtû, Sultan Mes'ûd ve Vezîr Necmeddîn idaresinde bir Selçuklu ve Moğol ordusunu Kastamonu üzerine göndermiştir. Yapılan savaşta Yavlak Arslan ölmüştür (1292). Selçuklu sultanı Mes'ûd bu savaşta kendisine yardımcı olan Şemseddîn Yaman Candâr'a Kastamonu ve havalisinin idaresini vermiştir. Ancak Yavlak Arslan'ın oğlu Nâsireddîn Mahmûd bir süre daha Kastamonu'da hüküm sürmüştür. Nihayet Candâroğlu Süleymân Paşa bir baskınla Kastamonu'ya hâkim olmuş ve Çobanoğulları Beyliği'ne son vermiştir (1309) (Günay, 2007: 332-334).

1.3.14. Taceddinoğulları Beyliği (1348-1428)

Taceddin Bey tarafından Bafra, Samsun, Terme ve Ordu' (Canik bölgesi) da kurulmuş ve 1428 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmıştır (Koca, 2013: 197-198).

1.3.15. Eretna Beyliği (1335-1381)

Kayseri-Sivas merkez olmak üzere, Orta Anadolu'da hüküm süren beyliğin kurucusu Eretna Bey'dir. Kadı Burhaneddin tarafından yıkılmıştır (Koca, 2013: 199-202).

1.3.16. Kadı Burhaneddin Beyliği (1381-1398)

Orta Anadolu'da hüküm süren beyliğin kurucusu Kadı Burhaneddin'dir. Osmanlılar tarafından alınmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 162-168).

1.3.17. Dulkadiroğulları Beyliği (1337-1515)

Zeyneddin Karaca tarafından 1337 yılında, Maraş-Elbistan'da kurulmuştur. Bu beylik, Osmanlı Devleti ile Memluk Devleti'nin arasının açılmasına neden olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sırasında düşmanca davranmışlar ve bunun üzerine Çaldıran dönüşü Yavuz Sultan Selim tarafından Turnadağ Savaşı ile Osmanlı topraklarına katılmışlardır (Uzunçarşılı, 1988: 169-175).

1.3.18. Ramazanoğulları Beyliği (1353-1608)

Adana ve civarında hüküm süren beyliğin kurucusu Ramazan Bey'dir. Önceleri Memluklere bağılyken, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetini kabul edip Yavuz ile Mısır Savaşı'na katılmışlardır. Ramazanoğulları bundan sonra Osmanlı Devleti'ne bağıly bir beylik haline gelmiş ve I. Ahmet döneminde Osmanlı Devleti'nin bir ili olmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 176-179).

1.3.19. Osmanoğulları Beyliği (1299-1922)

Osmanlı İmparatorluğu uzun bir beylikler dönemi yaşamıştır. 13. yüzyıl sonlarında 14. yüzyıl başlarında Anadolu'nun batı kısımlarında pek çok Türkmen beyliği ortaya çıkmıştır. Bu beyliklerin en küçüğü, Eskişehir - Sakarya - Söğüt dolaylarındaki Osmanlı Beyliği idi. Beylik Osman Bey tarafından kurulmuştur. Osmanlı Beyliği, artık iyice zayıflamış olan Bizans İmparatorluğu ile karadan sınıra sahip tek Türkmen beyliği idi. Osmanlı Beylikleri içerisinde yer alan bu beyliğin doğduğu topraklar, Bizans

İmparatorluğu'nun Marmara Bölgesi topraklarıyla komşudur. Bu topraklarda Bizans'ın büyük kent ve kasabaları bulunuyordu. Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu topraklar, Bizans'ı Tebriz'e bağlayan ticaret yolu üzerinde bulunuyordu. Bu işlek ticaret yolunun Osmanlı Beyliği'nin topraklarından geçmesi, vergi, haraç ya da yağma biçiminde, beyliğe büyük zenginlikler kazandırıyor. Osmanlı Beyliği'nin kurulduğu sıralarda, Bektaşilik ve Babailik gibi tarikatlar, bölgede etkili bulunuyordu. Bunun gibi dinsel kimliği olan Ahiler de, Osmanlı Beyliği kurulduğu sıralarda bölgede ve bölge insanları üzerinde etkili olan bir esnaf kuruluşuydu. Osman Bey ile Bâlâ Hatun'un evlilikleri gerçekleştiğinden sonra Ahilerin önde gelenlerinden Şeyh Mahmut Gazi, Ahi Şemsettin ve oğlu Ahi Hasan ve Cendereli (Çandarlı) Kara Halil, Osmanlı Beyliği'nin hizmetine girmişler ve bu beyliğin kuruluşunda, büyümesinde ve örgütlenmesinde, en azından Osmanlı hanedanı mensupları kadar önemli roller oynamışlardır (Roux, 2002: 324-327).

1.4. DÖNEMİN KÜLTÜREL VE DİNÎ HAYATI

XIII. ve XIV. yüzyıl Anadolu'sunda pek çok siyasi, toplumsal olay söz konusudur. Anadolu Türkleri bu dönemde sürekli sıkıntılar yaşamışlardır. Bunlar Moğol istilası, Köseadağ bozgunu, Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu taht kavgası ve buhranları, toplumsal isyanlar, Babai İsyanı, Moğollar karşısında alınan ağır yenilgi, tarikatların durumu, doğal afetler gibi pek çok olaydır. Bunların yanı sıra bir de Anadolu'da kıtlığın olması bu dönem şairleri üzerinde ölüme karşı bir duygu durumu oluşturmuştur. Bu dönemde özellikle Moğol istilası, toplumun sosyal psikolojisinde derin kötümserlik, başıboşluk, karmaşa, siyasal ve ekonomik çöküntü ortamı yaratmış, pek çoklarını da tarikatların teselli veren ortamına yöneltmiştir. Böylece tarikatlar Anadolu'nun hayatına ve tarihine sağlam bir kök salma imkânı bulmuşlardır. İçinde bulunulan çöküntüler sonucunda tasavvuf düşüncesi ve tarikatlar halk arasında yükselişe geçmiştir. Şairler yaşadıkları dönemdeki sıkıntılar karşısında dünyadan ümidini kesmiş, bedene değil ruha, ruhi âleme önem vermişlerdir. Umutsuz hallerinden kurtulmak amacıyla tekkelere koşmuşlardır. Moğol istilasından kaçan birçok din adamı, derviş, şeyh ve Türkmen babaları da uçlarda toplanıp oralarda İslam kültürünü ve gaza ruhunu artırmışlardır (Güngör- Günay, 2015: 412-413).

Farklı tarikatlara bağlı şeyh ve dervişler Moğol istilasıyla, hem emniyet açısından ve hem de fikirlerini daha kolay bir şekilde yaymak için Anadolu'ya gelmişlerdir. Bu gelenler

arasında yüksek ve gelişmiş kültür çevresinden gelenler, genellikle şehirlere yerleşmiş ve bürokraside etkin rol oynamışlardır.

Göçebelerdeki tasavvufi hayat, eski Türk inanışlarındaki Ozanları anımsatan babalar aracılığıyla, şehirlerde yaşanan hayattan farklı olarak daha basit ve sade bir anlayış biçimiyle ve bir de Anadolu şartlarına uygun bir halk tasavvufu şekliyle yayılmaya başlamıştır. Bu aynı zamanda göçebe Türkmenlerin dinî anlayışını da yansıtmıştır. Dinî liderlerin bunlara öğrettiği Müslümanlık, Türkmenlerin yaşayışına uygun, sade ve daha çok menkıbelere dayalı, tasavvufî yönü ağır basan bir Müslümanlık görüşü şeklinde olmuştur. Bu görüşe sonradan Türk Halk Müslümanlığı da denmiştir. Çünkü bu Türkmen boyları, daha yüzeysel bir İslam anlayışına sahip oldukları için hem eski Şamani inançları ve hem de atalarından kalma birtakım geleneksel sözlü inançları kendisinde barındırmıştır. Bununla birlikte, şehirleri etkisi altına almış olan Fars kültürünün her türlü tesirinden uzak olmuşlar, Türkçe konuşan “abdâl” veya “dede-baba” unvanlarını taşıyan din büyüklerinin öğütlerini coşkuyla dinlemişler ve anlatılanları yaşamaya çalışmışlardır (Balcıoğlu, 1940: 147; Ocak, 1996: 63-64).

Türkmenler, İslam dinindeki bazı dinî kuralları tamamen özümseyememiş, buna karşın eskiden beri devam ettirdikleri sazlı-sözlü şölenleri devam ettirmişlerdir. Namaz, oruç, hac gibi göçebe hayatı ile birlikte yapılması güç olan ibadetler, Türkmenlerin ilgisini çekmemiştir. Türkmenler din büyükleri olarak bildikleri baba ve dedeler tarafından öğretilen eski geleneklerine de uygun olan, sade ve sufiyane bir dille sunulan İslam anlayışını kendilerine daha yakın bulmuşlardır (Yurdaydın, 1971: 75).

Çoğunluğu göçebe olan Türkmenler arasında İslamiyet öncesi eski Türk inançları, sağlam bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Bunlar arasında hâlâ babaların itibar bulduğu görülmektedir. Bu babalar, eski Kam, Ozan ve Şamanların İslami bir renk ve anlayışa bürünmüş takipçileri durumundaydılar. Genel olarak bakıldığında bu Türkmenler, İslamiyet’in içinde bulunduğu Sünnilik, Şiilik gibi ilahiyatla ilgili tartışmaların, anlaşmazlıkların uzağında durmuşlardır. Onlar için, Türkmen babalarının söyledikleri ve yaptıkları, her zaman daha önemli olmuştur. Bu durum, XIII. yüzyıldan itibaren kendisini daha açık bir şekilde göstermektedir. Bu yüzyılda medresenin temsil ettiği Sünni anlayışla birlikte tasavvufî düşünceler etrafında birtakım zümrelerin toplandığı görülür. XIII. yüzyıl ortasında Anadolu Selçuklu Devleti için önemli bir olay olarak ortaya çıkan, Baba İshak isyanından itibaren de daha çok Şii, Bâtını tesirler altında kalan ve göçebe Türkmenler arasında yayılan bir dinî anlayış, kendisini gösterir. Bu dönemde özellikle

Mevlâna gibi büyük mutasavvıflar, hem dinî tesirleri hem de o zamanda geçerli olan İran kültürünü kendileriyle birlikte getirmişlerdir. Bu kültür daha çok, büyük şehirlerde yüksek tabaka arasında itibar görmüştür (Yurdaydın, 1971: 84).

Anadolu'nun Müslüman Türklere açılmasında, İslamiyet'in yeni ülkelere yayılmasında ve hatta Osmanlı Devleti'nin kurulmasında gezici dervişlerin ve tasavvuf mensuplarının büyük rolü vardır.

Türkmenler, şeyhleri kendilerine ilahiler, şiirler okumaları ve Allah rızası için kendilerine nasihatte bulunmalarından dolayı, onları önceden kutsallık verdikleri ozanlara benzetmişler ve onların söylediklerine bağlı olmuşlardır. Anadolu'ya devam eden göçler ile İslam öncesi inanç unsurları Anadolu'ya taşınmış ve böylece göçebe Türkmen kültürünün güçlenmesi sağlanmıştır. Anadolu'ya göçlerle devam eden İslamlaşma XIV. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. Anadolu'ya göçler sayesinde özellikle Moğol istilasından sonra pek çok âlim gelmiş ve bunlar ile medreseler, devlet kademesinde etkili olmuştur. Yönetimin Farsçayı resmi dil olarak kabul etmiş olması da bu gerçeğe dayanmıştır. Eski Türk kültürünü yaşatan ve devletin kuruluşu sırasında hizmet ederek sıkıntı çeken Türkmenler, devletin bu hâli karşısında kendi millî kültürlerini yansıtmak için Farsça yerine Türkçeyi yerleştirmeye çalışmışlardır (Balcıoğlu, 1940: 162-163).

Moğollar Köseadağ Savaşı'ndan sonra, Anadolu'daki baskılarını artırmış, halkı ekonomik ve siyasi sıkıntı içine sokmuştur. Bu baskıdan bıkip usanan halka, derviş alp erenler çıkış yolları göstermişlerdir. Türkmenler Türkçeden başka bir dil bilmemektedir ve onların okuma yazmaları da yoktur. Bu nedenle alp erenler halka, sade bir şekilde İslamiyet'i anlatmışlardır. Bunun gibi birçok gelişme, tarikatların Türkmenler arasında ilgi görmesini ve kısa sürede yayılmasını sağlamıştır (Turan, 2014: 312-315).

Türkmenler, kendi geleneklerini devam ettirme amacı doğrultusunda yönetimden kendilerine teklif edilen anlaşmayı ve zorunlu yerleşmeyi de reddetmişlerdir. Bu durum Türkmenlerin yönetimle olan ilişkilerine zarar vermiştir. Anadolu'daki İslamlaşma olayını oluşum itibarı ile iki grupta değerlendirebiliriz: medrese âlimleri ile tekke ve tarikat mensupları. Medrese âlimleri İslamiyet'in Ehl-i Sünnet inancına bağlı kalarak dinî, hukuki ve sosyal meselelerle ilgili konularla ilgilenmişler, tarikat ve tekke mensupları ise daha çok gizemsel düşüncelere bağlı kalmışlardır. Bu grupta büyük şehirlerin zengin ve aristokrat topluluklarına hitap eden tarikat liderleri ve Türkmen çevrelerden oluşan köy, kasaba ve uç bölgelerdeki halka hitap eden tarikat şeyhleri de vardır. İkinci kesim kendi

dinî görüşlerine uygun olan inanç, ayin ve ibadetlerini kendi dinî yapılarına uygun olarak yapmışlardır. Bu göçebe Türkmenlerin eski inançlarını devam ettirmelerinde, tarikat şeyhlerinin bir de kabile şefi olmasının büyük etkisi olmuştur. Böylece hem şeyh hem de şef olan bu kişiler, kabilelerini daha kolay idare etmişlerdir. Sonuç olarak, Anadolu Selçukluları Sünni İslam anlayışını bir devlet politikası olarak savunmuş, Türkmenler de İslamiyet’i Müslüman olmadan önceki inanç ve geleneklerin etkisinde kalarak anlamış ve buna uygun tarzda bir İslam anlayışına bağlı olmuşlardır (Bozkuş, 2001: 253).

Anadolu Selçukluları ve beylikler, İslam dininin Sünni inanç kurallarını benimsemişlerdir. Anadolu’da en yaygın olan Sünni mezhebi Hanefilik idi. Abbasilerin de bu mezhepten olması iki devleti birbirine yaklaştırmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti, İslamiyet’in gaza inancıyla Türkmenlerin fetih anlayışını birleştiren bir siyasi kuruluş olmuştur. Bu sebeple Anadolu’daki fetih hareketleri, alp erenlik ve fütüvvet hareketiyle birlikte gitmiştir. Bu dönemde Anadolu’ya yapılan seferlerin amacı Bizans’tan toprak almak ve alınan yerlerde İslamiyet’i yaymaktır. Ele geçirilen topraklar, kısa sürede Türk-İslam karakterine sahip olmuştur. Derviş alp erenler Türkistan’ın alplik geleneğini İslamiyet’le birlikte sürdürdükleri için gazi olarak anılmıştır. Anadolu’ya gelen alp erenler, tarikatlar kurup İslamiyet’i yaymak için çalışmışlardır (Göde, 1992: 211-212).

Tek tanrıcılıkta büyük Gök Tanrı inancı, Allah’la özdeşleştirilebilir. İslamiyet’teki cin ve melek inancı da Türklerin sayısız “*sahip-efendi*” varlığına olan inançlarıyla örtüşmektedir. İslamiyet’le örtüşmeyen bazı inanışlar da halifenin dinini yanlış yorumlamak pahasına korunmuştur. Kur’an inancına karşıt olarak, ölü ve mezarlar kültü varlığını sürdüren geleneklere örnek gösterilebilir. İkisi arasında çok farklılıklar vardır ve her iki taraf da bu konuda bir türlü anlaşmaya varamamıştır. Örneğin hayvanların öldürülmesiyle ilgili kurallarda İslamiyet’e göre bakarsak hayvanın kanı kesinlikle akıtılmalı, hayvan boğazı kesilerek öldürülmelidir; Türklere göre ise hayvanlar bir damla kan dökülmeden boğularak öldürülmelidir (tıpkı hanedan ailenin üyelerinin başına geldiği gibi). Bu farklar Türklerin din değiştirmelerinin önündeki belli başlı engeller olmuştur (Roux, 2002: 246).

XIII. yy’ da halk çok dindar değildir. Daha doğrusu yeni Müslüman olmuşlardır veya Müslüman olmaları sadece İslamiyet’in varlığını kabul etmekten ibarettir. Bu konuda tam olarak bilgi edinilemese de edebiyat bu konuda kesin kanıtlar sunmuştur. Örnek olarak Müslümanlar tarafından çok beğenilen ve Türkçede ilk olarak Şeyyâd Hamza tarafından kaleme alınan (XIII. yüzyıl) Yusuf ile Züleyha (ya da Zeliha) hikâyesi, diğer tüm İslam

metinleri gibi, Bismillahirrahmanirrahim, yani "esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla" kalıbıyla başlar. Oysa Şeyyâd Hamza kendisini, aralarında Allah sözcüğü de bulunmak üzere bu kalıbın içindeki tüm sözcükleri Türkçe açıklamak zorunda hisseder. *“Anadolu'daki Türk göçebeleri arasındaki etnografik araştırmalara göre dokuz yüzyıllık Müslümanlaşmadan sonra yoksul tabakanın, ortaçağ inançlarının kalıntılarından fazlasını muhafaza ettiğini açıkça göstermektedir. Ama yine de XI. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın başı arasında paganizmin etkisinin sürekli olarak azaldığı görülür. Moğol istilalarıyla yeniden canlanırken, XV. yüzyıldan itibaren yeniden düşüşe geçer. Bu durumda bin yüzlü yıllarda bu etkinin ne kadar şiddetli olduğu kolayca tahmin edilebilir”* (Roux, 2002: 246-247).

1.4.1. Anadolu'daki Tarikatlar

Moğol istilasından sonra iç isyanlar ve Moğol baskısı Anadolu halkını ümitsizliğe düşürmüştür. Sabır ve zikir yoluyla Allah'a ulaşma düşüncesindeki tasavvuf, bu dönemde Anadolu halkına ışık olmuştur. Tasavvuf düşüncesinin Anadolu'daki önderleri Mevlâna, Yunus Emre, Hacı Bektaş Veli, ümitsizliğe düşen, buldukları dönemden bıkan halka çıkış yolları göstererek liderlik yapmışlardır.

Moğol istilasından sonra Anadolu'da tasavvufun ve tarikatların gelişmesi, her tarafta tekke ve zaviyelerin açılması, şeyh ve müritlerin çoğalması, İslamlaşmayı da hızlandırmıştır. Her tarafta şeyhler, babalar ve mutasavvıflar din ve mezhep arasındaki ayrılıkları ortak noktada birleştirmeye çalışmışlar ve sevgi temasını işlemişlerdir. Din farkı gözetmeksizin fakirlere, muhtaçlara ve hastalara yardım etmişlerdir (Güngör- Günay, 1998: 399-400).

Tasavvuf düşüncesini benimseyen ve yaşayanlara sufi denilmektedir. Sufiler, tarikatlar kurmuşlardır, bu yolda gidenlere de derviş veya mürit denilmektedir. Tarikatların başında bulunanlar da pir, baba ve dede gibi unvanlar almışlardır (Tatçı, 1998: 25-27; Günay-Güngör, 1998: 334).

Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşmasında tarikatların önemli rolü olmuştur. Selçuklular ve Beylikler döneminde Anadolu'daki başlıca tarikatlar şunlardır:

a) Yesevilik: Ahmet Yesevi tarafından kurulmuştur. Ahmet Yesevi, İslamiyet'i Türkçe olarak öğretmeye çalışmıştır. Divân-ı Hikmet adlı eserinde Türklere İslam'ın ve dervişliğin basit yollarını öğretmeyi amaçlamıştır. Anadolu'ya gelen Ahmet Yesevi'nin müritleri görüşlerini yaymaya devam etmişlerdir (Bice, 2016: 275-277).

b) Babailik: Moğol istilasında Anadolu'ya gelen Baba İlyas tarafından kurulmuştur. Ölümünden sonra yerini Baba İshak almış ve o Babailik tarikatını Anadolu'da güçlendiren kişi olmuştur. Alınan ağır vergiler, yapılan haksızlıklar, göçebe Türkmenlerin sorunları karşısında ilgisiz kalınması, devlete olan güveni azaltmış ve bu durum, Türkmenlerin Baba İshak'ı bir kurtarıcı gibi görüp onun etrafında toplanmalarına neden olmuştur. Baba İshak ve taraftarları giderek güçlenip Anadolu'da dinî ve siyasi nitelikli ilk ayaklanma olan Babai Ayaklanmasını başlatmışlardır. Güçlkle bastırılan bu ayaklanma, devleti zayıflatmış ve toplumda derin yaralar açmıştır (Kayaoğlu, 1990: 147-149).

c) Bektaşilik: Bektaşiliğin kurucusu Hacı Bektaş Veli'dir. İslam'ı son derece hoşgörülü bir şekilde yorumlamasıyla geniş bir taraftar kitlesi kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ve yeniçeri teşkilatının örgütlenmesinde de Bektaşî tarikatının önemli rolü olmuştur (Eyüboğlu, 2010: 24-30).

d) Ekberilik: Büyük İslam düşünürü ve mutasavvıflarından Muhyiddin Arabî, Anadolu'ya gelip Konya'ya yerleşmiş ve Selçuklu sultanlarından büyük itibar görmüştür. Pek çok kitap ve risale yazmıştır. Muhyiddin Arabî'nin ölümünden sonra öğrencisi Sadreddin Konevî, onun fikirlerini devam ettirmiş ve Ekberilik adında bir tarikat kurmuştur. Bu tarikat, Arabistan ve Hindistan'a kadar yayılmıştır (Şahin-Sevim, 2002: 109-112).

e) Mevlevilik: Mevlâna Celâleddin-i Rumî 1228 yılında, babası ile beraber Konya'ya gelip yerleşmiştir. Konya'daki yüksek dereceli medreselerde müderrislik yapmıştır. O dönemde Anadolu'ya "Diyâr-ı Rum" denildiğinden, kendisine de Anadolu anlamında Rumî denilmiştir. Eserlerini Farsça yazmıştır ve bu nedenle genellikle yüksek tabakadaki insanlara hitap etmiştir. En büyük eseri de Mesnevi' sidir. Mevlevî tarikatının asıl kurucusu Mevlâna'nın oğlu Sultan Veled'dir. Mevlevîlerin Türk kültürüne çok hizmetleri olmuştur. Çok sayıda devlet adamı, bilgin, müzisyen ve şair bu tarikat içinde yetişmiştir (Şahin- Sevim, 2002: 112-114).

Anadolu'da bu tarikatlardan başka Nakşibendilik, Kadirilik, Rufailik, Kübrevilik gibi birçok tarikat faaliyet göstermiştir. Bu tarikatlar dışında Anadolu'da faaliyet gösteren dinî nitelikte başka örgütler de kurulmuştur. Moğol istilası sırasında Anadolu halkını koruyup kollayan bu teşkilatların başlıcaları: Abdalân-ı Rum (Anadolu dervişleri teşkilatı),

Bacıyân-ı Rum (Anadolu kadınları teşkilatı), Feteyân-ı Rum (Anadolu gençler teşkilatı) ve Gaziyân-ı Rum (Anadolu gazileri teşkilatı) 'dur (Göde, 1992: 231-233).

1.5. ÖLÜM NEDİR? TÜRK TOPLUMUNUN ÖLÜME BAKIŞ AÇISI NASILDIR?

Ölümbiyolojik anlamda bir canlı varlığın hayati faaliyetlerinin sona ermesi durumudur. Ruh bedenden ayrılınca ölüm meydana gelmekte ve ölüm ile bedendeki organların fonksiyonu son bulmaktadır. Dokulara canlılık veren özellik kalmadığında vücut bir et ve kemik yığını halini almaktadır (Cevizci, 2005: 1286).

Ölüm, hayatın sona ermesi, ruhun bedeni terk etmesiyle maddi hayatın bitmesidir (Gürkan: 32). Ölüm, hayatın zıttıdır ve ayrıca insanda düşünme, akıl etme, hatırlama gibi iç fonksiyonların yitirilmesidir. İnsan açısından ölüm, ruhun bedendeki tasarrufuna son verip bedenden ayrılmasıdır. Ölüm, insan varlığı için bir âlemden diğerine gitmektir. Bu anlamda ölüm yok olmak değildir. Ruh bakidir, yok olmaz. Her canlı için ölüm kaçınılmaz bir gerçektir. Canlılar doğar, büyür ve ölürler. Var olanın biyolojik yapısının sonsuzluğa elverişli olmamasından dolayı ölüm ister istemez ortaya çıkmaktadır. Ölüm bütün canlıların başına gelen en kaçınılmaz gerçektir. Ölüm doğum kadar canlı olmanın bir gereğidir. Ölüm, yaşamın temelidir ve insanoğlunun değişmeyen bir alinyazısıdır. Bu nedenle de ölüm var olma kaygısını ve yok olma korkusunu da içinde taşır (Türkyılmaz, 2003: 110). Ölenler ortadan yok olurlar, bizi terk ederler ve bir daha da geri gelmezler, zamanın içinde kaybolup giderler. Çok farklı kavramlar hastalıklar, ecel, kaza, cinayet, idam, intihar bunların hepsi ölümle ilgilidir. “Ölüm, insanların somut varlıklarını sürdürdükleri tek yer olan dünyadan kopmayı temsil ettiği için gizem ve karmaşayla dolu karanlık bir boşluktur” (Cannon, 1998: 11).

Kamus-i Türki'de ölüm şu şekilde tanımlanır: “Yaşamaz olmak, can vermek, terk-i hayat etmek, vefat, irtihal etmek, fevt olmak, solmak, yumuşamak, pejmurde olmak, kıvamı gaib edip düşmek, pek ziyade sıkılmak, pek şiddetli korku veya dehşet ve ızdırıp ve zahmet çekmek, hükmü kalmamak” (Sami, 1978: 222).

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat'te ise, “ölüm” kelimesi yerine, Arapça karşılığı olan “mevt” kelimesi yer alır. “*Mevt: ölüm; tasavvufta benliği öldürme*” (Devellioğlu, 2011: 740).

Genel olarak, insanların ölümle ilgili düşünceleri “varlıkların canlı görünmelerini sağlayan o ifade hareketlerin yok olmasıdır, yanıt yokluğudur” (Levinas, 2006: 12). Ölüm şüphesiz yalnızca ruhun bedeni terk ettiği an değildir. Pek çok şeyi de içinde barındırır. Tanrı’yı, doğumu, ruhları, kıyameti hatta insanlık tarihinin bir bölümünü oluşturduğu söylenebilir (Roux, 1999: 11).

Ölüm; gitme, vefat, amacı bilinmeyen bir olumsuzluk olarak belirtilir. “*Ölüm, zamanın kesilmeksizin devam eden akışında bir varlığın müddetinin sona ermesidir*” (Levinas, 2006: 19, 41).

Ölüm yaratılıştan beri insanoğlunun zihnini meşgul eden bir düşüncedir. Her topluluk da olduğu gibi Türk toplumunda da ölüme karşı bazı düşünceler oluşmuştur. Kaçınılmaz bir son olan ölümün bilincine oldukça erken varılmıştır. Kül Tigin’in mezar taşında şunlar okunmuştur: “*Kararı zaman tanrısı verir, tüm insanoğlu ölümlü olarak doğar*”. Kâşgarlı’nın sözlüğünde topladığı eski Türkçe atasözleri ve deyimler de aynı doğrultudadır: “*İnsanoğlunun yaşamı ebedi değildir*” der ve şunları ekler: “*Zaman, insan farkına varmadan akıp gider, insanoğlu ebediyen yaşamaz*” (Roux, 1999: 65). Türkler İslamiyet öncesinde insanı yaşatan gücün ruh olduğuna inanmışlardır. Kişi, ölünce ruhun bedeni terk ettiği ve öldükten sonra ruh ile varlığını devam ettirdiği algısı vardır. Türkler ölümün bir gerçek olduğunu kabul etmişlerdir. Onlarda bu dönemde ahiret inancı vardır ve ölüm onlar için büyük bir korku ve endişe kaynağıdır. Onlara göre ölüm bir son değil yeni bir hayatın başlangıcıdır. Eski Türkçede “öldü” demek için “kergek buldi: gerekenle buluştu” sözünün çok sık kullanıldığı tespit edilmiştir (Roux, 1999: 65). Eski Türklerde İnsan ruhu (canı) bir kuşa benzetilir ve ölümle ruh uçarak bedeni terk eder, düşüncesi mevcuttur. Bu nedenle Türkler “ölmek” yerine “uçmak” ifadesini kullanmışlardır. Eski Türklerde ölüm, “ruhun bedeni kesin olarak terk etmesiydi; ruh bedeni uykuda ve bazı hastalıklar sırasında da geçici olarak terk edebilirdi. Ruh bedende hareket etmekte, yer değiştirmekte ve bir organdan başka bir organa geçebilmektir. Ruhun bulunduğu organ eğer yaralanır veya kırılırsa, darbe nereye olursa olsun insan yok olur. Beden yıkıldığı zaman ruh, serbest hale gelir ve gezici olarak dolaşır. Öldükten sonra gidilen bir yer var, düşüncesi sebebiyle ölenler atları ve silahlarıyla birlikte gömülür ve kendilerine diğer dünyada hizmet etsin diye öldükleri düşmanları temsilen mezarın üstüne “balbal”lar dikilirdi. Ölümünden sonra da hayata ve ahirete inanan Eski Türklerde cehennem kavramı sonradan çıkmıştır, baştan beri “iyi” ve “kötü” diye ayrılmaktadır. Yeraltında bir cehennem olduğu inancıyla birlikte kötü ruhların mekânı olarak da orası bilinmeye

başlanmıştır. Bugün ölüm anlayışımızda, ölüm korkumuzda eski inançlarımızdan önemli izler vardır. İslamiyet’le birlikte ölümler ve ruhlar âlemiyle ilişkiler olabileceği inancının tamamen kalkmamasının nedeni bu izlerdir (Göka, 2010: 294-295).

Eski Türkçede (Göktürkçe, Uygurca) “ruh” için can anlamına gelen “tin” sözcüğü kullanılıyordu. Bu aynı zamanda “soluk” demektir. Ölüm ise soluğun kesilmesi, ruhun bedenden ayrılıp uçması biçiminde düşünülüyordu. Ruhları diğer dünyaya göç eden ataların, orada rahatsız edilmemeleri, iyi yaşamaları gerektiği inancı vardı. Bu sebeple Eski Türklerde mezarları gizleme geleneği yoktur, tam tersine özellikle önemli kişilerin özel mezarları yapıp, üzerlerine bir yapı (bark) yapılmış, barkın iç duvarları ölünün yaşarken katıldığı savaş sahnelerini gösteren resimlerle süslenmiştir. Ayrıca mezarın ya da mezar yapısının üstüne “balbal”lar dikilmiş, sıradan kişilerin mezarlarına da, belirli olması için tümsek biçimi verilmiştir (Günay- Güngör, 2015: 87-89).

Altay Türkleri de ruhla ilgili çeşitli sınıflandırmalar yapmışlardır. Buna göre tin bütün canlı varlıklarda bulunan ruhu ifade eder, “*süne*” yalnızca insanda ve “*kut*” her şeyde bulunur inancı vardır. Ayrıca Altaylılar insanda “*yula*” denilen bir eşin bulunduğunu, bu eşin uykuda ve rüyada bedeni terk edebildiğini düşünmektedirler. Altaylılar buna “*üzüt*”, Yakutlar “*üöz*”, Kazan Türkleri ise “*ürek*” demişlerdir (Gülensoy, 2011: 214).

Şorlar, ruhu (tin) ve canın ruhunu (süren) birbirinden ayırmışlardır. Tin gömme işleminden üç gün sonra insanları terk etmelidir, bu nedenle insanlar ağaçlara veya ahşap iskelelerin üzerine defnedilmişlerdir. Gömme kurallarına uyulmaması halinde *süren*’ler yaşayanlara eziyet edebilirler. Bu durumda *üzüt*’e dönüşürler. Hatta Şorlar bazı insanların ölenin *süren*’lerini gördüklerine ve işittiklerine inanmaktadır. Definden önce ölenin “zuhur eden” *süren*’lerinden biri bir örtüyle yakalanarak tekrar boğaza sokulmaya çalışılır (Tryjarski, 2012: 131).

Altay toplumlarında ölmeme arzusu çok güçlüdür. Ölüm, büyük bir felaket ve üzüntülere yol açan bir olay olarak görülmüştür. Bu nedenle ölüm karşısında korkuya kapılmışlar, tüm olanakları kullanarak ölüme çareler aramışlardır (Ölmez, 2008: 13-14). Şamanist Altay toplumlarında şaman için ölüm kaçınılan bir olay gibi görünmektedir. O, yaşam için mücadele eder ve kötü ruhların etkisiyle gelen ölüm olayını ortadan kaldırmak için ayinler düzenler (Gülensoy, 2011: 214). “*Lamalar yalnızca ölümlerle ilgili şeylerden söz ederken şamanlar yaşamla ilgili şeylerden söz eder*” (Roux, 1999: 29), cümlesinden

anlaşıldığı gibi şamanlar yaşamı önemser, ölüm sözünü sevmediği gibi dile de getirmezler. Şaman, ölümden sonraki yaşamda, ölünün ruhunun ona koruyuculuk yapacağı büyüleyici psikolojik bir tören yapar. Bu birçok kültürde önemlidir. Amur nehriindeki Goldi kabilesi arasında ölümler için yapılan töreni şaman yönetir. Şaman kendi ruhunu ölüye eşlik etmesi için gönderir (Hultkrantz, 2009: 4). Ölen bir şamanın davulu ve giysileri mezarın yakınındaki bir ağaca asılır ve şamanın ölüsü ise gece zamanı ya da akşamüzeri gömülerek mezarın bulunduğu yere bir daha gitmemeye çalışılır (Gülensoy, 2011: 284).

Kırgızlar için ölüm felakettir ki şöyle ifade edilmiştir: “*Çok mutluyum, her şey iyi gidiyordu. Sonra başıma bir felaket geldi. Öldüm. Bak bu çok üzücü*” (Roux, 1999: 50, 62-63).

Yakutlar insan ruhlarının “*iör*” adı verdikleri kötü ruhlar tarafından kapılarak yenmesi sonucunda “ölüm” olduğuna inanmışlardır (Gülensoy, 2011: 214). Türklerde “gökyüzü merkezli” kutsal inancı, en eski kaynaklardan günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Eskiden beri animistik (canlılık) inançların bir izi olarak yeryüzünde ruhların değişik bir boyutta varlıklarını sürdürdükleri inancı hâkimdir. Türklerde yukarı dünyanın katlarının sayısı, konusunda tam bir anlaşma yoktur. En büyük tanrılar katların en üstündedir, diğer katlar da başka tanrılara aittir. Eski Türkler öldüklerinde yukarıya, tanrının katına çıkacaklarına inanırlar. Ölmek daha yüksek düzeyde hayata başlamak anlamına gelir (Bıçak, 2009: 48; Eliade, 1999: 265). Gök Tanrı çoğu zaman insan gibi düşünülür, onun da insanlar gibi yiyip içtiğine, eğlendiğine inanılır. Altaylılara göre, gökte altın tahtta oturan Ülgen’in göğün farklı katlarında oturan oğulları, kızları ve yardımcıları vardır (Artun, 2006: 18). Ülgen ile kastedilenin Gök Tanrı olup olmadığı da çok belli değildir (Çoruhlu, 2001: 26, 27). Gökteki cisimler Gök Tanrı olarak kabul edilmiştir ancak güneş, ay gibi unsurların kendi başlarına da tanrı kabul edildiklerine rastlanılmıştır. Hun hükümdarlarının sabahları güneşi, akşamları ise ayı selamlamaları, bu iki cisme tapınıldığını göstermektedir (Artun, 2006: 18).

Gerçek Altaylılar ve Telengitler ölümlerinin ruhlarını körmös olarak adlandırmakta ve Erlik’in hizmetinde bulunanların insanlara zarar verdiklerine, hastalıklara neden olduklarına, ruhları kaçırdıklarına inanmışlardır. Onlar bu hayaletlerin kendilerine sunulan kurbanları da yiyecekleri düşüncesindedirler. Çünkü birileri hastalandığında şöyle demişlerdir: “körmös yedi” ya da “körmös yemiştir” (Tryjarski, 2012: 135).

İslam'ın kabulüyle Türklerin yaşamları, ölüme bakış açıları ve ölüm törenleri de çok değişmiştir. Çünkü İslam inancına göre kaçınılmaz olan ölüm, ruhun bedenden ayrılmasıdır. Asla bir yok oluş değildir. Yok olan sadece bedendir. Kur'an'ın pek çok ayetinde *dünya yaşamının sonlu ve nimetlerinin geçici, ahiret yaşamının ise, ebedî olduğu ve son bulmadığı; ölümün ancak bu sonlu yaşamdan sonsuz yaşama götüreceği bir aşama olduğu* hususu dile getirilmektedir. “*Her canlı ölümü tadacaktır*” (*Al-i İmran, 3/185; Enbiyâ, 21/35; Ankebut, 29/57*) ayeti ruhun ölmediğini, sadece ölümü tattığını bildirir. Biyolojik olarak beden ölse de, ruh yeni bir âlemde yaşamayacaktır. İslamiyet'in kabulünden önce kullanılan uçmak sözcüğü bu dönemde cennet sözcüğünün karşılığı haline gelmiştir.

Kur'an-ı Kerim ölümü insan ruhunun bedenden çıkarılıp Allah'ın huzuruna yükseltilerek sonsuz olan dünyanın, ahiret hayatının giriş kapısı olarak görür. Ölüm kaçınılmaz sondur ancak bitiş değildir. İnsanın da dünyanın da sonu vardır fakat bu son, yok oluş değildir yepyeni bir varoluşu başlatacaktır.

Ölümü herkes kendine göre yorumlamaktadır. Heidegger'in “*herkes kendi ölümünü ölür*” demesi bunu desteklemektedir. Herkes öleceğinin, ölümlülüğünün farkındadır. Hakikatte ölümün başlangıcı doğumdur. “Aldığımız her nefes bizi sürekli etkisi altında olduğumuz ölüme doğru çeker. Nihai olarak zafer ölümün olacaktır, çünkü doğumla birlikte ölüm zaten bizim kaderimiz olmuştur ve avını yutmadan önce onunla yalnızca kısa bir süre için oynar. Bununla birlikte, hayatımıza olabildiğince uzun bir süre için büyük bir ilgi ve özenle devam ederiz, tıpkı sonunda patlayacağından emin olsak da, olabildiğince uzun ve büyük bir sabun köpüğü üflememiz gibi.” Schopenhauer'a ait bu sözlerde doğum ve ölümün aslında birbirine ne kadar çok benzediğini görebiliriz (Çalışkan, 2010: 4).

Ölüm ile ilgili gerek mitolojide ve gerekse ilkel dinlerde birçok şey söylenmiştir. Ölüm, kötü yaratıkların ve güçlerin neden olduğu bir olay olduğu düşünceleri de mevcuttur. Bazı kültür ve dinlerde ölümün melek, şeytan ve ölüm tanrısı şeklinde somutlaştırılmış olduğu görülmektedir (Karadeniz, 1992: 32).

İslam dışındaki dinlerde ölümün sebepleriyle ilgili değişik açıklamalar yapılmıştır. Özellikle ilkel toplumlarda ölüm doğal bir durum kabul edilmeyip tanrıların gazabı, ruhun bedenden kurtulmak istemesi ya da çoğunlukla büyü sonucu ortaya çıkan bir durum

olarak algılanmıştır. Ölüm ve cesetle ilgili korku bazen de ilkelleri ölecek olan kişiyi tek başına ölüme terk etmeye ya da diri diri mezara gömmeye kadar itmiştir (Gürkan: 32). Diğer dinler ve İslamiyet arasında birçok benzer noktalar olmasına karşın büyük ayrılıklar da vardır. Hz. Peygamberimizin “Ölmeden önce ölünüz” buyruğuyla Zen ustalarının “Yaşamı bıraktıktan sonra yaşa” sözü arasındaki benzerlik, bu inançlara yakından bakıldığında yerini farklılıklara bırakmaktadır (Göka, 2010: 26).

Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam’da ölüm, ilahi bir yazgıdır, yaratılanlar için kaçınılmaz bir sondur. Ölümsüzlük yalnızca Allah’a aittir. Kur’an’a göre *her varlık ölümü tadacaktır* (Ankebut, 29/57).

Diğer inanışlardan olan Eski Mısır dininde ölümden sonra hayatın devam ettiği inancı vardır, sonradan bu inanca yeniden dirilme fikri de eklenmiştir. Eski Mısır cenaze merasimlerinin en önemli unsurları: Ölünün yer altındaki ölümler diyarında rahat ve uzun yaşamasını sağlamak için ve yeniden doğma inancı gereğince cesedin mumyalanması, ölüyle beraber mezara sevdiği eşya ve yiyeceklerin ve hatta kölelerin konulması, özellikle kadınların yaptığı ölüyü hayata geri döndürme etkisine sahip ağıt uygulamaları (Gürkan: 32).

Eski Mısır dininde başka bir inanışa göre ölü ayinler ve dualar sayesinde bir kuşa dönüşerek gün ışığına çıkabilir ve mezarının üstünde açık kısımda kanat çırpabilirdi. İnsanın ölümden sonraki bir başka kaderi de güneşle veya yıldızlarla birleşmek olabilirdi. Güneşin kayığına binen ölü, güneşle birlikte günlük devrini yapar ve böylece her sabah ufuktan doğarak gökyüzünü dolaşırdı (Thema Larousse, 1993: 156)

Erken Grek geleneğinde yeniden dirilme düşüncesi yoktur, onun yerine bedeninin hayat kaynağı kabul edilen ruhun, ölümler diyarı olan Hades'e gidip hayatını orada devam ettirdiğine inanılmıştır. Ancak çoğunlukla ölümden sonraki hayat olumlu çağrışıma sahip değildir. Ayrıca klasik Grek geleneğinde kahramanlık göstermek amacıyla erken ölmek ve geride iyi bir ad bırakmak dünyadaki uzun yaşama tercih edilmiştir. Hint geleneğinde (klasik Hindu inancı) tenasüh (reenkarnasyon) inancına benzer olarak insanın “*karma*” diye adlandırılan sonsuz doğum ve ölüm çemberini kırıp mutlak saf ruh durumuna (Nirvana) ulaşmaya kadar farklı bedenlerde veya biçimlerde tekrar doğması söz konusudur. Hindu geleneğinde ölünün yakılması da ruhun yeni bir bedende doğuşunu sağlamak içindir. Ayrıca gerek Hint geleneğinde dinî amaçlı intihar da kabul edilmiştir. Erken döneme ait Hint kutsal metinleri Vedalar’da tenasüh ve Nirvana inancıyla ilgili herhangi bir gönderme olmayıp ölüm daha çok hayatın zıttı olarak anlaşılmış ve ölenlerin

bir nehri aşırp Yama diyarına gittiğine inanılmıştır. Tenasüh ve Nirvana kavramları Budist inancında da hayat gibi ölümün de hem kaçınılmaz ve acı verici bir durum hem de yeni bir var oluşun başlangıcı olarak görülmüştür. Burada esas olan, ölümü ne acı ne de arzu duymaksızın beklemektir. İyi ile kötü güçler arasındaki kozmik mücadele fikrine dayanan Zerdüşt dininde öldükten sonra iyilerin Ahura Mazda ile birlikte Neşîde Evi'nde yaşayacağı, kötülerin ise Yalan Evi'nde yaşayacağı inancı vardır. Hint yarımadasında yaşayan Parsîler arasında da iyilerin cennete, kötülerin cehenneme gideceğine, ölmenden önce tövbe edenlerin Çinvat (Chinvat) Köprüsü'nün sonunda cezasını çekip cennete gideceğine inanılmıştır. Başta Bâbil ve eski İsrail olmak üzere Mezopotamya geleneklerinde ölüm yeni bir hayat veya yeniden doğuş şeklinde görülmemiştir. Hayatın tamamen sona erdiği ve geri dönüşün mümkün olmadığı bir durum olarak anlaşılmıştır. Ayrıca Sümerlerin cenaze töreni yaptıklarına, ölümlere hediye sunduklarına dair bilgiler mevcuttur. Ceset genellikle toprağa gömüldükten veya yakıldıktan sonra cenaze yakınları yiyecek, içecek, elbise ve araç gereç sunmuşlardır. Bu sunuşlar daha sonra her ay sembolik ekmek ve içecek eşliğinde atalarla yapılan bir tür ayine dönüşmüş ve buradan da Sâmî topluluklarına geçmiştir. Ruhun huzur bulmasının ve hatta ölümsüzlüğünün bu yapılan törenlere bağlı olduğuna inanılmıştır. Buna bağlı olarak gerçek ölümsüzlük de özellikle erkek nesle sahip olmak şeklinde anlaşılmıştır. Ruh-beden ayırımının yer almadığı, dünya hayatı ile sınırlı bir düşüncenin olduğu eski İsrail inancında iyi ve uzun bir hayattan sonra ölmek ve atalar mezarlığına gömülmek, istenilen bir durumdur. Hatta bir ödüldür. Erken ölümü de günahlarının cezası olarak görmüşlerdir. Asıl olumsuzluk ölümden değil ölümden sonrasındadır. İyi ve kötü bütün insanların öldükten sonra yerin altında karanlık bir yer olan Şeol'e gittiğine ve geri dönüşün mümkün olmadığı bu yerde gölge gibi yaşadığına inanılmıştır. Ancak daha geç dönemlerde Pers ve Grek kültürlerinin de etkisiyle yeniden dirilme ve ruhun ölümsüzlüğü inancı İsrail oğulları arasında görülmeye başlamıştır. Özellikle Roma döneminde yaşanan kıyımın bir sonucu olarak, *“Salihler ölümden dahi yaşarlar, kötülerse yaşarken bile ölüdürler”* ifadesindeki gibi ölümün bir kurtuluş olduğu ve iyileri ölümden sonra ebedî hayatın beklediği düşüncesi öne çıkmıştır. Yeniden dirilme ve öte dünya fikri Ortaçağ Yahudi düşüncesinde de önemini korumuştur. Ayrıca Eski Ahid'deki hayatı kutsayan ve (uzun) hayatla (erken) ölüm arasında rahmet-lanet zıtlığını öngören bakış açısı Rabbanî literatüründe¹ de

¹ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=430199>).

varlığını sürdürmüştür. Hayatın kutsallığı ve korunması gerektiği kabul edilmiş, ayrıca hayatın öldükten sonra da devam ettiği düşüncesiyle defin ve yas uygulamasına dair kurallar konulmuştur. Farklı gnostik unsurları içinde barındıran Hristiyan inancında ölüm, ilk insan çiftinin işlediği ve bu yolla bütün insanlığa geçen aslî günahın bir sonucu ve insanın Tanrı'dan uzaklaşma ve O'na yabancılaşma süreci olarak görülmüştür. Ancak İsa Mesih'e inananlarla inanmayan günahkârlar arasında fark olduğu düşünülmüştür. Ona inanmayan günahkârlar için ölüm esas günahla birlikte kendi işlediği günahlarının cezası ve tamamen kurtuluşun dışında kalma durumunu, inananlar içinse ebedî kurtuluşun başlangıcını ifade etmektedir. Nitekim Hristiyanlıkta ölüm inananlar için uyku olarak tasvir edilmiş ve İsa Mesih'e iman eden ölenlerin yattıkları yerden bir gün kaldırılıp ona yükseltilecekleri belirtilmiştir. İki önemli Hristiyan ayinlerinden biri olan vaftizin, ölüp İsa'da yeniden doğuşu, komünyonun sembolik anlamda Tanrı ile birleşmeyi ifade ettiğine inanılmış, ölümün ise hem ruh hem beden için gerçek anlamda Tanrı'nın krallığına katılıp mutlak kurtuluşa ermeye karşılık geldiği kabul edilmiştir. Hristiyan Avrupa tarihinde ölüme yönelik ilgi ancak Ortaçağ'da popülerlik kazanabilmiştir. Rönesans, reform ve barok dönemlerinde de ölüm korkusu oldukça yaygın bir tema haline gelmiştir. Aydınlanma ile birlikte ölüm ve sonrasında ziyade ölü yakınlarının teselli edilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır (Gürkan: 33-34).

Ölüm, Türk kültür ve edebiyatında önemli bir yer tutmuştur. Türklerin İslamiyet'i kabul etmediği dönemlerde de onlarda ahiret inancı vardır. Ancak buna rağmen, özellikle Budist Uygurlarda ölüm, yine de büyük bir korku ve endişe kaynağıdır. Ölüm onlar için kimi zaman inandıkları tanrılarının bile karşı koyamayacağı bir olaydır.

İslam'ın kabulüyle birlikte Türklerde ölüm anlayışının doğal bir sonucu olarak bu dönemde ortaya konan eserlerde şairlerin ölüm karşısındaki tavrı ile İslam'ın ölüme bakışı birbirine benzemektedir. Bu konuda İslam'ın öngördüğü "*korku ile ümit*" arasındaki çizgi dikkatle korunmaya çalışılmıştır. Bu yüzden şairler acı duydukları, ızdırıp çektikleri, en çok sevdiklerinin ölümleri için yazdıkları şiirlerinde bile kesinlikle isyan etmemişler, ölüm anını rahat bir şekilde geçirebilmek ve ahiret yaşamında azap çekmemek için yalvarıp yakarmışlardır (Koçin, 2003: 157).

Hz. Muhammed "*Ölümü çokça hatırlayın. Bu hatırlama günahlarınızı giderir ve sizi dünyada zahid yapar. Zenginken ölümü hatırlarsanız bu sizin hırsınızı yıkar. Fakirken onu anarsanız yaşayışınızdan hoşnut kılar*" der. Bunun içindir ki Ahmet Yesevi altmış

üç yaşına girdikten sonra toprağın üç metre altına küçük bir hücre yaptırmış ve ömrünün geri kalan bir kısmını burada geçirmiştir (Göka, 2010: 38).

2. BÖLÜM

İNCELEME

Şairlerin yaşadığı devir (XIII-XIV. yy), siyasi istikrarın tam olarak sağlanamadığı, içte ve dışta birtakım sıkıntıların devam ettiği bir dönemdir. Bu karışık durum içinde halkın genellikle dinî eğilimli hareketlerin yaşandığı mekânlara sığınmaları, manevi olarak gönül doygunluğu arayışlarına yönelmesi ve huzuru bulma ihtiyacını giderek önemli hale getirmiştir.

Bu dönem eserleri incelendiğinde bu döneme hâkim olan düşünce tasavvuf düşüncesidir. Tanrı, evren ve insan ilişkisini bir bütün içinde açıklamaya çalışan, insanın tanrısal erdemlere benzemesini amaçlayan dini ve felsefi düşünceye *tasavvuf* denilmektedir. XII. yüzyıldan sonra tasavvuf, tarikatlar biçiminde örgütlenerek güçlü bir hareket durumuna gelmiştir. Kendine özgü bir dili olan tasavvuf, bilinen dünyanın öğelerini kullansa da bilinmeyi, görünmeyi, öteyi keşfetme amacındadır. Kaynağı İslam'dır ama daha derin bir bakış açısı geliştirir. Nitekim İslam, ölümü yaratıcıya kavuşma olarak tanımlar. Tasavvuf bu tanımı temel alarak iradi bir ölümle daha bu dünyada iken Allah' a kavuşmayı hedef alır. Hak, kulun benliğini öldürür, yine kendisiyle diriltir. Dolayısıyla bu disiplinin gözünde "ölüm" bir başka renktedir ve başka bir kimliğe bürünmektedir. Hatta ölüm genel olarak "nefis mücadelesi"nde bitmeyen sürecin diğer adıdır. Tasavvufta ölüm düşüncesi; *gaflet perdesini yırtmak, karanlıktan kurtulup aydınlığa kavuşmak, eşyanın üzerinde "fanilik" damgasını görebilmek ve kesrete yakalanmamak demektir. Ölümün kendisi ise menfi değil bilakis müspettir, sevgiliye kavuşma aracıdır* (Vural, 2010: 976-977).

Tasavvufi düşüncede ölüm, sadece beden ölümüdür. Ruhun ölümü diye bir şey yoktur. Ölüm, Allah'tan gelen ruhun tekrar ona dönmesi, karanlıklardan kurtulup aydınlığa kavuşması, gerçek ve sonsuz bir hayata başlamasıdır (Kazancı, 2007: 218). Ölümle yeni bir yolculuk, yeni bir hayat başlar. Ölüm, sevgili ile karşılaşma ve vuslat anıdır. Bu bakımdan korkulan değil arzu edilen bir şeydir. İlahi aşk ne kadar kuvvetli olursa, karşılaşma arzusu da o kadar şiddetlidir. Kur'an'da şöyle buyrulur: "*Her kim, Allah'a*

kavuşmayı arzu ediyorsa, bilsin ki Allah'ın tayin etti ecel mutlaka gelecektir” (Ankebut, 29/5). Ayrıca “Herkes ölümü tadacaktır” buyrulur. Ayette söylenen sadece ölüm değildir, sonrasında “Daha sonra bize döneceklerdir” (Ankebut, 29/57) denir.

Tasavvuf düşüncesinde ölümün renkleri ve çeşitlerine bakacak olursak dört türlü ölüm vardır:

“Kırmızı ölüm (mevt-i ahmer): Nefsine muhalefet etmektir. Nefsin isteklerini yerine getirmemek, nefse aykırı hareket etmektir.

Beyaz ölüm (mevt-i ebyaz): Açlık ve oruç; açlıkla batın aydınlanır ve kalbin yüzü beyazlanır.

Yeşil ölüm (mevt-i ahdar): Kıymetsiz ve yamalı elbise giymektir; nefis bundan hoşlanmaz, böylece onun gurur ve kibri kırılmış olur. Çünkü yeni elbise dünya ile ilgili bir arzu sayılır.

Siyah ölüm (mevt-i esved): Hakikinin Allah olduğunu bilerek, halktan gelecek eza ve cefaya tahammül etmektir. Nefis bu dört ölümle ölmeden hakiki matlup yüz göstermez” (Çelik, 2009: 126).

Tasavvufun esasını ilahi aşk oluşturur ve ilahi aşka erişmek için yapılacak ilk şey nefsi öldürmektir. Bu dönem metinlerinde de, ölüm korkulur olmaktan çıkmış ve özlenir bir hale gelmiştir. Nefsini öldüren yani amacına ulaşan arif, daima ölümü hatırlar. Çünkü ölüm, dostla buluşma zamanıdır. Dost, dostuyla buluşma zamanını asla unutmaz. Arif kişi çok zaman ölümün geciktiğini düşünür. Onun gelmesini ister, çünkü günahkârların evinden kurtulsun, Âlemlerin Rabbinin komşuluğuna erişsin (Altıntaş, 1986: 1-6).

Ölüm fena ile beka arasındaki perdenin kalkışıdır ve tasavvufta asıl sevgili Allah'tır. Ölen kişi Allah'a, başka bir ifade ile sevgilisine kavuşmuş olacaktır. Bu bakımdan ölüm kesinlikle bir yok oluş değil, bir Hakk'a yürüyüştür yani bir vuslattır. Ölüm ile ruh bedenden ayrılır, dostuna kavuşur. Bu yüzden tasavvufun önde gelen isimlerinden biri olan Mevlâna Celaleddin-i Rumî, ölüm gecesini “*şeb-i arus*” olarak belirtmiştir (Alkan, 1999: 26). Türk edebiyatını ve kültürünü çok uzun süre etkileyen Yunus Emre de yerleşik hayata geçen insan grupları ve göçebelerin sürekli çatışmalarından doğan huzursuzluğu ve siyasi yapıdaki düzensizliğin ortaya çıkardığı korku ve endişeyi yok etmek ve bu gidişata dur demek için ortaya çıkmıştır. Bu insan topluluklarının acı durumuna son vermek istemiştir. Onları sevgiye, iyiye, güzele, anlayışa, huzura götürmek için savaşmış, gelip geçici olan hayatın batağına saplanan insanoğlunu kurtarmaya çalışmıştır. Göçebe hayattan yerleşik hayata geçen insanların kaybettikleri değerlerin bıraktığı boşluğu görüp

onlara yeni değerler kazandırmayı amaçlamıştır. Bunun için de, göçebe insanda bulunan “akıncı” ruhunu yeni bir hedefe yönleltmek istemiştir. Bu yeni hedef de, insanın bizzat kendisidir.

Şiirlerinde herkesin anlayabileceği sade bir dil kullanan Yunus, ölümü anlatırken de genellikle içten ve yalın ifadeler kullanmıştır. Yunus Emre ölüm bilincine ve hayatın anlamına ulaşabilmiş bir insandır. Onun için ölüm korkulacak şey değildir, gerçek hayata ulaşmanın yoludur. Şair daha yaşarken ölümü ister, ölmeden önce ölür. Ölümü istemesinin sebebini Kaplan şöyle açıklar: “İnsanın bu âlemde Tanrı’yı perdesiz görmesine imkân yoktur. Bu kâinatın yok olması demektir. İnsan onunla ancak bu âlemin dışında yüz yüze gelebilir. Yunus, bu anı hasretle özler” (Kaplan, 1992: 122). Yunus şiirlerinde ölüm algısını güzelleştirir. İki dünyada mutluluğa erişmenin yolunun fani olandan vazgeçip Allah aşkına ulaşmakla olacağını anlatır. Ona göre hayat ebedidir. İsteddiği ise, korku ve ölümün ötesinde bir şeydir bu da ölümsüzlük ve dünyanın varlığı sürdüğü insanlarla beraber olmaktır (Yıldırım, 1972: 46-47).

Yunus Emre ölümün soğuk, karanlık yönünü değil de birleştirici ve güzel yönlerini şiirlerinde işleyen en önemli isimlerden biridir. O, ölümü ayrılık değil sevgiliye kavuşma olarak görür ve ölümü gerçek âleme açılan bir kapı gibi düşünür. Yunus, şiirlerinde ölüm gerçeğini en etkili biçimde anlatmış, insanları ölüm konusunda hazırlıklı olmaya ve Allah’a kulluk etmeye çağırmıştır. Bu çağrıyı yaparken ölümü anlatmak adına birbirinden değişik ve güzel ifadeler kullanmıştır (Yıldırım, 2011: 98).

Dede Korkut hikâyelerinde de “Anlar dahı bu dünyaya geldi geçti; kervan gibi kondu göçdü. Anları dahı ecel aldı, yer gizledi. Fani dünya kime kaldı. Gelimli gidimli dünya, son ucu ölümlü dünya” (Gökyay, 1973: 15) diyerek Dede Korkut ölümle ilgili düşüncesini belirtmiştir.

Sultan Veled’in Rebabnâme, Ma’arif eserlerinde “Ölmeden evvel ölmek” fikri birçok kez dile getirilmiştir. “Ölmeden evvel ölmek” tarikata giren dervişin ulaşmak istediği en yüksek amaçlarından biridir. Tasavvuf yolunda mürşit ancak önce kendi tattığı, yaşadığı ve hal ettiği şeyi, daha sonra talebesine öğretir. “Ölmeden evvel ölmek” dervişin bütün nefsanî vasıflarını fani kılması, masıvayı kalben terk etmesi ve Hak varlığı önünde masıvayı yok bilmesi gerekir. “Tabi ölümle mecburen terk edilen beşeri ve hayvani duygu ve vasıflar ile yaşanan bu dünya, eğer “iradi ölüm” ile daha hayatta terk edilebilirse ölüm sonrası elde edilecek olan marifet ve müşahede içinde bulunduğumuz bu âlemde gerçekleşebilecektir” (Konuk: 74-77).

Taradığımız bazı eserlerde Hallac-ı Mansur’un ölümüne de değinilmiştir. Hallac-ı Mansur’un yaşamı ve ölümü İslam tarihinin en çok sözü edilen öykülerinden biridir. “Baba mesleğinden dolayı Hallaç (pamuk atıcısı) adıyla tanınır. Ayrıca “manevi sırları hallaç pamuğu gibi attığı” benzetmesiyle “Hallac-ı esrar” olarak anılır. Birçok kez hacca gitmiş ve son haccı sırasında tam bir kendinden geçme durumuna girmiştir. Ünlü “Ene’l-Hak” (Ben Hakk’ım) sözünü bir vecd (kendinden geçme) anında bu dönemde söylediği anlatılmaktadır. Hallaç’ın tutuklanmasının ve korkunç biçimde öldürülmesinin koşullarını, yaşadığı ve ürün verdiği ortamın yoğun toplumsal, ekonomik, siyasal ve dinsel gerilimleri hazırlamıştır. Hallaç’ın görüşlerine ve etkinliklerine hem devlet yöneticileri hem de din yetkilileri kuşkuyla bakmışlardır. O dönemde yeni biçimlenen tasavvuf öğretileri ve uygulamaları İslam düşüncesiyle yeterince bütünleştirilebilmiş değildir. Hallaç’ın yolculuk arzusu ve tasavvuf deneyimlerini herkesle paylaşma çabası şeyhlerinin de hoşuna gitmemiştir. Onun İslam’ı yaymayı amaçlayan yolculukları, şiddet eylemleriyle Abbasi yönetimini tehdit eden Karmatiler’in yıkıcı etkinlikleriyle de ilişkilendirilmiştir. Ayrıca karısı aracılığıyla, Mezopotamya’nın güneyinde patlak veren Zenci ayaklanmasıyla alakalı olduğu öne sürülmüştür. Nitekim Hallaç’ın “Ene’l-Hak” sözüyle Karmatiler’in ve Zenci kölelerin öğretileri arasında bir zıtlık vardır. Öte yandan Hallaç, adil bir vergilendirmeden yana olan, Halife Muktedirin başmabeyincisi Nasr el-Kaşuri’yle yakın ilişki içindeydi. Hallaç yaklaşık 911’de Sus’ta yakalanarak hapsedilmiştir. İlk yargılanmasında Şafii kadısı İbn Sureye onun öldürülmesine karşı çıkmış ve aleyhinde istenen fetvayı vermemiştir. Daha sonra Maliki kadısı Ebu Ömer ile İbn Mücahid ve İbn Buhlul da Hallaç’ın öldürülemeyeceği yönünde karar vermiştir. Büyük mutasavvıfın tutuklu kalması ününün daha da yaygınlaşmasına yol açmış ve sonunda Vezir Hamid, Ebu Ömer’den Hallaç’ın öldürülmesi yönünde bir fetva elde etmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Hallaç önce kırbaçlanmış; ardından kolları ve bacakları kesilip asılarak halka teşhir edilmiştir. Baş kesildikten sonra yakılarak külleri savrulmuştur” (Gürer, 2017: 172-173).

“Ene’l-Hakk” sözüyle tasavvuf tarihine geçen Mansur, edebiyatımızda Hak yoluna kendini kurban etmenin simgesi olarak görülmüştür. Özellikle tasavvuf etkisindeki şairler vahdet-i vücud inancını dile getirirken Mansur’un adını anmışlardır. Bektaşî Meydanı’nın ortasına da dâr ya da dâr-ı Mansur adı verilmiştir. Dâr (darağacı) sözcüğü şiirlerde de Mansur’un adıyla birlikte kullanılmıştır.

Ahmet Fakih'in Çarhname'si, tasavvufi düşüncenin etkisiyle yazılmış bir kasidedir. İçinde dinî-tasavvufi düşüncenin etkisini fazlasıyla barındıran Çarhname, dünyanın faniliğinden, dünya zevklerine kapılmanın insan için yarar sağlamayacağından, ölümden, kabir azabından ve mahşerden bahseder. Dünyada sıkıntılara karşı sabırlı olmayı ve tahammül göstermeyi, ibadeti, alçak gönüllülüğü ve Allah ile olan irtibatı sürekli diri tutmayı öğütleyen, ahlaki güzelliklere dikkat çekip nefsanî arzulara karşı insanı uyaran bir eserdir. Metnin özünde tasavvufî din anlayışı vardır. Türklerin Müslüman olma sürecinde tasavvuf düşüncesinin etkisi düşünülünce bu anlaşılabilir bir durumdur. Ayet ve hadislerden yapılan alıntılar çoğu zaman lafzen olmak yerine manen alıntı şeklindedir. Şair, eserinde sanatı değil öğreticiliği ve iyiliği gözetmiştir. Nasihat-nâme diyebileceğimiz bir eserdir (Ak, 2008: 280).

Erzurumlu Mustafa Darîr'in Siretü'n-Nebî'si, Hz. Peygamber'in hayatını mensur olarak anlatmış, anlatıma canlılık katmak ve eserin edebî değerini yükseltmek için aralara manzumeler eklenmiştir.

Gülşehrî, manzum olarak kaleme aldığı Feleknâme mesnevisinde tasavvuf düşüncesini işlemiştir. Ölüm ve hayatı ana tema olarak işlediği bu eserde ölümü fani hayat ile baki arasında bir perde olarak görür ve şöyle der: "*Perde ortadan kalkınca vücut vücuda, can da cana ulaşır. Öyleyse ey melekler bilin ki, ecel ile ancak vücut bozulur, cana hâlel gelmez*" (Kocatürk, 2000: 44). Şairin yaşadığı dönemde siyasi hayatın karışıklığından dolayı dünya mutluluğundan umudunu kesen ve ruhi âleme önem veren, mutluluğu ahirette arayan umutsuz halk, hür felsefî düşüncelerini sufilik perdesi altında saklamak isteyen düşünürler hepsi tekkelere koşmuştur. Tasavvufa hiçbir eğilimi olmayan şairler de halkın isteği doğrultusunda eserlerini sufîyane bir tarzla kaleme almak zorunda kalmışlardır. İşte Gülşehrî Felek-name eserini tasavvufî görüşe göre yazmıştır. Ancak Gülşehrî tasavvuf düşüncesini kendi zamanında yaşayan ve kendinden önce yaşamış mutasavvıflardan daha farklı işlemiştir. Gülşehrî aklı aşka tercih etmiş, Hakk'a ulaşmak ve ilahî hakikati kavramak için aklın rehberliğini kabul etmiştir. Şair bu eserde yaratılanların en yücesi olan insana başlangıcının neresi ve dönüşünün nereye olacağını öğretmektedir. İnsanları anlamlı kılan onun ilahî yüceliği devamlı olarak aramasıdır. Eserinde insanoğluna bu arayış sırasında nefsinin esiri olmaması ve aklının, ilahî aşkın esiri olmasını öğütüyor. Temelde varlıkların birinin diğerini yaratmadığını, bütün varlıkların bir yaratıcısı olduğunu, bunun da Tanrı olduğunu vurgulamaktadır (Alan, 1999: 127-128).

Şairin manzum bir eseri olan Mantiku't-Tayr'da tasavvufi kavramlar, kuşlar arasında geçen bir öykü etrafında anlatılmıştır. Şair, ruhun kaynağına ve hedefine doğru hareketini sürekli bir şekilde çeşitli alegorilerle anlatır. Hüthüt'ün akli Sîmurg'un Tanrı'yı sembolize ettiği öğretici bir metindir. Simurg'u bulmak için zahmetli bir yola çıkıp yedi merhaleden geçen otuz kuş, sonunda kendilerinin Simurg olduklarını anlarlar. Yani Mantiku't-Tayr'da asıl verilmek istenen mesaj, “vahdet-i vücud” yani “varlığın birliği” anlayışıdır. Bu anlayışa göre kâinatta bir tek varlık vardır, o da Allah'tır. Bizim bu dünyada gördüğümüz her şey, Allah'ın bir ayna olan bu âlemdeki yansımalarıdır. Tasavvufçuların amacı daha yaşarken dünyevi arzularından (masivadan) sıyrılarak yani ölmeden önce ölümler Allah'a kavuşmak, onda yok olmaktır. İşte Mantiku't-Tayr, bu düşünceyi açıklamak ve ispat etmek üzere kaleme alınan bir metindir (Arpaguş, 2005: 121-135).

Bir sufi olmamasına rağmen tasavvuf kültürü ortamında yetişen Kadı Burhaneddin de, Divan'ında irfani derinliğe sahip bir şahsiyet olarak gözükmektedir. Sembolik anlatımı dikkatle incelendiğinde beşeri aşk olarak yorumlanan pek çok şiirinin ilahi aşkla ilgili olduğu anlaşılacaktır. Rindmeşrep yaşamı ve mücadele ile dolu bir yaşamı önemsemesi, dünyalık kaygıları aşması, ilahi aşkı benimsemesi Kadı Burhaneddin'in tasavvuftan faydalandığını göstermektedir. Beşeri aşkın ötesinde manevi aşkı çağrıştıran şiirlerinde beslendiği ana kaynak Anadolu tasavvuf çevresidir. Zaten kendisi sufi çevrelerden hiç de uzak bir şahsiyet değildir. O, tasavvufu ruhunun dinlendirici bir unsuru olarak görmüş ve mesleği gereği kendini gizlemek zorunda kalmıştır. Temkinli tavrından dolayı tasavvufî mana kazanmış olan kelimelerin arkasına gizlenmiştir. Kadı Burhaneddin Divanı'ndaki şiirlerinde sık sık kullandığı sevgilinin güzellik unsurlarından “saç, kaş, göz, dudak, bel, sâkî, kadeh ve şarap” gibi kelimelerin remzi ve mecazi anlamları irfan ehli nazarında tasavvufi anlama bürünmektedir. Ele aldığı tasavvufî konular, şairin muhayyel sevgilisi ve insan sevgisi ile iç içe durumdadır. Onun bu tip şiirlerindeki mananın beşeri mi tasavvufi mi olduğunu anlamakta çoğu zaman zorluk çekilmektedir (Alpaslan, 1977: Giriş; Özköse, 2016: 415).

“Genç hükümdar olarak zaferden zafere koşmasına, dünyanın alayışını görmesine ve eğlence meclislerinin uzak yeri haline getirmesine rağmen Kadı Burhaneddin, Divanı'nda bir sufi gibi zahidâne tavır sergilemekte, dünyanın geçiciliğinden ve insafsızlığından

bahsetmektedir. Dünyalık beklentisinde olmadığını, ebedi huzura kavuşmak istediğini, dostlarla hoşnut yaşamayı arzuladığını belirtmektedir. Dünyanın aldatıcılığından, maddenin soğukluğundan, nefsin zorbalığından, menfaatperestlerin girdabından bahsetmektedir. Düşünce dünyasının merkezine aşkı yerleştiren Kadı Burhaneddin, telvin halindeki tavrıyla halden hale geçmekte, sevdasını dile getirmektedir. Aşkın çetin bir yol olduğunu, herkesin âşıklık sanatını gerçekleştiremeyeceğini belirtmektedir. Aşkın erdiriciliğine, kişinin aşkla kemalat sağlayacağına dikkat çekmektedir” (Özköse, 2016: 415-428).

XIII. yüzyılın sonları ile XIV. yüzyılın başlarında yaşadığı sanılan Şeyyâd Hamza'nın Yusuf u Zeliha'sı Anadolu sahasında yazılan ilk Yusuf u Zeliha mesnevisidir. Hz. Yusuf peygamberin hayat hikâyesinin aşk, sevgi, umut, ihanet, kıskançlık, nefret gibi insani duygularla zenginleştirilmesiyle birlikte yüzyıllardır çeşitli kişiler tarafından çeşitli biçimlerde kaleme alınmış ve zevkle okunmuş dinî boyutlu bir hikâyedir. Edebiyatta, Kıssa-yı Yusuf, Yusuf Mesnevisi, Yusuf u Züleyha, Yusuf u Zeliha gibi çeşitli adlarla anılan hikâyenin kaynağı kutsal kitaplara dayandığı için geçmişten günümüze çok sevilmiş ve rağbet görmüştür. Tevrat ve bazı bölümleriyle İncil'de de dinî, ahlaki ve felsefi boyutları içermesinden ötürü insanlığa yön vermesi için bahsedilen bu hikâye, Kur'an-ı Kerim'de "*ahsen'ül-kasas*" yani "*kıssaların en güzeli*" olarak nitelendirilmeye layık görülmüştür. Hem Batı hem Doğu edebiyatında birbirinden güzel örnekleri bulunan bu hikâyenin, Türk Edebiyatında ilk örneğinin görüldüğü XIII. yüzyıldan günümüze kadar birçok manzum ve mensur Kıssa-yı Yusuf yazılmıştır. İslami edebiyatların ortak konulu eserlerinden olan Yusuf u Züleyha'nın aslı Kur'an'daki Yusuf kıssasına dayanmaktadır. Şeyyâd Hamza da Kur'an tefsirlerinden de yararlanarak konuyu kendi duygu ve düşünce dünyası içerisinde geliştirerek anlatmıştır (Cin, 2013: 71).

Şairin sonradan bulunan bir mesnevisi vardır. Mesnevisine kısa bir münacat ile başlayıp, daha ilk beyitlerde, Tanrıya kavuşmak için nefsi öldürmek gerektiğini belirtir. Bu ana fikir, aynı zamanda hikâyenin ağırlık merkezini teşkil etmektedir.

Şeyyâd Hamza'nın akıcı bir üslupla yazdığı bir diğer mesnevisinde de şair ölüm problemini, ölümün acıklı halini gerçekçi ve dokunaklı bir şekilde anlatmıştır. Ölüme dayanarak dünyanın faniliğini anlatır. Fakat bu katı ve ağır gerçeğe rağmen yine de çalışmayı, dünyada iyi yaşamayı ve sabırlı olmayı dile getirir.

Şairin bir de Ankara'daki Milli Kütüphanede 50 beyitlik bir kasidesi vardır. Bu kasidenin konusu veba salgınıdır. Kasidenin sonunda bizzat şair tarafından tarih de verilmiştir.

Rıfka Melul Meriç'in 1930'lu yıllarda Akşehir Nasreddin Hoca mezarlığında yaptığı araştırmalar sırasında kitabesindeki "Aslı Hatun binti Hamza Şeyyâd" kaydından Şeyyâd Hamza'nın kızına ait olduğu anlaşılan 749/1348 tarihli mezar taşı sayesinde Seyyâd Hamza'nın yaşadığı döneme ilişkin ilk somut veri elde edilmiştir (1936: 179-180). Mezar taşının ve tarih kitabesinin gerçekten şair Seyyâd Hamza'nın kızına ait olup olmadığı konusundaki şüphelerse Metin Akar'ın (1987) tespit ettiği, 749/1348 yılında meydana gelmiş bir veba salgınından bahsedilen mersiye kasidesi ile kesin bir şekilde ortadan kalkmıştır. Şeyyâd Hamza'ya ait bu kasidede bahsedilen veba salgınının tarihi ile Aslı Hatun'a ait mezar taşının tarihi aynıdır. Ayrıca mezar taşında veba kelimesi yazılı olmasa da Aslı Hatun için bu hastalıktan ölenlerin de şehit hükmünde olduğunu belirten hadise uygun olarak "şehîd" ifadesinin kullanılmıştır. Dolayısıyla bu veriler mezarın Şeyyâd Hamza'nın kızına ait olduğunu ve kasideyi de -adını vermemiş olmakla birlikte- 749/1348 yılında meydana gelen veba salgınında kaybettiği kızı için kaleme aldığını göstermektedir (Akar 1987: 8-9). Ayrıca başka bazı beyitlerindeki (Akar 1987: 13-14) ifadelerinden şairin kızının yanı sıra oğlunu (veya başka çocuklarını) da kaybettiği anlaşılmaktadır. Bu bilgilerden 749/1348 yılında hayatta olduğu öğrenilen Şeyyâd Hamza'nın XIII. yüzyıl sonu veya XIV. yüzyıl başında doğup XIV. yüzyılın ikinci yarısında vefat ettiği ortaya çıkmaktadır. Kızı Aslı Hatun'un mezarının Akşehir'de bulunmasından hareketle Şeyyâd Hamza'nın da Akşehir veya civarında yaşadığı düşünülebilir.

Genellikle dinî-tasavvufi içerikli şiirler kaleme alan Şeyyâd Hamza'nın en fazla işlediği tema ölümdür. Şiirlerinde ölümün bu kadar önemli bir yer tutmasında 1345-1353 yılları arasında yaşanan büyük veba salgınında çocuklarını kaybetmesi etkili olmuştur. Yaşadığı sıkıntılı dönemde pek çok acıya şahitlik eden şair, bu acılardan sorumlu tuttuğu dönemin idarecilerine karşı derin bir öfke içindedir. Bu öfkesini de şiirlerinde sıklıkla dile getirmiştir. Dünya hayatının, dolayısıyla da dünya nimetlerinin gelip geçiciliğini vurgulamış ve insanlara Allah'a, dine, imana sarılmalarını öğütlemiştir (Akar, 1987: 6; Tavukçu, 2005: 187; 2009: 595-596).

Şeyyâd Hamza, diğer manzumelerinde olduğu gibi, Dâstân-ı Sultân Mahmud mesnevisinde de yine dünyanın faniliğini belirtmeye çalışırken, bu defa Sultan Mahmud Gaznevî gibi kudretli bir hükümdarla yoksul bir dervişi, diğer bir deyişle madde ile

manayı karşılaştırarak, sonunda nefesine hükmetmesini bilen dervişi varlık ve ihtişam içindeki sultandan üstün göstermeye çalışır.

“Sultan Mahmud, bir gün, yanında beyleri ve mahbubu Ayâs olduğu hâlde ava giderken, temiz yüzlü, fakir bir dervişe rastlar. Selamlaştıktan sonra, ikisi arasında dikkate değer bir musâhabe başlar. Önce sultan, bu dünyada bir lokma, bir hırka, yersiz yurtsuz dolaşan dervişin hâli yanında, kendi göz kamaştırıcı maddi varlığı ile övünerek, bunu Tanrı'nın kendisini daha çok sevmesi ile izah eder. Bu arada dünyadaki beyliğin esas olduğuna işaret edip, öte dünyada da cennete gideceğini öne sürerek, dervişi hor görmeye kalkışır. Nihayet, konuşmak sırası dervişe gelir. Gülümseyerek, ağır ağır söze başlayan derviş, sultanın düşüncesizce sarf ettiği bu sözleri, bir delilik eseri olarak değerlendirir. Bu dünyada, sırmalı, incili ipekliler içinde bulunan tenin, yarın mezarda nasıl çürüyüp gideceğini hatırlatır. Şair, dervişin ağzından, öte âlemin acımak bilmeyen, korkunç çehresini acıklı bir dille anlatır. Dervişe göre, "nefis iti" 'ne uyan sultan, gerçekte onun eşeği durumundadır. Nefsini alt edip, onun sırtına binen derviş ise, gerçek sultandır. Buna göre, kişi ancak nefesine hâkim olduğu nispette yücedir. Böyle olunca, nefisini sırtında bir eşek gibi taşıyan kimseye, nasıl bey, sultan denir? Nefsini yenemeyen kişi, bey de olsa, padişah da olsa, aslında dervişin bindiği nefsin bir eşeği olmaktan başka bir şey değildir. Öyle ise, insanın aklını başına derip sonunu düşünmesi, maddeye düşkün olan nefse uymaması lazım gelir. Sonra, derviş, sultan farkı, ancak bu dünya içindir. Aslında her ikisi de, sadece dokuz arşın kefenle aynı yere gidecektir. Bu hazin akıbet karşısında gülmek değil, ağlamak gerekir. İşte gerçek durumu bilerek bu dünyada ağlayan, öte dünyada gülecektir. **"Ölmeden evvel ölünüz"** sözünün ifade ettiği mana ise, daha bu dünyada nefsi öldürmekten ibarettir. Zira Tanrı'ya, rahmete kavuşmak, ancak bununla mümkündür. Bu tasavvur daha çok mutasavvıfların "fena-fillah", yani kendi nefisini Tanrının zatında yok etmek, başka bir deyimle, kendi benliğinden geçmek prensibine dayanır. Manzumenin sonunda, şairin, “Şeyyâd Hamza, başkasına bakma, sen seni gör” şeklinde kendi kendisine yaptığı tavsiye, üzerinde ayrıca durulmaya değer niteliktedir. Buna göre, ilahi varlığa, gerçek manası ile huzura erişmek için, insanın bir yandan kendi nefsi ile savaşıp onu yenebilmesi, bir yandan da kendi şahsiyetini bir bütün olarak kavrayacak şekilde davranması gerekmektedir. Burada mühim olan, gerek Doğu, gerekse Batı felsefesinde ehemmiyetli birer mesele hâlinde ele alınan bu iki düşüncenin, 13. asırda Yunus Emre ile birlikte, Şeyyâd Hamza gibi Anadolu şairlerince açık ve güzel bir dille anlatılmış olmasıdır” (Buluç: 247-249).

2.1. Ölüm İle İlgili İfadeler

2.1.1. Öl- ile İlgili İfadeler

Öl-; Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek anlamındadır. Öl- fiili ile birçok kelime türetilmiştir. *Öl-* fiili, gerek Türkçenin tarihî lehçelerinde gerekse modern lehçelerinde sıkça kullanılmıştır. *Ercilasun*, “yükselmek” anlamındaki *ör-* ve *ön-* fiilleri ile “göğe yükselen, uçan ruh” anlamındaki *öz* kelimesi, “yükselmek, havalanmak” anlamında olabileceği düşünülen **ö-* fiiline dayandırılmaktadır (Tokyürek, 2009: 181). Eski Türkçede öl- karşılığı olarak *adrıl-*, *alkın-*, *arıl-*, *arta-*, *boguzlan-*, *kaç-*, *kal-*, *kamil-*, *kergek bol-*, *öl-*, *tınsıra-*, *tor-*, *tüş-*, *uç-*, *üzül*, *yit-*, *yitlin-*, *yod-*, *yok bol-* kullanılmıştır (Arslan Erol, 2012: 387).

Ölü; [öl-üg > öl-ü] *sf.* 1. (Canlı varlık veya organ için) yaşamı sona ermiş olan; ölmüş olan; cansız 2. (Organ için) vücudun diğer kısımları ile ilişkisi kalmamış olan; organizmanın beslenme özelliğinden yararlanamayan 3. *is.* Cansız insan bedeni; naaş; ceset 4. Ölmüş olan insan (Çağbayır, 2007: 3691).

Ölüm; [öl-mek > öl-üm] *is.* 1. (İnsan, hayvan ve bitki gibi canlı bireyler ile doku ve hücreler için) hayatın, canlılığın tam ve kesin olarak sona ermesi; yaşama özgü niteliklerin kesin olarak yitmesi ve yıkıma uğraması; vefat; mevt; irtihal {eT} (aynı.) [EUTS] [ETY] [DLT] [Gabain] [İKPÖy.] [KB] 2. Yaşamın, belli bir zaman kesiti veya bir tarih olarak ele alınan sonu (Çağbayır, 2007: 3692).

Ölüm, herkes için kaçınılmaz bir sonudur.

kazâ-yı âsumâni çün erişür,

ölüme kimse olamaz pâyendân. Ç,57

“Gökten [gelen] ilahi hüküm [sana] eriştiğinde, ölüme kimse dayanak olamaz [dur diyemez].”

pes ölüm hakdur, elbette ölüür sen!

sana emdi e derviş kibr kandan? Ç,82

“Öyleyse ölüm haktır ve şüphesiz ölüyorsun. Ey derviş [hâl böyleyken] bu kibir sana nereden geliyor?”

Çün son ucı âkıbet ölmek gerek,

Ağlayalum, bize ne gülmek gerek! DSM/75

“Son ucunda ölmek lazım, ağlayalım bize gülmek ne gerek.”

Ağlayanun son ucı gülmek-durur,

Nete kim dirlik sonı ölmek durur. DSM/76

“Ağlamanın sonu gülmektir, nasıl ki diriliğin [canlılığın] sonu ölmektir.”

Çün ölüm aña hürmet kılmadı pes

Kaçan hürmetleye şahı veziri EMD/SN/102:8

“Çünkü ölüm ona hürmet etmedi işte, ne zaman şahı vezire hürmet gösterebilirsin [Ölüm, güçlü bir pehlivan gibidir, şimdiye kadar kimse, onun elinden kurtulamamıştır. Ölüm, Hz. Muhammed’e bile hürmet etmemişken, bu dünyadaki insanların ölümü düşünmemeleri ve şehvete kapılarak mala mülke tamah etmeleri tuhaftır.]”

Âhir ölürsün hiç olursun kamu

İtdüğüñ boynuña yihılur kamu EMD/SN/295:5

“Sonra ölürsün hep hiç olursun, hep ettiğin boynuna yıkılır [Keykubad, İran hükümdarlarından. Keyâniyân sülalesinin ilk hükümdarıdır, Key lakabını ilk o kullanmıştır. Adaletiyle tanınır. Sîretü’n-Nebî’de de yücelik ve ululuk bakımından söz konusu edilir. Darîr, insan yücelikte Keykubad gibi de olsa sonunda ölecek, hiç olacaktır der.]”

Ölenleri görüben ‘ibret almaduñ hergiz

Ölüm uyarmaz olur ahmakı vü kör ü keri EMD/SN/505:12

“Ölenleri görüp asla ibret almadın, ölüm ahmağı, kör ve sağırı uyarmaz olur.”

Görüñ ölüm nite hükm itdi anuñ üzerine

Dimedi kim budur ol mahlükât müfteharı EMD/SN/505:23

“Görün ölüm onun üstüne nasıl hükmetti, demedi ki o yaratılmışların övüleni budur.”

Unıtma ölmegi ‘akluñı başuña dirgil

Diri kalurmısa kimse Resül kalaydı diri EMD/SN/505:25

“Ölmeyi unutma aklını başına topla, diri kalır mı kimse Resul diri kalırdı.”

Yaşantı bu şekilde güzeldir,

Bir kimse için serbestçe ölmek alet olmaktır.

İnsanın miskin ömrü yüzden azdır,

Binlerce sene olsa da, o bir anlıktır.

Dünyanın niçin kahrını çekeyim,

Ki o bir anlık yaşantıya değmez. F,29b

*Her müşkülün helali olan o kimse,
Ölüm geldiğinde eşek gibi çamura girer.
Ölüm birçok ileri gelenlerin ayağını bağıladı,
Ölüm cellatların da boyunlarını kırdı.
 Yeryüzünden birçok kendini beğenmiş,
 Yüce feleğe taş atıyordu,
 Sonunda o taş başına düştü,
 O öldü, onun toprağını da dünya yele verdi,
 Yeryüzünde insanoğlu feleğin sırrını bildi,
 (Fakat) **ölüm**e bir çare bulamadı.
 Tıp ilminde yüzbinlerce ıstırap çeken o kimse,
 Göç zamanı, bir hasta gibi öldü.
 Yüzlerce adamı öldürüp giden o kimse
 Sonunda kendi kanına bulanarak gitti.
 Eğer Eflatun bu rakamdan söz etseydi
Ölüm sözünde kalemini kırardı.
 Altın, cevhere bir çare yapabilirse de
 Fakat **ölüm**e bir çare yoktur. F,110b*

*Ey insan nefsi şunu bil ki ecel
 Neşeliyi, gönlü gamlı eder.
 Her ne kadar bütün işlerle uyuşursa da
 Bir kimsenin **ölüm**le oynaması mümkün değildir.
 Eğer bir kimse için mülk ölümsüz kalsaydı
 Hatim Tai ve Nuşirvan nasıl gidebilirlerdi (ölebilirlerdi).
 Eğer bir kimsenin ömrü payidar olsaydı
 Rüstem ve İsfendiyar nasıl ölebilirdi.
 İster kısa menzilli olsun, ister uzun,
 Yolun sonu **ölüm**le son bulur. F,113a*

Kimesneyle sözleri savları yok

*Yalnızca **ölürler** evleri yok **FS,412***

“Kimseye sözleri lafları yok, yalnızca ölürler evleri yok.”

*Kimesne **ölümüne** güvenme sen*

*Ki devran seni hem komaya esen **FS,1001***

“Sen kimsenin ölümüne güvenme çünkü devran seni de esen [sağ] koymaz.”

*‘Âkıbet çün **ölmege** inanasın*

*Dirliği Gülşehri'den öğrenesin **MT,791***

“Sonunda ölmeye inanırsın, dirliği Gülşehri’den öğrenirsin.”

Niçe ayruk ölümüne gülesin

*Sen dahi bir gün gele kim **ölesin** **MT,1329***

“Nasıl başkasının ölümüne gülersin, sen de bir gün gelir ki ölürsün.”

*Her ki toğdı iy birâder **öliser***

*Dünyada Gülşehrî adı kalısar **MT,1429***

“Ey birader her doğan ölecek, dünyada Gülşehri adı kalacak.”

Aña gelen baña hem bir gün gele

*Her ki toğdı ‘âkıbet nâçâr **öle** **MT,2904***

“Ona gelen bana da bir gün gelir, her doğan sonunda çaresiz ölür.”

*Nedür çâre her bir toğan **öliser***

*Bu böyle olugeldi vü olısar **SN,5369***

“Her doğan canlı ölecek çare nedir, bu böyle olageldi ve olacak.”

Kişi katına olmasun giresin

*Unıtmağıl **ölüp** sine giresin **SN,5482***

“Onun huzuruna gitmeyecek [insan] yoktur, ölüp mezara gireceğini unutma.”

*Veli **ölüme** çâre olmaz imiş*

*Bunun bigi sarp olmaya hergiz iş **SN,5522***

“Fakat ölüme çare olmazmış, hiçbir iş asla bunun gibi zor olmaz.”

Âhir bir gün ölürsün ölüm vardır bilürsin

*Kamulardan ayrılıp varup sinde yatdun tut **YE/D/18:10***

“Sonunda bir gün ölürsün ölüm vardır bilirsin, hepsinden ayrılıp varıp mezarda yattın tut [farz et].”

Ne gelmegün gelmek durur ne bilmegün bilmek durur

*Son menzilün **ölmek** durur tuymadun ‘ışkdan bir eser **YE/D/28:7***

“Ne gelmen gelmektir ne bilmen bilmektir, son durağın ölmektir aşktan bir eser duymadın.”

Ele getirdüğünü miskînlere harceyle

*Niçe çok yaşarsan sonucu **ölüm** vardır YE/D/50:4*

“Ele getirdiğini [elinde olanı] miskinlere harca, ne kadar çok yaşarsan da sonunda ölüm vardır.”

Alur yigidi çağında bülbülü ötmez bâğında

*Kimse komaz ocagında yigitleri alur **ölüm** YE/D/198:2*

“Ölüm yiğidi çağında alır, bağında bülbülü ötmez, kimseyi evinde koymaz yigitleri alır.”

İy Yûnus Emre bî-çâre

Özün dutgul togru yâre

***Ölüme** yogımış çâre*

Esenledüm dünyâm seni YE/D/413:9

“Ey çaresiz Yunus Emre, kendini sevgiliye doğru tut [yönelt], ölüme çare yokmuş, dünyam sana veda ettim [terk ettim].”

Ölüm, canlının kendi vücudundan vazgeçip diğer canlılar için kendini feda etmesidir.

Doyunca yüzüne bakmaduğum Hanum yigit

Kanda gitdün beni yalnız koyup canum yigit

...

Bir yasdıkda baş koduğum

Yolunda öldüğüm, kurban olduğum DK, s 41

“Doyarak yüzüne bakmadığım Hanım yigit, canım yigit, bir yastıkta baş koyduğum, yolunda öldüğüm, kurban olduğum beni yalnız koyup nereye gittin?”

Dilün için öleyin gelincüğüm

Yoluna kurban olayın gelincüğüm DK, s 55

“Gelinciğim [küçük gelinim] gönlün için öleyim, gelinciğim yoluna kurban olayım.”

Biz senüñ âlüñe kurbân olavuz

Senüñ evlâduñ öñinde ölevüz EMD/SN/339:13

“Biz senin alınına kurban oluruz, senin evladından önce ölürüz.”

Ol esen olsun ölen biz olalum

Biz anuñ dini yolında ölelüm EMD/SN/395:10

“O esen olsun ölen biz olalım, biz onun dini yolunda ölelim.”

*Rāzıyam ben günde biñ kezın **ölem***

*Dek Muhammed’e irişmesün elem **EMD/SN/395:14***

“Razıyım ben günde bin kez öleyim, Muhammed’e kadar elem [sıkıntı, acı] gitmesin.”

*Dinümüñ şükrānesidür bu **ölüm***

*Saçu cān saçmakdur aña iy ulum **EMD/SN/397:2***

“Ey cemaat bu ölüm dinimin şükranesidir [şükürümün karşılığıdır], ona saçı can saçmaktır.”

Ancılayın ölüme rāzı olup

*Şehid **ölmege** iftihār itmiş **EMD/SN/400:5***

“Onun gibi ölüme razı olup şehit olarak ölmeye iftihar etmiş.”

Şöyle yağma kılmış-ıduñ sen beni

Ölür-idüm** görmesem bir gün seni **EMD/SN/468:4

“Şöyle sen beni yağma etmiştin, görmesem bir gün seni öldürdüm.”

Ben sanurdum seni sensin cāna cān

*Seni görmesem **öldürdüm** bi-gümān **EMD/SN/468:9***

“Ben seni cana can sensin sanırdım, seni görmesem şüphesiz öldürdüm.”

Sevgilinin ümidi ile canını saçı her kimse ile

***Ölümün** hiçbir işi yoktur.*

*Onun yüzünden ayrı kalmamdan **ötürü**,*

Her nedense şimdi adını dile getirdim.

Benim dinimin gerektirdiği o şekilde öldüm.

***Ölüm** benim önümde yaşantı gibidir.*

Kendisinden vazgeçen ve Tanrı’ya giden herkesten

Ölümün** kendisi onun önüne gitmeye korkar. **F,115a

Bu durumda candan, ne baş ve ne de yüz kalır,

Geride kalan her şey onun kendisi olur.

Hayvan gibi yaşayanlar vücut için yaşarlar,

*Şüphesiz **ölüm** zamanı da gamlanırlar.*

Şevk ve coşku ile yaşayan bir kimse

*Şüphesiz **ölüm** anında zevk ve vecd içerisinde yaşarlar.*

Gönlünü vücuduna teslim eden bir canlının

Vücudu elinden giderse ölür.

Gönlünü vermiş (gönlü olmayan) bir kimse canını canana verirse,

Vücudu ölür fakat canı ölmez.

*Bu tür **ölüm** bizim için yaşantıdır. F,117b*

*Dehhanî yolına **ölse** ne gam*

*Ya Rab irür anı biñ yaşına **HD/D/49b:7***

“Dehhani yoluna ölse ne gam, ya Rab onu bin yaşına getirir [ulaştırır].”

*cefâsını çekerem ben vefâyîçün **ölürem***

*bu derd odına yanıp kimyâyîçün **ölürem***

saçında zulmete bağlamışam özüm özümü

*velî yüzi güneşinde safâyîçün **ölürem***

tabîb-i 'ışk lebündür şifahi oldu şifâ

*ayah tozu yolına tûtiyâyîçün **ölürem***

lebüni kanlu görelî cân oldu ana fidâ

*bu niçe kanlu tutah hûn-behâyîçün **ölürem***

egerçi perde-serâ bülbüliydi perde-sirâ

*serây-perde vü perde-serâyîçün **ölürem KB/D,152***

“Vefasını çekerim ben vefa için ölürüm, bu dert ateşine yanıp kimya için ölürüm, saçındaki zulmete [karanlığa] kendi özümü bağlamışım. Dostun yüzünün güneşinde safa için ölürüm, aşkın tabibi dudağındır şifa oldu, ayağının tozu yoluna tutiya için ölürüm. Dudağını kanlı görelî can ona feda oldu, bu nasıl kanlı dudak kan parası için ölürüm, eğer şarkı söyleyen şarkıcı bülbüldü, saray perdesi ve şarkıcı için ölürüm.”

***ölelüm** leylî-i mecnûn için biz*

*tenümüz çengine bir 'ûd idelüm **KB/D,198***

“Biz Mecnun’un Leylası için ölelim tenimizi saza bir odun edelim.”

*şâhâ sinün cemâlünü göreyim andan **öleyim***

*susamışam visâlüne ireyüm andan **öleyim***

bunca zemân lebün için saçun karanusındayam

*âb-ı hayât kandadır sorayum andan **öleyim***

dün gece düşde ben sini binüm ile görür idüm

*bu düşümüün ta'birini yorayım andan **öleyim***

bezm-i ezelde ireli cânuma 'ışkı hüsninün

irimedüm varamadum ireyim andan öleyim

cânım u 'aklum ü gönül zülfün içinde yitdiler

teşviş eger olmaz ise tarayım andan öleyim KB/D,226

“Ey şah senin güzel yüzünü göreyim ondan sonra öleyim, susamışım kavuşayım ondan sonra öleyim. Bunca zaman dudağın için saçının karanlığında, ölümsüzlük suyu nerededir sorayım ondan sonra öleyim. Dün gece rüyamda ben seni benimle görürdüm, bu rüyamın tabirini yorumlayım ondan sonra öleyim. Ezel meclisinde canıma güzelliğinin aşkı ereli, eremedim varamadım ereyim ondan sonra öleyim. Canım, aklım ve gönlüm saçının arasında yettiler [yetiştirler], eğer karışıklık olmazsa tarayım ondan sonra öleyim.”

gözün ile öldürüp la'lünle dirildürsin

ben mu'cizene şâhâ münkir degülem âhır KB/D,249

“Gözün ile öldürüp dudaklarınla diriltirsin, ey şah ben mucizeni sonra inkâr etmem.”

nigârâ öldürür bizi firâkun

bize takat komadı iştiyâkun KB/D,252

“Ey nigar bizi ayrılığın öldürür, özlemin bizde takat koymadı.”

ben bu dünyâ hoşlığından turayım 'ışkun için

illâ vaslun lezzetinden öleyim turmayayum

şol kaşun yayını kurup cana attun gamzeyi

ben dahi bâzârî ana râziyam kurmayayum KB/D,416

“Ben bu dünya hoşluğundan aşkın için kalayım illa kavuşmanın lezzetinden öleyim durmayım. Şu kaşının yayını kurup cana bakışını attın, ben de razıyım ona pazarı kurmayayım.”

cân anun saçı pîçine çü girince ölür idi

nola ger tolaşdıyse ol arada bir girince KB/D,690

“Can onun saçının kıvrımına girince öldü, eğer o arada bir girince dolaştıysa ne olacak?”

anun için ölürüz onun için öliserüz

ki niçe ki diriyüz bu cihan becam gerek KB/D,794

“Onun için ölürüz onun için öleceğiz, nasıl ki diriyiz bu dünyaya devamlılık lazım.”

dişün munazzam ider 'ikd-ı lü'lü'yi vü saçun

tağıtdı müşgi öleyim bu nazma ol neşren KB/D,813

“Dişin inci ipini tanzim eder ve saçın miski dağıttı o nazımsız bu düzene öleyim.”

yâr yüzinde incüdür dür-dânedür

zülfi dâm u kara hâli dânedür

yoluna ölüir isem tutma 'aceb

*yâr için cân oynamah merdânedür **KB/D,1409***

“Sevgilinin yüzünde incidir inci tanesidir, saçları tuzak ve kara beni tanedir. Yoluna ölürsem tutma ne olacak, yar için canı feda etmek [feda etmeye hazır olmak] yiğitçedir.”

yârenler firakından âh u bin âh

yâr için ölmeklige çohdur günâh

şol gün için ki yiğitler günidür

*cümlenüzden dilerüz bir gez allâh **KB/D,1430***

“Sevgililerin ayrılığında ah ve bin ah, sevgili için ölmenin günahı çoktur, şu gün için yiğitler günüdür, hepinizden bir kez Allah dileriz.”

yârı ağyara kor isem cehl ola

cefâ yârdan çeker isem sehl ola

yâr ölüir ise yârıçün gam degül

*sehl ola iş çünki dilber ehl ola **KB/D,1437***

“Sevgiliyi rakibe koyarsam [bırakırsam] cahilliktir, cefayı sevgiliden çekersem kolaydır, sevgili ölürse sevgilisi için gam değil, iş kolay olur çünkü dilber dosttur.”

Bir dem eğer görmeseydi yüzini

*Kasd iderdi öldüre kendüzini **KY,61***

“Bir an yüzünü görmeseydi, kendini öldürüp [canına] kast ederdi.”

Bikr öleyim ko hayâtum kalmasun

*Senden artuk beni kimse almasun **MT,735***

“Dokunulmamış öleyim bırak hayatım kalmasın, senden başka beni kimse almasın.”

Ol selâmı tûtîler çün aldılar

*Cümlesi yire düşüben öldiler **MT,1372***

“O selamı papağanlar aldıkları için, hepsi yere düşüp öldüler.”

Hôca gördi tûtîlar öldüklerin

*Cânların aña fidî kıldukların **MT,1373***

“Hoca papağanların öldüklerini, canlarını ona feda kıldıklarını gördü.”

Tûtîlar çünkim selâmuñ aldılar

*Hasretüñden cümle düşüp öldiler **MT,1384***

“Papağanlar selamını aldılar, hasretinden hepsi düşüp öldüler.”

Yüzini gördükçe hayrân kaluram

Bir dem anı görmez-istem ölürem MT,1645

“Yüzünü gördükçe hayran olurum, bir an onu görmezsem ölürüm.”

Süheyl'ün yüzün nite görübilem

Ya isteyü anuñ yolında ölem SN,4655

“Süheyl'in yüzünü nasıl görebilirim veya onu arayarak onun yolunda öleyim.”

Seni ben görince yidüm gussa çoh

Çü gördüm eger öleven kayğu yoh SN,4675

“Ben seni görünce çok acı çektim seni gördüm, eğer ölürsem de endişe değil.”

Ayurma beni senden yaradan

Düşüp ölürüm ben bu yaradan YE/D/284:1

“Yaradan beni senden ayırma, ben bu yaradan düşüp ölürüm.”

Öldüğüm için gussa mı yirem

Ala cânımı yine yaradan YE/D/284:2

“Öldüğüm için üzüntü mü çekerim [kederlenir miyim], yine yaradan canımı alsın.”

Yûnus ölürse ne gam 'ışk içinde kardaşlar

İşk yolına uyagan ma'sûk burcunda togar YE/D/26:10

“Kardeşler Yunus aşk yolunda ölürse üzölmeye gerek yok, aşk yoluna uyan kişi maşuk [sevgilinin] burcunda görünür.”

Yûnus Emre 'âşık olmuş ma'sûka derdinden ölmüş

Girçek erün kapusunda hâlüm 'arz itmege geldüm YE/D/179:6

“Yunus Emre maşuka [sevgiliye] âşık olup derdinden ölmüş, gerçek erin kapısında halimi arz etmeye geldim.”

Dost elinden ölürisem güle güle girü gelem

Ganîmet görem bu demi cân şükrâne virü gelem YE/D/182:1

“Dost elinden ölürsem güle güle yine gelirim, bu zamanı ganîmet [kazanç] görürüm canı şükrün karşılığı olarak verip gelirim.”

Cercis'leyin ol dost beni yitmiş kez öldürürise

Bin kez dahi ölürisem yüz bin kez ilerü gelem YE/D/182:3

“Eğer o dost beni Cercis gibi yetmiş kez öldürürse, bin kez de ölürsem yüz bin kez ortaya çıkarım.”

Ben 'ışksuzın olımazam 'ışk olıcak ben ölmezem

İşkdur hayâtum hâsılı 'ışkdan gayrısın bilmezem YE/D/192:5

“Ben aşksız olmam aşk olunca ben ölmem, hayatımın hâsılı [görüneni] aşktır aşktan başkasını bilmem.”

Hîç bilmezem kezek kimün aramızda gezer ölüm

Gerçek ben ‘âşıkısam gerek bu yolda ölem YE/D/202:6

“Hiç bilmiyorum sıra kimindir ölüm aramızda gezer, ben gerçek âşıkısam bu yolda ölmem lazımdır.”

Şükrâne cânım üstine ben dost için ölürisem

Ölmek lâzımdur kamuya ben ölmedin kanca varam YE/D/205:6

“Şükrün karşılığı olarak canım üstüne ben dost için ölürsem, herkesin ölmesi lazımdır ben ölmeden nereye varayım?”

Ölüm, canlıların sevdiği kişilerden ve dünyadan ayrılmasıdır.

Ağladuğuma sebep oldur ki atam öldü ben kaldum

Yerin yurdun ben tutdum

Yarınki gün ben dahi düşem ölem sen kalasın DK, s 60

“Ağlamamın nedeni babam öldü, ben kaldım. Yerini yurdunu ben tuttum, yarınki gün ben de düşer ölürüm sen kalırsın.”

Ġarıblıh milki içinde uş ölürem

Yüregüm hasret-ile tolu kandan EMD/SN/29:3

“Gariplik mülkü içinde işte ölürüm, yüreğim kandan hasret ile dolu.”

Henüz dünyāya gel[e]medin ol yetim incü

Atası öldi arañuzda ol yetim oldı EMD/SN/57:1

“Henüz dünyaya gelmeden o yetim inci, babası öldü aranızda o yetim kaldı [Âmine Hatun, Hz. Muhammed’e hamileyken eşi Abdullah, ticaret için Medine’ye gider ve orada vefat eder. Böylece Hz. Muhammed daha doğmadan yetim kalır.]”

Ata ölmüş-idi öldi ana hem

Nebi kaldı yetimlik birle epsem EMD/SN/85:2

“Babası ölmüştü annesi de öldü, Nebi yetimlik ile sessiz kaldı [Hz. Muhammed, altı yaşına geldiğinde annesi vefat eder ve Peygamber hem öksüz hem yetim kalır. Bu tarihten sonra Hz. Muhammed’in bakımını dedesi Abdulmuttalib üstlenir.]”

Hadice Hatun öldüğü Resül’e

Sanayduñ perri dökildi hümānuñ EMD/SN/236:4

“Hatice Hatun öldüğünde sanırsın Resul’e Hüma’nın kanatları döküldü.”

Hadice Hatun ol günler kim öldi

Habibullāh katı ğamgin oldu EMD/SN/237:1

“Hatice Hatun o günlerde öldü, Habibullah çok gamlı oldu.”

Doğmadın oldu yetim dūr dānesi

Atası öldi soñında anası EMD/SN/289:11

“O inci tanesi doğmadan yetim oldu, babası sonra annesi öldü.”

Ger ölürsem hasretüñden dünyāda yā ibn-i ‘amm

Ölmeğil sen dünyāda çok yıllar olğil pāydār EMD/SN/424:8

“Ey amcaoğlu eğer dünyada hasretinden ölürsem, sen dünyada çok yıllar hep ol, ölme.”

Zahmetüñ çekdüm ulalınca senün

Ötür-idüm kokuñ alınca senüñ EMD/SN/434:13

“Büyüene kadar senin zahmetini çektim, senin kokunu alınca öldürdüm.”

Ölüm, bedenin zayıf düşmesi ya da bazı sıkıntılar sonucu ruhun bedenden çıkmasıdır.

Ol obada bir yahşı yiğit sayru düşmüşidi. Allah’ın emriyle ol yiğit öldü. DK, s 75

“O obada bir güzel yiğit hasta düşmüştü [olmuştu], Allah’ın emriyle o yiğit öldü.”

Baña feryād iriş bi-çāre kaldum

Elim almaz-ısa zulm-ıla öldüm EMD/SN/97:13

“Bana feryat et çaresiz kaldım, elim almazsa zulüm ile öldüm.”

Zār u bimār u nizār olmuş kamu

Ölümüne intizār olmuş kamu EMD/SN/239:18

“Hepsi inleyen, hasta ve zayıf olmuş, hepsi ölümünü bekler olmuş.”

Maşrıkı mağribi dutar seyf-ile

Biz ölürüz hasret-ile hayf-ıla EMD/SN/256:23

“Doğuyu batıyı kalemle tutar, biz hasret ile zulüm ile ölürüz.”

Görürsem mihnet ü derd ü belā ben

Ölürsem kahr elinde mübtelā ben EMD/SN/304:12

“Ben sıkıntı, dert ve bela görürüm, ben kahr elinde müptela ölürüm.”

Bunça kocalar dirildi genc-ile

Bunça yigitler kim öldi renc-ile MT,1639

“Bunca genç ile yaşlılar dirildi, sıkıntı ile bunca yiğitler öldü.”

Sayruyu çün sagdan eylersin temîz

Ölür-iseñ n'idisersin iy 'azîz MT,1640

“Hastayı sağdan temiz eylediğin için ey aziz, ölürsen ne yaparsın?”

Kimisi sayru olur kimi ölür

Anda varınca bir otuz kuş kalur MT,4288

“Kimisi hasta olur kimi ölür, oraya varınca bir otuz kuş kalır.”

Kişiden kalur hemin eylügen pes

Öliceğ beden çün kesilür nefes SN,5577

“Beden ölünce nefes kesilir, kişinin ardında sadece onun yaptığı iyilikler kalır.”

Ölüm, tasavvufi anlamda sevgiliye kavuşmaktır ve sevgiliye âşık arasındaki beden perdesinin kalkmasıdır.

Eğer ölümle ondan koku alabilirsem,

O ölümü bana söyle, ölüm daha iyidir,

Candan, dostun mahallesine doğru kalktığımda,

Bu bir iki kokudan başka ne yükselebilir,

Ondan daha ne kadar yorgun ve ıstıraplı olayım,

Ondan uzak olmaktansa ölmek daha iyidir.

Biz ne cinsimiz ne de canımızla yaşıyoruz,

Sevgilinin yüzünün güzelliği ile hayattayız.

Sevgilinin mahallesine yolu düşen herkes,

Ölümünden yıllarca önce öldü.

Ölümsüzlük âlemine koşturan kimse

Oraya varınca, ölüm onu ölmüş buldu.

Bütün delillerde ve bütün mukayeselerde

Ölüm uzuvlardadır ve duyuların yok olması içindir.

Uzuvların ölmesi kaçınılmaz olduğunda

Hissi ile yaşayan herkese öl diye söyle

İnsanın düşüncesiyle yaşadığını kabul et,

Çünkü canlı duyularıyla yaşar.

Canlı ruhunda his batıl olunca

İnsanın düşüncesi kâmil olur.

Onun ölümsüz düşüncesi ıstıraptan kurtulur,

Onun fani düşüncesi ise azaba giriftar olur.
 Ölüm, canı aslına götürünce
 Vücutça yaşayan herkes öldü.
 Ancak sevgilinin kokusu ile yaşayanlar için
 Yaşantı külfetten başka bir şey değildir. **F,114b**

Sevgiliye ulaşmak için candan vazgeçmek gerekir.
 Cismimi inkâr ederek ve canımın üzüntüsünü çekerek
 Sevgiliden (daha) ne kadar uzak kalabilirim.
 Bütün şartlarda,
 Arkasından ölüm gelmeyen yaşantı yaşantıdır.
 Yoksa arkasından ölüm gelen bir yaşantı,
 Yaşantı değil ıstıraptır.
 Ölümden yıllarca önce ölmüştüm.
 Ey yüce kişi, tekrar hayat bulacak ölü,
 Niçin neşelenmesin.
 Vücut ile öldüğümde tasam yoktur,
 Canımın da yaşamasını istemiyorum. **F,116b**

Benim ölümüm, beni hayata ulaştırır,
 Ölürlen niçin sevinçli olmayayım.
 Aramızda vücut perde durumunda olduğu müddetçe,
 Üzüntüler gelip yığılıyordu.
 Perde ortadan kalkınca
 Vücut vücuda, can da cana ulaşacaktır.
 Kafesten kurtulmak isteyen bir kuşu
 Arzusu nasıl sevindirmesin.
 Bizim sevgili hazretimizin eşiğinde,
 Vücut öldüğü zaman bizim canımız ortaya çıkar. **F,117a**

Ölüm, bu dünyada ölmeden evvel ölmek, nefisten kurtulmaktır.

Ben dahi kendüzümü öldürürem
 İşbudur sırrum saña bildürürem **EMD/SN/11:7**

“Ben de kendimi öldürürüm sırrım budur sana bildiririm.”

Muhammed-ile muhibb olanuñ işi oldur

Kim öldi sûret-ile ma'nide diri oldı EMD/SN/317:9

“Muhammed ile dost olanın işi olur, suretle ölen manada diri oldu.”

Mütü kable ente mütü oluñuz

İleyümde ölü gibi oluñuz EMD/SN/334:11

“Ölmeden evvel ölü olunuz, önümde [huzurumda] ölü gibi olunuz.”

Eyle ölmüşdi ölümünden öñ kamu

Kim bilimezdi bu haldür iy'amü EMD/SN/334:13

“Ey amca ölümünden önce hepsi öyle öldüğü için kimse bu hali bilemezdi.”

Öl dir-ise birbirinden öñ ölür

Hayf ider ki ol ölerden soñ ölür EMD/SN/334:16

“Öl derse birbirinden önce ölür, o ölerden sonra öleceği için hayıflanır.”

Eğer ölümle ondan koku alabilirsem,

O ölümü bana söyle, ölüm daha iyidir,

Candan, dostun mahallesine doğru kalktığımda,

Bu bir iki kokudan başka ne yükselebilir,

Ondan daha ne kadar yorgun ve ıstıraplı olayım,

Ondan uzak olmaktansa ölmek daha iyidir.

Biz ne cinsimiz ne de canımızla yaşıyoruz,

Sevgilinin yüzünün güzelliği ile hayattayız.

Sevgilinin mahallesine yolu düşen herkes,

Ölümünden yıllarca önce öldü.

Ölümsüzlük âlemine koşturan kimse

Oraya varınca, ölüm onu ölmüş buldu.

Bütün delillerde ve bütün mukayeselerde

Ölüm uzuvlardadır ve duyuların yok olması içindir.

Uzuvların ölmesi kaçınılmaz olduğunda

Hissi ile yaşayan herkese öl diye söyle

İnsanın düşüncesiyle yaşadığını kabul et,

Çünkü canlı duyularıyla yaşar.

Canlı ruhunda his batıl olunca

İnsanın düşüncesi kâmil olur.

Onun ölümsüz düşüncesi ıstıraptan kurtulur,
 Onun fani düşüncesi ise azaba giriftar olur.
Ölüm, canı aslına götürünce
 Vücutça yaşayan herkes öldü.
 Ancak sevgilinin kokusu ile yaşayanlar için
 Yaşantı külfetten başka bir şey değildir. **F,114b**

Şayet hiçbir yerde sükûnet yoksa
 İster onu hayat zannet, istersen **ölüm**.
 Kendinden vazgeçip onun önünde kurtuluş arayan,
 O (kimsenin) yolu ölüm ve yaşantıdan daha yüce oldu.
 O kimse bu yolda ebediyete kadar canlı kaldı,
 Ki o kendi hayatın **ölüm**den sonra sürdü.
Ölümden önce kendisini canlı gören kimse,
Ölüm geldiğinde hayat ondan ürktü.
 Azrailin kılıcından ölen her kimse
 Yolu asla yaşantı mahallesine götürmedi.
 Ben öyle ölmek istiyorum ki o gam hakkında
 Bana geldiğinde kendisini yok etsin.
 Bu tür ölmekten bu iş düzelir,
 Ne kadar güzel, bu **ölüm**, bu **ölüm** nerede?
 Cismim ve uzuvlarım solup çürüdüğünde
 Gülşehri'nin adı, canlı kaldı, ölmedi. **F,115b**

Şüphesiz ölüm zamanı da gamlanırlar.
 Şevk ve coşku ile yaşayan bir kimse
 Şüphesiz ölüm anında zevk ve vecd içerisinde yaşarlar.
 Gönlünü vücuduna teslim eden bir canlının
 Vücudu elinden giderse **ölür**.
 Gönlünü vermiş (gönlü olmayan) bir kimse canını canana verirse,
 Vücudu **ölür** fakat canı ölmez.
 Bu tür ölüm bizim için yaşantıdır. **F,117b**

Ölümden sonra hisle canlısın,
 (Bu durumda) hayat gününde yolunu tayin edemezsin.
 Ölümden sonra aklınla yaşamak istiyorsan
 Kendi yolunu kendi aklınla beraber götür.
 Bu oğullar ve o kızlar öldüklerinde
 Çabukça bunlar pörsür, onlar kül olur.
 Sen bu toprak kapta öldükten sonra
 Cavidan (ölümsüz) kalmaya çalış.
 Aklınla ölümsüz canlı ol. **F,136b**

Gönül diri olsa helak olmaz
 Ten **ölse** ne kayu gönül **ölmez** **FS,321**
 “Gönül diri olsa helak olmaz, ten ölse ne olacak gönül ölmez.”
 Meydan-ı ‘ışk içinde bugün gazî ol-durur
 Kim nefsin **öldürüp** bu gaza kıymetin bile **HD/D/55b:3**
 “Aşk meydanı içinde bugün gazi olan nefsinin öldürüp bu gaza kıymetini bilecek.”
 Neye bunça dünyada tîz **ölelüm**
 Bir iki yıl ko bizi dirilelüm **MT,767**
 “Niye dünyada bu kadar çabuk ölelim, bir iki yıl koy biz dirilelim.”
 Hiddet ehli ihtimâle irmeye
 Tîz **ölen** kişi kemâle irmeye **MT,769**
 “Hiddet ehli ihtimale [varmasın], çabuk ölen kişi kemale ermesin.”
 Her kim ansuz diri kala ‘âkıbet
 Dirliğe irmeden **öle** ‘âkıbet **MT,812**
 “Her onsuz diri kalan sonunda dirliğe ermeden [erişmeden] ölür.”
 İlerürek **öl** ölümden bir zamân
 Diri kal Gülşehri gibi câvidân **MT,816**
 “Önceden öl ölümden bir zaman [ölmeden evvel öl] Gülşehri gibi ebedi diri kal.”
 Kendü nefsinden kişi **ölü** gerek
 Hikmet-ile sînesi tolu gerek **MT,1305**
 “Kişinin kendi nefsinden ölmesi lazım, hikmet ile bağı dolması lazım.”
 Cennet olmak gerek-ise saña gûr
 Ölümüñden ilerürek **öligör** **MT,1331**

“Cennet olmak ise sana mezar, ölümünden evvel öl.”

İki görme didiler bu birliği

*Kendüden **öl** kim bulasın dirliği **MT,1411***

“İki görme bu birliği dediler, dirliği bulmak için kendiliğinden öl.”

*Ben dahı bu dirliğümde **öleyim***

*Ölümümden dirliğümi bulayım **MT,1419***

“Ben de bu dirliğimde öleceğim, ölümünden dirliğimi bulacağım.”

*Her kim ölümden ilerü **ölmedi***

Ölüp** ayruk dirliğini bulmadı **MT,1420

“Her kim ölümden evvel ölmedi, sonra ölüp dirliğini bulmadı.”

*İlerürek **öl** ölümden bir zamân*

*Kim **öliçek** dirilesin câvidân **MT,1421***

“Ölümden evvel bir zaman öl ki ölüp sonsuz dirileceksin.”

*Kendü geñiyle **ölen** dirlik bula*

*Geñsüz **ölenler** kaçan diri ola **MT,1423***

“Kendi isteğiyle ölen dirlik bulur, istemeyerek ölen ne zaman diri olur?”

*Eyle **ölem** ben ki ol gelür-ise*

*Bulmaya beni eger **ölür-ise** **MT,1425***

“Öyle öleyim ki ben, eğer ölürse gelip beni bulmasın.”

*Ölümüñden ilerü **ölse-y-idüñ***

*Pâdişâhuñ mahremi olsa-y-ıduñ **MT,1641***

“Ölümünden evvel ölseydin, padişahın mahremi olsaydın.”

Sabırla vardı ol Mir’âc’a varan

*Diriyiken **ölür** sabrı başaran **RN,297***

“O Miraç’a giden sabırla gitti, sabrı başaran diriyken ölür.”

Ne bahtuludur ol kim idibile

*Diriken **ölüm**inden öñdin öle **SN,280***

“Yaşarken, ölmeden önce ölebilen kişi ne bahtlıdır.”

Öküş fikr iderdüm nite dürişem

*Ki bir **ölmedin** tapuğa irişem **SN,2432***

“Gayret edip ölmeden önce senin huzuruna erişmenin nasıl olacağını çok düşündüm.”

Gendüzinden gerek kim ol öle

*Dirliğün ma’nisin **ölüp** bula **SV/TM/İ, 2***

“Onun kendiliğinden ölmesi lazım, dirliğin [canlılığın] manasını ölünce bulacaksın.”

*Ölmedin tiz **ölün** agun göge*

*Kim sizi ay ile güneş öge **SV/TM/İ, 3***

“Ölmeden önce ölüp göge çıkan, ay ve güneş sizi övsün.”

***Ölmegün** ma'nisi budur, gey bil*

*Nefsün **öldür** kim ola sen Bismil **SV/TM/İ, 10***

“Ölmenin anlamı budur iyi bil, nefsini öldüren sen temiz ol.”

Dinün artur ki sen diri kala sen

*Küfrün arturma it gibi **öle** sen **SV/TM/İ, 42***

“Sen dinini [imanını] arttırıp diri kal, it gibi ölmek için küfrünü arttırma.”

Küfr içinde din u iman buldular

*Gendülerden **öldiler** hak oldular **SV/TM/R, 160***

“Küfür [dinsizlik, imansızlık] içinde dini ve imanı buldular, kendiliğinden öldüler toprak oldular.”

***Öldür** nefsün dileğini ilet teneşir üstine*

*Yohsa gensüz **ölicegez** sana fermân olur gassâl **YE/D/154:7***

“Nefsini öldür dileğini mezar tahtası üstüne gönder, yoksa ansızın öleceğiz sana gassal [ölü yıkayan] ferman olur.”

Ol iki cihân güneşi zâhir dünyâsın degşürdi

*Câhil anı **öldi** sanur ol hod **ölmez** **ölür** degül **YE/D/157:7***

“O iki cihan güneşi zahiri [görünen] dünyasını değışirdi, cahil onu öldü sanırdı o kendi ölmeden ölmez.”

Ma'nî eri bu yolda melûl olası degül

*Ma'nî tuyan gönüller hergiz **ölesi** degül **YE/D/158:1***

“Mana eri bu yolda bıkmış hüznü değil, mana duyan gönüller asla ölmez.”

İ Yûnus sen sözün bilgil

Öz hâlüne nazar kılğıl

***Ölüm** gelmezdin ön ölgil*

*Salâdur kudse gidelüm **YE/D/218:6***

“Ey Yunus sen sözünü bil, kendi haline bak, ölüm gelmeden önce öl, saladır kudse gidelim.”

Bu miskîn Yûnus'ı gör dervîşlik ide geldi

*Nefsindendür şikâyet nefsin **öldüren** gelsün **YE/D/239:9***

“Bu miskin Yunus’u gör dervişlik etmeye geldi, şikâyet nefsendendir nefsini öldüren gelsin.”

Gelün bugün yanalum yarın yanmamagiçün

Ölelüm ölmeziken yine ölmemegiçün YE/D/251:1

“Gelin yarın yanmamak için bugün yanalım, ölmeden önce ölmemek için ölelim.”

Kevser havzına talanlar ölmezdin öndin ölenler

Nefsini düşmân bilenler konar Tübâ dallarına YE/D/345:6

“Kevser ırmağına dalanlar ölmeden önce ölenler, nefsinin düşman bilenler Tuba dallarına konar.”

Âşıklara yoldaş olup sâdıklara yâr olmadun

Ölmezdin öndin ölmedün ‘ışk n'eylesün senünile YE/D/347:2

“Âşıklara yoldaş olup sadıklara yar olmadın, ölmeden önce ölmedin aşk seninle neylesin [ne yapsın].”

Ölüm, âşıklar için dertlerine dermandır.

Öle-y-idüm ders ile sevinürem uş bugün

Nicesi sevinmeyem derdüme derman gelür HD/D/40a:3

“Öleydim ders ile sevinirim işte bugün, nasıl sevinmeyim derdime derman gelir.”

Öliser derdün-ile Dehhanî

Kılmadun derdine ho dermanı HD/D/47a:5

“Dehhani derdin ile ölecek, derdine bir derman kılmadın.”

Bu derd-ile ölür-isem ayruga varmayam

Ol kim bu derdi baña virüpdür deva vire HD/D/56:5

“Bu dert ile ölürsem başkasına gitmeyim bana bu derdi veren deva da versin.”

Uş ölürem bu cihâna toymadın

Ola mı bu derde dermânım benüm KY,166

“İşte bu dünyaya doymadan ölürüm benim bu derde dermanım olacak mı?”

Derdile ölmek gerek 'âşık yakın

Çünkü ma'suku vefâ-dâr olmaya KY,1957

“Şüphesiz âşığın dert ile ölmesi lazım, çünkü maşuku [sevgilisi] vefalı değil.”

2.1.2. Canlıların Öldürülmesi ile İlgili İfadeler

Öldür-; [öl-dür-mek] gçl. fi. [-ür] 1. Bir canlının ölümüne neden olacak etkin bir girişimde bulunarak yaşamına son vermek. 2. Bir kimsenin ölümüne neden olmak; ölümüne yol açmak. {eT} (aynı) [DLT]

Böyle oğul senün nene gerek, böyle oğul olmakdan olmamak yegdür, öldürsene, dediler. Dirse Han varun getirün ol oğlanı öldüreyim, böyle oğul bana gerekmez dedi. DK, s 8

“Böyle oğul senin neyine lazımdır, böyle oğul olmaktansa olmamak daha iyidir. Dirse Han gidin getirin o oğlanı öldüreyim, böyle oğul bana gerekmez dedi.”

Kuş uçurup av avlayup oğlunu gafille ohlayup öldüre-görgil. DK, s 8

“Kuş uçurup av avlayıp oğlunu gafil avlayıp öldürür.”

Gafil olma geyiğe atar gibi olur, dahı ok ile seni urur öldürür. Oğlun seni öldürmedin sen oğlunu öldürü-gör, gele, dediler. DK, s 9

“Gafil olma geyiğe atar gibi olur, bir de ok ile seni vurur öldürür. Oğlun seni öldürmeden sen oğlunu öldürür, gel dediler.”

Gelün varalum, şol yiğidi dahı turalum, getürelüm, ikisini bir yerde kâfire yetürelüm, öldürelim, dediler. DK, s 13

“Gelin gidelim, şu yiğidi de turalım, getirelim, ikisini bir yerde kâfire götürelim, öldürelim, dediler.”

Üç yüz kâfir öldürdüm, gaza etdüm.

Kâfire men varayın

Yeniden doğanın öldüreyin

Yenümile alca kanın ben sileyin

Ölür isem senün uğruna ben öleyim DK, s 22

“Üç yüz kâfir öldürdüm, savaştım. Kâfire ben gideyim, yeniden doğanını öldüreyim, elbisemin kolu ile kızılca olan kanını ben sileyim, ölürsem senin uğruna ben öleyim.”

Baş kaldıran kâfirleri öldürdü, gaza eyledi. DK, s 33

“Başkaldıran kâfirleri öldürdü, savaştı.”

Gel mere kavat menüm yayumu çek, yohsa şimdi seni öldürürem, boynun ururam, dedi DK, s 50

“Gel bre kavat benim yayımı çek, yoksa şimdi seni öldürürüm, boynunu vururum [başını keserim], dedi.”

Keşişlerin öldürdüler; ban banlatdılar aziz Tanrı adına hutbe okudular namaz kıldılar.

DK, s 57

“Rahiplerini öldürdüler, ezan okudular aziz Tanrı adına hutbe okudular namaz kıldılar.”

Kazan aydur: Oğul anun için yağı derler ki biz anlara yetsevüz öldürürüz, anlar bize yetse öldürür, dedi. DK, s 61

“Kazan der: Oğul onun için düşman derler ki biz onlara yetişsek öldürürüz, bize yetişse öldürür, dedi.”

Alca kanın yer yüzüne dökün

Oğluyla ikisini bir yerden öldürdün DK, s 69

“Kızılca kanını yeryüzüne dökün, oğluyla ikisini bir yerden öldürtün.”

Men seni öldüreyim yahşı yigidün canın kurtarayım, dedi. DK, s 77

“Ben seni öldüreyim güzel yiğidin canını kurtarayım, dedi.”

Hak Taala yol verdi, vardum ol üç canavarı öldürdüm DK, s 92

“Allah yol verdi, gittim o üç canavarı öldürdüm.”

Gözüm döndü, gönlüm gitdi

Öldürürem seni, dedi DK, s 95

“Gözüm döndü, gönlüm gitti, öldürürüm seni dedi.”

Karındaşum Kıyanı öldürmüşsin

Ağca yüzlü yengemi dul eylemişsin DK, s 113

“Kardeşim Kıyan’ı öldürmüşsün, beyaz yüzlü yengemi dul etmişsin.”

Oyanın çekdi, ağzın ayırdı, kâfiri öldürdü. DK, s 136

“Atın dizginini çekti, ağzını ayırdı, kâfiri öldürdü.”

Ben kimi sever-isem güldürürem,

Her kime hışm eylesem öldürürem. DSM/20

“Ben kimi seversem güldürürüm, her kime öfkelenirsem öldürürüm.”

‘Ali’yi öldürüben oğlunu boğazladılar

Ne sırr-ıdı ki bular oldu ‘ışkı makhûrı EMD/SN/19:15

“Ali’yi öldürüp oğlunu boğazladılar, bunların sırrı ne ki aşkı kahredilmiş oldu.”

İy kavmlar kimse hiç görmüş midür

Ata oğlını öldürmüş midür EMD/SN/39:5

“Ey kavimler kimse hiç görmüş müdür, baba oğlunu öldürmüş müdür? [Ey kavimler babanını oğlunu öldürdüğünü hiç gören var mıdır, böyle bir şey görülmüş müdür?]”

Baňa kasd itdiler kim öldürelər

Hevādan ün iriṣdi er görindi EMD/SN/68:11

“Bana kast edenleri öldürürler, havadan ses geldi er göründü.”

Beni zulm-ıla öldürmek dilerler

Baňa düşmeni güldürmek dilerler EMD/SN/97:12

“Beni zulüm ile öldürmek isterler, bana düşmanı güldürmek isterler.”

‘Aceb menzil-durur bu dünyā mülki

Kim öldürür sağıri vü kebiri EMD/SN/102:2

“Acaba bu dünya mülkü küçüğü ve büyüğü öldüren menzil midir?”

Resül’e ‘ākıbet kasd eyledi ol

Anı ben öldürem dip söyledi ol EMD/SN/190:5

“Resul’e sonunda o kast etti, onu ben öldüreyim diye söyledi [Hz. Ömer’in önceleri İslamiyet’e ve Hz. Peygamber’e düşman olduğu bilinmektedir. Sîretü’n-Nebî’de onun İslamiyet’e düşmanlığı da konu edilir. Buna göre Hz. Ömer, bir gün Hz. Muhammed’i öldürme isteğiyle yola çıkar. Önce putları ziyaret eder ve bütün putların Hz. Muhammed’in peygamberliğini tebliğ ettiğini işitir. Oradan ayrılıp tekrar yola koyulduğunda ise kız kardeşinin Müslüman olduğunu öğrenir. Öfkeyle kardeşinin evine gider. Kız kardeşi, eşiyile birlikte Kur’an okumaktadır. Hz. Ömer öfkeye kapılarak onları tartaklar. Fakat sonra onların okuduğu Kur’an’ı dinler ve kendisi de Müslüman olur. Darîr, Hz. Ömer’in dine düşman iken doğru yolu bulup Müslüman olmasını anlatılmıştır.]”

Beni viripmiş-idüñ kim Resül’i

Varam öldürem olam ni ‘met issi EMD/SN/191:4

“Resul’ü varıp öldüreyim nimet sahibi olayım diye beni göndermiştin.”

Ben aña kasd iderdüm kim anı öldürem

Ki ya ‘ni ben katı sayyadam [u] ol ernebdür EMD/SN/193:9

“Ben onu öldürmek için ona kast ederim, yani ben çok sert avcıyım o tavşandır.”

İşbu harbe birle sini öldürem

Sanma kim sömgeg-ile epsem duram EMD/SN/258:5

“Bu harp [savaş] ile seni öldüreyim, sövmekle sessiz duracağımı sanma.”

Yoksa mühlet virmezem öldürürem

Kim-idüğümü saña bildürürem EMD/SN/258:11

“Yoksa zaman vermem öldürürüm kim olduğumu sana bildiririm.”

Bir oğurdan baş terkin uralum

Ya ölelüm ya anı öldürelüm EMD/SN/261:20

“Bir hırsızdan başı terk edelim, ya ölelim ya da onu öldürelim.”

Kim Resül’i öldürelen ol gice

İlle katline bulunmaya şühüd EMD/SN/262:3

“Resul’ü öldürenler o gece mutlaka katline şahitler bulunmaz.”

Anı kim öldürdi bellü olmaya

Anı bilmezler ki bilür ol Vedūd EMD/SN/262:4

“Onu kim öldürdü belli değil, onu bilmezler ki sadece o Vedud [çok şefkatli, muhabbetli, salih kullarını çok seven ve onlarca çok sevilen, onları rahmet ve rızasına erdiren; sevilme ve dostluğu kazanılmaya yegâne lâıyk olan] bilir.”

Dilerem kim bini öñdin göreler

Öldüricek öñ beni öldürelen EMD/SN/269:8

“Beni önce görmelerini dilerim, öldürecekse önce beni öldürsünler.”

Anı öldürmege kasd eylediler

Ko anı kim herzeler söylediler EMD/SN/289:17

“Onu öldürmeye kast ettiler, saçma sözler söyledikleri için onu bırak.”

Çün kılıca el ura Rüstem bigi

Niçeleri öldüre Rüstem bigi EMD/SN/315: 10

“Rüstem gibi kılıca el vurduğu için Rüstem gibi nicelerini [pek çoğunu] öldürür.”

Çün dükendi mālı ol kaldı soña

Bu kez öldürmege kasd ider aña EMD/SN/318:7

“Malı tükendiği için o sona kaldı, bu kez onu öldürmeye kasteder.”

N’içün destürsüz öldürdüñ anı dir

Sahābi korhudan kendü etin yir EMD/SN/326:5

“Niçin destursuz [izin almadan] öldürdün onu der, sahabe korkudan kendi etini yer.”

Kārübān urmağa çıkmışdur Nebi

Deve güdenlere öldürdem anı EMD/SN/332:6

“Kervan dikmeye çıkmıştır Nebi, deve güdenlere onu öldürteyim.”

Kal’a yıkan [u] niçe serkeşleri

Öldürüben kesmişem çok başları EMD/SN/355:5

“Kale yıkan nice askerleri öldürüp çok başları kestim.”

Uruñuz öldürüñüz hem ölüñüz

Bu ölümden müstefid oluñ direm EMD/SN/394:4

“Vurunuz öldürünüz hem de ölünüz, bu ölümden faydalanan olun derim.”

Ancılayın dahi fırsat mı bulam

Öldürem gidem direm yâhüd ölem EMD/SN/403:19

“Onun gibi fırsat mı bulurum, öldürüp gideyim derim veya öleyim.”

Niçe uluları öldürüp kıran

Ol kağan arslan ‘Ali-durur iran EMD/SN/422:5

“Pek çok uluları öldürüp kıran, o kağan arslan Ali’dir ayıran.”

Senin gibi bir kimseyi öldürdükten sonra, diğer bir kimseyi de öldürür.

O bir başkasını da onun yerine öldürürler

Adalet şarabının kendisinden de bal tadarlar

Her iki kişi memnun olarak öldüler.

İnsanlık benim bu ölümümde adâlette midir yoksa insafta mıdır.

Onun zulmü akrebin darbesine benzemiştir.

Onun adaleti de insanları öldürmek olmuştur.

Zalim ve adil her ne kadar iyi ve kötü idiyse de

Gece ve gündüz bir başkasını öldürüyorlar. F,84a

Yaramaz ki yohsulı öldüre şah

Ra' iyyet olur şaha püşt ü penah FS,92

“Yoksulu öldüren şah yaramaz, halk şaha arka ve sığınak olur.”

Hele kaçma bu hamleden Sa'di sen

Ki ‘aşk öldüricek olursın esen FS,428

“Hele bu hamleden Sadi sen kaçma, aşk öldürünce esen [sağ] olursun.”

Sen ağlama anı ki öldürdi dost

Sevin kim elin dutdı kaldırdı dost FS,478

“Sen ağlama çünkü onu dost öldürdü, elini tuttuğu için sevin, dostu kaldırdı.”

Öldürelim aradan gitsün fuzul

Andan oldu gönlümüz yavlak melül KY,110

“Öldürelim fazla olan aradan gitsin, gönlümüz çok kırgın ondan oldu.”

Eytdi öldürmek bize anı hatâ

Kuyuya bırakalım dirsek revâ KY,114

“Onu öldürmek bize hata, kuyuya bırakalım dersek reva diye söyledi.”

İmdi bugün seni öldürmek gerek

Nitdügüni (sana) bildürmek gerek KY,136

“Şimdi seni öldürmek lazım, ne yaptığını sana bildirmek lazım.”

Eytdi baba nâzıla besledüğün

Öldürür uşbu cemâ’at bâ-şitâb **KY,140**

“Baba naz ile beslediğini bu cemaat aceleyle öldürür, dedi.”

Beni öldürmek diler(ler) zecrile

Nitdüm ola bunlara suçum nola KY,145

“Beni zorla öldürmeyi isterler, ne yaptım bunlara suçum nedir?”

Söyler isem kardaş öldürür beni

Söylemezsem nideyüm cânım irir KY,278

“Söylersem kardeş beni öldürür, söylemezsem ne yapayım canım erir.”

Ol didi kim ya Muhammed bu ağaç

Öldürür dünyada canlı varsa kaç **M,194**

“O dedi ki Ey Muhammed bu ağaç dünyada kaç canlı varsa öldürür.”

Gine bir kavm gördüm ki tururlar

Keserler başlarını öldürürler M,303

“Yine duran bir kavim [topluluk] gördüm, başlarını keserler öldürürler.”

Kimün bögrin kimün karnın yararlar

Ki öldürüp kara kana kararlar M,304

“Kiminin böğrünü kiminin karnını yararlar öldürüp kara kana karıştırırlar.”

Dirilür[ler] yine pes öldürürler

Yanar oddan bıçag-ile ururlar M,305

“Dirilirler yine geri öldürürler, ateşten yanar bıçak ile vururlar.”

Kendüzini ben aña key bildürem

Sizi dahi anı dahi öldürem MT, 112

“Kendini ben ona iyice bildireyim, sizi de onu da öldüreyim.”

Ben anı öldürmege gelmiş-idüm

Küllü cânı kasdını kılmış-ıdum MT,199

“Ben onu öldürmeye gelmişim, bütün canına kast etmişim.”

Agudan acı sular içmek gerek

Çok ilanlar öldürüp geçmek gerek MT,253

“Zehirden acı sular içmek lazımdır, çok yılanlar öldürüp geçmek lazımdır.”

Çün kim ol kız işidür bu sözleri

Şeyhi öldürmege varur gözleri MT,472

“Çünkü o sözleri kız işidir, şeyhi öldürmeye gözleri gider.”

Nevbahârı görmeden bülbül gibi

Öldürürsin sen bizi bir gül gibi MT,771

“İlkbaharı görmeden bülbül gibi, sen bizi bir gül gibi öldürürsün.”

Ata ana çün kim altun gördiler

Oğlanı öldürmeg-içün virdiler MT,964

“Baba, anne çünkü altın gördüler, oğlanı öldürmek için verdiler.”

Kâdı dahi fetvi virdi kim duruñ

Oğlanı pâdişah-içün öldürüñ MT,969

“Kadı da durun diye fetva verdi oğlanı padişah için öldürün.”

Pâdişah beni günehsiz öldürür

Bu ta ‘accüb ben garibi güldürür MT,987

“Padişah beni günehsiz öldürür, bu şaşkınlık, acayıklık beni güldürür.”

Suçsuz öldürmekde yog-ısa günâh

Ben öleyim dek sag olsun pâdişâh MT,991

“Suçsuz öldürmek de günah yok ise, ben öleyim de padişah sağ olsun.”

Ölse yigdür renc-ile yüz pâdişâh

Öldürinçe bir za ‘îfi bî-günâh MT,1003

“Yüz padişah bir güçsüzü günahsız öldürünce sıkıntı ile ölse iyidir.”

Kim anı öldürüp atları ala

Dünyadan anuñ vücudın kem kıla MT,1202

“Onu öldüren atları alsın dünyadan onun vücudu eksik olsun.”

Yohsa şimdi Rüstem-i dâstân gelir

Öldürür bizi vü atları alur MT,1206

“Yoksa şimdi Rüstem destanı [şöhret] mı gelir, bizi öldürür ve atları alır.”

Ben Siyâvuş’dan ili aldum direm

Bijen ü Berzîn’i öldürdüm direm MT,1237

“Ben Siyavuş’tan devleti aldım derim, Bijen ve Berzin’i öldürdüm derim.”

Rüstem-idüğüm aña çün bildürem

Vallah atam Zâl-ısa kim öldürem MT,1253

“Rüstem olduğumu ona bildireyim, vallahi atam Zal ise öldüreyim.”

Câhili ‘âlim gözi yok kim göre

‘Âlimi câhil bulursa öldüre MT,1850

“Cahilin âlim gözü yok ki görsün, âlimi cahil bulursa öldürür.”

‘Adl-ıla dutdı Ferîdûn ‘âlemi

Zulm-ıla Dahhâk öldürdi Cem’i MT,2128

“Feridun âlemi adaletle tuttu [yönetti], Dahhak zulüm ile Cem’i öldürdü.”

‘Âdilüñ sâzı yaraşur oynuma

Zâlimi öldür yazugı boynuma MT,2129

“Adilin sazı oyunuma yaraşır [yakışır], günahı boynuma zalimi öldür.”

Yohsa Tañrı’yçun seni öldürürem

Kanuñ-ıla bişeyi toldururam MT,2450

“Yoksa Tanrı için seni öldürürüm, kanın ile ormanı doldururum.”

‘Işkı beni bî-gümân öldüriser

Dükeli halkı baña güldüriser MT,2745

“Aşkı beni şüphesiz öldürecek, bütün halkı bana güldürecek.”

Ben anı öldürmesem dura-y-ıdı

Yüz benim gibiyi öldüre-y-ıdı MT,3760

“Ben onu öldürmesem dururdu, yüz [tane] benim gibisini öldürürdü.”

Evvel anı yüzüme güldürmişem

İlla soñra ‘ilm-ile öldürmişem MT,3761

“Önce onu yüzüme güldürdüm, sonra ilim ile öldürdüm.”

Dâ’imâ bize bu meyden sâki ol

Anı öldürdüñ-ise sen bâki ol MT,3767

“Daima bize bu içkiden saki ol, onu öldürdünse sen sonsuz ol.”

Beg olçak oda yakar ‘âlemi

Öldürür zulmıyla yüz biñ âdemi MT,4382

“Bey olunca dünyayı ateşte yakar, zulmüyle yüz bin insanı öldürür.”

Bu ‘ışk ki sâkisi harif öldürücidür

Sâfi baña içürdi vü ayruhlara dürdi SN,1804

“Bu aşkı sunan kişi, dostunu [eğlence arkadaşımı] öldürür, [bu aşkı] bana saf bir şekilde içirdi ve beni gurbete düşürdü.”

Kimi bulsa soyar idi soykasın

Ya öldürüp alur idi koykasın SN,2375

“Önüne kim çıkarsa çıksın elbiselerini soyar ya da onları öldürüp kafasının derisini yüzerdi.”

Feriştelere eyleyeleri giriv

Süleymân'ı ger öldüreyidi div SN,2387

“Bir cin Hz. Süleyman'ı öldürmüş olsaydı melekler feryat ederdi.”

Öğinde Süheyl'ün kayusun yidi

Ki öldürmüş ola nite koyadı SN,2413

“[Nevbahâr'ın] gönlünde Süheyl'in üzüntüsü vardı, [Salûk onu] öldürmüş olsaydı Nevbahâr ondan nasıl vazgeçerdi?”

Anı öldür ü tizcegez mâlı al

Tat eydür ki hân negir memâl SN,2449

“Onu öldür ve hemen oradaki eşyaları al, yabancılar sakın malı kaptırma, der.”

Anı öldür altını al tizrek

İrişgil gidelüm hem eyle gerek SN,3743

“Onu öldür ve hemen altını al buraya gel, gidelim hem böyle lazım.”

Bunun yirine öldürünüz bizi

Çevürmeyevüz işbu sözden yüzi SN,4564

“Bunun yerine bizi öldürünüz, bu sözden geri dönmeyiz.”

Süheyl anı öldürdüğü 'adl idi

Kamu halka bildürdüğü 'adl idi SN,5176

“Süheyl'in onu öldürmesi doğrudu, bütün halka bildirdiği şey doğruluktu.”

Var kardaşını öldür dahı 'avretün boşa

Anana kâbin kıydur Hakk'ı 'ıyân göresin YE/D/250:5

“Git kardeşini öldür karımı boşa, annene kâbin [güveyinin geline verdiği ağırlık, eşya, para] kıydır, Hakk'ı ayan beyan göresin.”

Münkir-münâfiklar beni öldürelüm dirlerimş

Beni yaradan öldürür yok-var iden gelsün berü YE/D/287:6

“Münkir münâfiklar beni öldürelim derlermiş, beni yaradan öldürür yok-var eden buraya gelsin.”

Gelsün beni ol öldüren külümü göge savuran

Ben Küntü kenz'en mahfî'yem izhâr iden gelsün berü YE/D/287:7

“Beni o öldüren gelsin külümü göge savursun, ben gizli bir hazineyim açık eden buraya gelsin.”

Gâzî benem şehid benem ölüben öldüren benem

İRte gice ol dostıla bâzâr iden gelsün berü YE/D/287:8

“Gazi benim şehit benim ölen öldüren benim, sonraki gece o dost ile alışveriş eden buraya gelsin.”

Kimde kim togruluk var bilgil kim öldürür ‘âr

İki cihâna yarar girçek er ser-mâyesi YE/D/375:6

“Kimde doğruluk varsa bilsin ki utanma öldürür, gerçek erin sermayesi iki cihana yarar.”

‘İşkun ‘âşıklar öldürür

‘İşk denizine taldurur

Tecellîyle toldurur

Bana seni gerek seni YE/D/381:3

“Aşkın âşıklar öldürür, aşk denizine daldırır, tecelliyle doldurur, bana seni gerek seni [bana sen lazımsın].”

Eger beni öldüreler

Külüm göge savuralar

Topragum anda çağura

Bana seni gerek seni YE/D/381:5

“Eğer beni öldürürlerse, külümü göge savursunlar, toprağımı orada çağırsın, bana seni gerek seni [bana sen lazımsın].”

Düşî bunun toğru gel<ür>se n’edevüz

Eytdiler gelün bunı öldürevüz YZ,42

“Bunun rüyası doğru çıkarsa ne yaparız, gelin bunu öldürelim dediler.”

Kamu tedbir ettiler öldürmege

İmdi dilerler aliben gitmege YZ, 43

“Hepsi öldürmeye karar verdiler, hemen alıp gitmek istediler.”

Gider iken kamusu tanışdılar

Öldürelim deyüben and içdiler YZ,57

“Giderken hepsi ağız birliği edip öldürelim diye ant içtiler.”

Öldürüp tevbe kılalım kamumuz

Yarlığaya suçumuz Çalab’ımız YZ,58

“Hepimiz öldürelim tövbe edelim, Çalab’ımız [Allah] suçumuzu bağışlar.”

Dahî Şem’un kasd eder öldürmeğa

Öldürüben dönüp eve varmağa YZ,72

“Şemun da öldürdükten sonra dönüp eve gitmeye yeltendi.”

Bildi Yusuf bunların n'ettüğünü

Bunlar öldürmege kasd etdüğünü YZ,75

“Yusuf bunların ne yapmak istediklerini, öldürmeye kastettiklerini anladı.”

Döndüler Yahuda'ya söylediler

Ko anı biz öldürevüz dediler YZ,91

“Yahuda'ya dönüp bırak onu biz öldürelim, dediler.”

Öldürürmüşsüz ol büyüğünüz

Kurtarmış öldürtmemiş işidiniz YZ,1298

“Öldürürmüşsünüz o büyüğünüz kurtarmış, öldürtmemiş iştiniz.”

Yusuf emr etti buları bağladur

Öldürün der kamusunu agladur YZ,1307

“Yusuf emrederek onları bağlattı, öldürün dedi hepsini ağlattı.”

2.2. Ölüm Algısı ile İlgili İfadeler

2.2.1. Ölümün Başka Âlemde Yaşamaya Başlamak Olarak Algılanması

2.2.1.1. Ölümünden sonra ahirete (öbür dünyaya) gitmek algısı

Ahret [Ar. *uhur (geri) > ahiret / ahret*] {OsT} is. *Ölüm ile başlayan hayat; ölümden sonra gidilen yer; öbür dünya; kabir hayatı; arasat; mahşer* (Çağbayır, 2007: 156). Ölümünden sonraki dünyaya inanmanın bir belirtisi olarak ölüm kavramı "öbür dünyaya, öteki dünyaya gitmek" olarak anlatılır. Ahiret kelimesi “evvel” in karşıtı ve “son” manasındaki “ahir” dir. Arapça’ da son ve sonra olan, son gün anlamlarına gelmektedir. Ölüm, sadece dünya ile ahiret hayatı arasında bir geçiş, bir kapı gibidir. Ahiret ise, bu dünyadan sonraki sonsuz âlemdir. Ölüm ve ahiret kavramları, insanoğlunun yaratılışından beri zihnini kurcalayan önemli meselelerden biridir. “*Ölümden sonra hayat var mıdır? Varsa bu nasıl bir hayattır, daha doğrusu nasıl bir devamlılıktır? Yoksa ölümden ötesi sonsuz bir hiçlik ve yokluk mudur? Kâinatın sırrı nedir? Ruh nedir? İnsanlar hiç bir zaman çözemeyecekleri bu meseleyi inanç yoluyla halletmek istemişler, dinler vasıtasıyla bu sorulara cevap aramışlardır. Dinler, ister tek tanrılı ister çok tanrılı olsun, her biri bu soruya kendine göre bir izah tarzı bulmuştur. Dinlerin verdiği cevaplar ve izahlar umumiyetle oldukça teferruatlı bir şekilde olmuş, bu da insanları rahatlatmıştır*” (Ercilasun, 2001: 40).

İslam inancında dünya hayatının geçici bir yer olduğunu Allah Kur'an ayetlerinde bize bildirir ve asıl yerin ahiret yurdu olduğunu haber verir. Dünya yaşamı ve nimetleri sonlu, ahiret yaşamı ise sonsuzdur. Ölüm de yaratılanları sonlu yaşamdan sonsuz yaşama götürecektir bir aşamadır. Dünyada imtihanı biten, ölüm ile karşılaşacak kişi için artık ahiret hayatı başlar. Bu, sonu olmayan bir yaşamdır. İnsanın sonsuz hayatı olan ahiret hayatında ruhu yok olmayacaktır.

İnsanı insan kılan şey, ruhtur. Ölüm ruhun bedenden geçici ayrılığının adıdır ve ruh için gerçek ölüm yoktur, hatta ölüm gibi görünen durum yeni bir dünyaya doğuştur. Bedene hayat veren canın, ruhun baki olduğunu bilmek kişiyi ölüm endişesinden uzaklaştırır, kurtarır.

Allah'ın varlığını nasıl inkâr ediyorsunuz ki, sizi ölü iken O diriltti, sonra yine sizi O öldürecek, yine sizi O diriltecektir; nihayet ahirette yalnız O'na döneceksiniz (Bakara, 28).

Allah, ahirette huzuruna gelecek olanların nasıl karşılık göreceğini Kur'an'da şöyle bildirmektedir:

Kim bir iyilikle gelirse, kendisine bunun on katı vardır, kim bir kötülükle gelirse, onun mislinden (eşdeğerinden) başkasıyla cezalandırılmaz ve onlar haksızlığa uğratılmazlar (Enam Suresi, 160).

“Ölüm, varlığı ortadan kaldırır, dış görünüşüyle korkunçtur. Zira o başta vücut olmak üzere, hayatta inanılan her şeyi yok eder. Fakat onun asıl manası da bu yok ediştir. Ölüm ile yok olan, insan varlığının fani cephesidir: Vücut ve vücuda bağlı olan şeyler ölür, can veya ruh ölmez” (Kaplan, 1992: 114).

“Türklerin öte dünya düşünceleri, diğer toplumlarda görüldüğü üzere, benimsenmiş inançların ve yaşanmış çevrelerin getirdiği kültürel altyapıya göre şekillenmiştir. Anadolu Türk halk Müslümanlığı, Kamlık inançlarını günümüze taşımış, onlarla zaman zaman harmanlamıştır. Türklerin İslamiyet veya diğer dinlerin etkisine girmeden önceki dönemine dair öte dünya inançlarını anlamanın yolu, diğer kültürlerde olduğu gibi, evren tasavvurlarını anlamaktan, Tanrı kavramıyla ilişkilerini çözümlemekten ve kültürel altyapının getirdiği kodların nasıl dönüştüğünü takip etmekten geçmektedir” (Önal-Erten, 2013: 265).

Dede Korkut hikâyelerinde de eski inançların izleri mevcuttur. On birinci hikâyeye olan *Salur Kazan'ı Oğlu Uruz'un Tutsaklıktan Çıkardığı Destanı*'nda, öte dünyanın yansımaları görülür. Metinde öte dünya, zindana kapatılan Salur Kazan vasıtasıyla

anlatılır. Salur Kazan zindandadır, onun zindanda olması önemli bir ayrıntıdır, çünkü zindanlar yer altını temsil eder. Kuyular, mağaralar, zindanlar yeraltı dünyasına açılan kapılar olarak kabul görür. Tekür’e tutsak düşen ve bir zindana kapatılan Salur Kazan yeraltına dair bilgiler verir. Yeraltı dünyası karanlıktır ve acımasızdır. Ölülerin ruhlarına sunulan yiyeceklere el konabilir. Güçlü ve güçsüzlerin mücadelesi orada da devam eder (Erten, 2013: 203-207).

Âhiretde yirleri ola tamu

İbret alalar anı görüp kamu EMD/SN/2:17

“Ahirette [onların] yeri cehennem olsun, herkes onları görüp ibret alsın.”

Âhiretde senden ayru olmayam

Hem [bu] dünyā içre hasret kalmayam EMD/SN/68:22

“Ahirette senden ayrı olmayayım, hem bu dünya içinde de [sana] hasret kalmayayım.”

Hak bulara va‘de kıldı dünyada

Âhiretde cennetini hūrını EMD/SN/212:9

“Allah bunlara dünyada, ahirette cenneti ve huriyi vadetti. [Fani dünyayı terk edip ahirete yönelen, mala mülke, mevkiye makama önem vermeyen bu kişilerin her biri birer din sultanıdır. Allah, onları cennetiyle müjdelemiştir]”

Âhiretde oda yanısar müdām

Tamu içinde göriser intikam EMD/SN/358:7

“Ahirette devamlı ateşte yanacak, cehennem içinde intikam görecektir. [Cehennemde sürekli olarak kalacak kimseler, iman getirmeyip küfür içinde kalanlardır. Kur’an’da onlarla ilgili olarak “Onlar, orada ebedi kalacaklardır. Hiçbir dost, hiçbir yardımcı bulamayacaklardır” -Ahzab 33/65- buyrulmuştur. Darîr de iman getirmeyenlerin ahirette cehenneme gideceklerini söyler.]”

Ol gice kim dünyeden gider-idi

Âhiret milkine seyr ider-idi KAE,45

“O gece dünyadan giden ahiret mülküne [yurduna] yolculuk ederdi.”

Kulina rahmet kılan mevlā olur

Âhiretde mezra ‘a dünyā olur KAE,107

“Kuluna Mevla merhamet edendir, dünya ahiretin tarlasıdır [dünyada ne ekersen ahirette onu biçersin].”

Dünye burcından çün aşdı ol hümāy

Âhirete eyledi köşk ü serây KAE,108

“O devlet [saadet] kuşu dünya burcunu [kalesini] aştığından dolayı ahireti köşk ve saray eyledi”

Ol yidinci ev ölümden soñra hoş

Âhiretdür kim ileyüñdedür uş MT,1983

“O yedinci ev [semavi dinlerde göğün yedinci katı] ölümden sonra hoş, işte önündeki ahirettir.”

Âhîret kasrına çün kim varasın

Ne ki gönlüñdedür anı göresin MT, 1984

“Ahiret sarayına vardığımda gönlünde ne varsa onu gör.”

Âhîretde yüzi kara kopısar

Agzınıñ dudagını od öpiser MT, 2221

“Ahirette kara yüzü ortaya çıkar, ağzının dudagını ateş öper.”

Çün kavuşdı âhîret bostânına

Tañrı rahmet kılsun anuñ cânına MT, 2935

“Ahiret bahçesine kavuştuğu için Tanrı onun canına merhamet etsin”

Âhîret bâzârına çün gelesin

Ne iletdüñ-ise anda bulasın MT, 3274

“Ahiret pazarına geldiğinde ne götürdüysen orada bul.”

Özinün öz-ile yokdur hesabı

Meger yok ahiretden feth-i babı RN, 378

“Kendi kendisiyle hesaplaşması yoktur. Sanki ahiretten açacağı kapı yoktur.”

Ulu dirlik gerek ol emr-i cana

Ne dünya ahîret anı tuyana RN, 501

“O canın emrine ulu bir dirlik [hayat] gerektir. Onun [sesini] duyana ne dünya ne ahiret lazımdır.”

Bu dünyede ne ola kim âhîretde ol olmaya

Hûrıla Gilmân gelicek ‘âşık elin uzatmaya YE/D/3:12

“Bu dünyada olup da ahirette olmayan ne var? Huri ve Gılman gelince âşık elini uzatmasın. [Gılman, cennetteki çocuklara verilen isimdir. Bunlar nurdan yaratılmışlardır.]”

Âhîret yavlak ırakdur togrulık key yarakdur

Ayrulık sarp firâkdur hiç giden girü gelmez YE/D/103:3

“Ahiret çok uzaktır, doğruluk iyi bir hazırlıktır [dünyadaki hazırlık iyi yapılmalıdır] ayrılık zor bir hicrandır, hiç giden [kişiler] geri gelmez.”

‘Âşık bir kişidir bu dünyâ mâlın

Âhiret korkusun bir çöpe saymaz YE/D/113:6

“Âşık [kişi] bu dünya malını, ahiret korkusunu bir çöpe saymayan bir kişidir. [Âşık bir kişi için bu dünyanın da ahiretin de bir çöp kadar değeri yoktur, ahiretin korkusuna da çöp kadar değer vermez.]”

Gel imdi tur bu fânîden mahrûm kalmadın bâkîden

Tâ’at kılup bu dünyeden âhireti bilmek gerek YE/D/137:4

“Gel şimdi bu fani olandan vazgeç, bakiden mahrum kalmadan, ibadet edip bu dünyadan ahireti bilmek gerek. [Sonsuz hayattan mahrum kalmamak için kişi dünyadayken Allah’a ibadet etmeli, böylece yok olmaktan kurtulmalıdır.]”

Çün âhirete kavîsin ko bu yalancı da ’vîsin

Bu mâl u hazne sevisin ‘âşıkısan nendür senün YE/D/148:7

“Eğer ahirete [güveniyorsan] bu yalancı davayı, mal ve hazine sevgisini bırak, gerçek bir âşıkısan bütün bunlar neyinedir senin? [Âşık dünyada mal mülk kazanma, biriktirme sevgisinden vazgeçmelidir. Bu düşünce aldattıcıdır. Çünkü kişi gerçekte ahirete güçlü biçimde bağlıdır. İnsanda yok olma değil, ebede kadar yaşama isteği bulunmaktadır.]”

Bu dünyayı elden bırak ahirete eyle yarak

Erenlerden olma ırak gel ikrar it erenlere YE/D/314:7

“Bu dünyayı elden bırak, ahirete hazırlık et. Erenlerden uzak olma, gel erenlere karar et, inkâr etmeyerek açıkça söyle. [Ahiret ebedi, dünya ise fanidir. Bu yüzden dünyayı bırakıp ahirete hazırlık yapılmalıdır.]”

Her kim ‘âşık olmadısa kurtulmadı mekr elinden

Cümlesini ‘ışk eridür dünyâ âhret belâsını YE/D/348:3

“Her kim âşık olmadıysa hile elinden kurtulamaz, hepsini dünya ahiret belasını aşk eritir. [Aşk kişiyi dünya ve ahiret belasından kurtarır; hileye, tuzağa düşmekten alıkoyar. Yunus, ahireti bir bela olarak nitelerken kişinin ibadetlerini sadece cennet için yapmasının yanlışlığını belirtir. Çünkü ona göre kişi cennet için değil, ondan daha önemli olan Allah’a kavuşmak, onun cemalini görmek için hazırlanmalıdır.]”

Sufilere sohbet gerek ahilere ahret gerek

Mecnunlara Leyla gerek bana seni gerek seni YE/D/381:6

“Sufilere [erenlere, gönlü saf olanlara] sohbet gerek, ahilere ahiret gerek, Mecnunlara Leyla gerek, bana seni gerek seni [bana sen lazımsın]. [Ahi burada bir zahit tipi olarak ele alınmıştır. Ahi, ahireti talep eden kişi olmaktadır.]”

XIII. ve XIV. yüzyıl eserlerinde ahiret, fanilikten ebediliğe geçişi sağlayan bir araçtır. Şairler dünya hayatında karşılaştığı zorlukların farkındadır. Bu anlamda mutlak bir adaletin görüleceği, iyiliklerin ödüllendirilip kötülüklerin cezalandırılacağı sonsuz âlemin varlığına inanırlar. Bu inanç onlar için büyük bir teselli kaynağı ve yaşama sevincidir.

2.2.1.2. Ölümün dünyayı terk etmek, gitmek olarak algılanması

Terk etmek kavramında başka bir yere gitmek gizlidir. Başka bir âlemde yaşamaya başlamak, bu dünyadan ayrılmak, gitmektir; aynı zamanda da gelinen yere dönmektir. Varlıklar Allah’tan gelip tekrar O’na gider, fani hayatlarını terk ederler.

Git-; [eT. kit-mek > git-mek] gçsz. f. [-(d)-er] [- (d)-i-yor] [-(d)-ecek] [-(d)-e-y-im] [-(d)-e-lim] *Dünyadan göçmek; dünyayı terk etmek; göçmek; ölmek.* (Çağbayır, 2007: 1727).

Ahi adı dünyeyi dutmuş-idi

Yoksa adsuz çok kişi gitmiş-idi KAE, 148

“Ahi adı dünyayı tutmuştu [dünyaya yayılmıştı], yoksa adsuz sansız çok kişi gitmişti.”

Şimdiden giri bana ölmek gerek

Çün nazar kılmaz bana gitmek gerek KY,575

“Bundan sonra bana ölmek lazım, çünkü nazar etmez [bakmaz] bana gitmek lazım.”

Cânlarımız lâ-mekâna gidiser

Lâ-mekânlular mekânda n'idiser MT,6

“Canlarımız mekânı olmayan yersiz yurtsuz yere gider, yersiz yurtsuz olanlar mekânda ne yapsınlar”

Tenüm hasta gönlüm gidüpdür bugün

Beni 'ışk gör kim nidüpdür bugün SN,750

“Bugün bedenim hasta gönlüm [ise] ölüdür, bugün aşkın beni ne hale koyduğunu gör!”

Bin uyagur bin bir togar buyruk ile gelmiş meger

Kimdür bu dünyâya toyar peymânesi toldı gider YE/D/87:6

“[Tanrı’dan] emir böyle geldiği için [insanların] bini ölür bin biri doğar, dünyaya doyan var mı? [ömür] kadehi dolan [vadesi yeten] gider.”

Kamu ‘âlem ümid tutar âhiretde görem diye

*Yûnus eydür dervîş olan bunda Hak'ı buldı **gider YE/D/ 87:8***

“Bütün dünya sabah akşam Tanrı’yı bulalım diyerek [ümit ederler] konuşurlar Yunus der benliğinden geçen, Tanrı'yı bu dünyada bulup gider.”

*Koyam bu dünyâyı **gidem** çün âhrete sefer idem*

*Ol Uçmak'da Hûrîleri ben bana yoldaş eyleyem **YE/D/197:2***

“Bu dünyayı koyup gideyim ahirete doğru yol alayım, o cennette hurileri ben kendime yoldaş eyleyim”

Gelen geçermiş n'idelüm

*Gelün âhrete **gidelüm***

Bu fenâyı terk idelüm

*Esenledüm dünyâm seni **YE/D/413:4***

“Gelen gidermiş ne yapalım gelin ahirete gidelim, bu fenâyı [dünyayı] terk edelim, dünyam sana veda ettim [terk ettim].”

Cihandan Git-;

Selâm olsun saña iy Selma her dem

*Selâmet kal ki men **gîdüm cihândan EMD/SN/29:1***

“Ey Selma sana selam olsun her an selamete [eslenlikle] kal, ben dünyadan gittim. [Haşim’in dilinden söylenmiştir. Şeytanın oyunu işe yaramamış, Selma ile Haşim evlenmiştir. Selma, hamile kaldığında nur, Selma’nın alnında parlamaya başlar. Haşim, bir gün Gazze şehrine alışverişe gider. Orada iken hastalanır ve öleceğini anlayarak vasiyetini yazar. Bu şiir, onun Selma’ya yazdığı mektuptur.]”

***Cihândan gîtdi** ol pir-i mübârek*

*Ki dünyâ ne cüvânı kor ne piri **EMD/SN/102:1***

“Dünya ne genci ne de yaşlıyı bırakmadığı için o mübarek pir [peygamber efendimiz] dünyadan gitti. [Ölümden kaçmanın mümkün olmadığı söylenerek, ölümün genç-yaşlı, büyük-küçük, bey-tebaa, zengin-fakir ayrımı yapmadığı belirtilir.]”

*Hasis **gide** [bu] **cihândan** ölice ola pelid*

*Dokındı baht-ı kilimi iki cihânda siyah **EMD/SN/497:6***

“Cimri bu dünyadan gitsin pis olarak ölecek, kilimin bahtı iki cihanda siyah dokundu.”

Gelen gider ü gidesidür gelen

Gerek gâfil olmaya anı bilen SN,5548

Ki unıdılısar cihândan giden

Veli dâyim ağılur eylük iden SN,5549

“[Dünyaya] gelen gider ve gelenler ise gidecektir, dünyadan gidenin unutulacağını bilen gafil olmamalıdır ancak iyilik yapanlar daima anılır.”

Dünyadan Git-;

Oldı yoksul ol garib ü yaluñuz

Öldi gitdi dünyadan hâli yavuz EMD/SN/291:2

“O garip ve yalnız yoksul oldu, ölüp kötü halde dünyadan gitti.”

Eydür âhir dünyâdan çün gitdüñüz

Gûr içinde ölüben çok yatduñuz MT,866

“Der, çünkü ahir dünyadan gittiğiniz için ölerken mezar içinde çok yattınız.”

Biz dünyâdan gider olduk kalanlara selâm olsun

Bizüm için hayır-du‘â kılanlara selâm olsun YE/D/231:1

“Biz dünyadan gidiyoruz kalanlara selam olsun, bizim için hayırlı dua edenlere selam olsun”

Terk Et-, Eyle-, Kıl-, Ur-; [Ar.]

Terk;

Anı seven kişinüñ cân u mâlı terk gerek

Bahıl u mümsik olur sanma kim âli oldı EMD/SN/317:12

“Onu [Allah’ı] seven kişinin canını ve malını terk etmesi gerek, cimri olanı sanmayın ki yüce oldu.”

Çün ol cân oldı bu iki cihâna

Bizüm işümüz aña terk-i cāndur EMD/SN/327:6

“Çünkü o bu iki dünyaya can oldu, bizim işimiz onun için canı terk etmektir.”

İşk dilde genez olur ‘ışk bilici az olur

Dünyâ âhret terk gerek ‘aşıkam diyenlere YE/D/331:3

“Aşk dilde kolay olur [söylemesi kolaydır] aşkı bilen az olur, aşkı diyenlerin dünyayı ve ahireti terk etmesi gerekir.”

Terk et-, it-; 1. Bırakmak; ayrılmak 2. Vazgeçmek

*Māluñi cānuñi **terk it** yolına*

*Āhiretde rahmet ide Hak saña **EMD/SN/146:15***

“Malını, canını onun yoluna terk et, ahirette Hak [Allah] sana merhamet etsin.”

Āhire irişdi ‘ömrüm giderem

*Bu fenā mülkin bugün **terk iderem EMD/SN/281:6***

“Sona erdi ömrüm gidiyorum, bu yokluk mülkünü [ölümlü dünyayı] bugün terk ediyorum.”

*‘Ömer ‘ömrünü **terk itmiş** göñülün aña berkitmiş*

*Yaluñuz hamle eylerse Kureyş’i tārūmār eyler **EMD/SN/333:3***

“Ömer ömrünü terk etmiş gönlünü onunla sağlamlaştırmış, yalnız hamle ederse Kureyş’i darmadağın eder. [O Ömer ki, cesaret ve şecaatiyle Kureyş arasında nam salmıştır. Dediğini yapan birisidir ve kendisine hiç kimse mâni olamaz Mekkeli müşrikler, Hz. Muhammed’e ve müminlere karşı düşmanlıklarına devam ederler. 624 yılına gelindiğinde Bedir savaşı gerçekleşir. Bu beyit, savaşa hazırlanan İslam ordusunun hâlini anlatır.]”

*‘Ömer ‘iyâlini cānını dine **terk itdi***

*‘Atik vakf itdi mâlı vü cāni sırr u ‘alen **EMD/SN/374:5 (III)***

“Ömer eşini, ailesini, canını dini için terk etti, Ebubekir malını ve canını, sırrını ve aşikârını adadı, vakfetti.”

*Kişi ki cānını **terk itdi** cismi kayura mı*

*Çü başı **terkini urdı** ne hâcet aña külâh **EMD/SN/377:9***

“Kişi ki canını terk etti cismi [bedeni] kayılanır mı? Çünkü o başını terk etti ona külâh ne gerek.”

*Giderem kim cānumı **terk idem** anuñ yolına*

*Anuñ-içün terk kıldum ilümi vü şārımı **EMD/SN/436:11***

“Canımı onun [Allah] yoluna terk ettiğim için giderim, onun için ülkemi ve şehrimi terk ettim.”

*Sen anı ‘ışk-ıla sev aña cānuñi **terk it***

*Gör imdi hüsni saña nicesi mü’ekkeddür **EMD/SN/488:28***

“Sen onu aşk ile sev ona canını terk et, şimdi gör güzelliği sana ne kadarı kuvvetlidir.”

tağları inletmedi mi nağme-i dāvud

*cûd yolına vücûdı **terk ide** gönüm **KB/D,54***

“Dağları Davud’un nağmesi inletmedi mi, gönlüm cömertlik yoluna vücudu terk etsin. [Dağları Biz O’nun (Davud) emrine verdik ki, akşam sabah onunla birlikte tesbih ederlerdi. Kuşları da toplu halde onun emrine vermiştik; hepsi birden ona yönelirdi - Sad Suresi 38/17-19.]”

ana ki 'ışkun irişe bir ada irse gerek

*kişi ki **terk ide** özin murada irse gerek **KB/D,495***

“Aşkına erişen kişinin bir isim alması lazımdır. Kendini terk eden kişi murada ermesi lazımdır.”

Ben kaçan bu gussadan cân iledem

*Cânı **terk itdüm** ki îmân iledem **MT,337***

“Ben ne zaman bu sıkıntıdan canımı vereceğim [öleceğim] imanımı götürebilmek için canımı terk ettim.”

*Eydür iy kendülerini **terk iden***

*Sûreti koyup ma ‘ânîye giden **MT,916***

“Ey kendilerini terk edenler, sureti [görünen dünya] koyup manaya gidenler, der.”

*‘Âşık ol-durur ki cânın **terk ider***

*Sevdiğini görücek ‘aklı gider **MT,1685***

“Âşık [kişi] odur ki canını terk eder, sevdiğini görür görmez aklı gider.”

*Beslediğim nâzûk teni **terk itmeyem dirdüm anı***

*Kara topraga ben anı koyayum andan varayım **YE/D/20:7***

“Beslediğim nazik teni terk etmeyeyim derdim, onu kara toprağa koyayım [koyup] ondan varayım [oradan gideyim].”

*‘Âşık bu dünyâyı n'ider ‘âkıbet bir gün **terk ider***

*‘Işk etegin dutmuş gider her kim gelürse saladur **YE/D/59:4***

“Aşığın bu dünyada işi olmaz, sonunda onu terk eder, Aşk eteğinden tutmuş giderken her ne duyarsa ona namaza çağrıdır. [Aşk, aşığının tutması gereken bir etektir]”

*‘Aceb degül giderise sûreti **terk iderise***

*Yanlış yalan gaybet degül dostdan haber geldi gider **YE/D/87:2***

“[Can], bedeni terk ederse, giderse, acayip değil [acayip karşılanmamalı], sevgiliden haber geldi [de] gidiyor. Bu [haber] yalan yanlış ve dedikodu değil [gerçek].”

*Yûnus cânunu berk it bildüklerini **terk it***

*Fenâ olmayan sûret şâhına vâsıl olmaz **YE/D/110:8***

“Yunus canını sağlamlaştırdı bildiklerini terk et, yok olmayan suret [maddi varlık] şahına kavuşamaz.”

Dünyâ halkun düşmânıdur maksûd ol cânlar cânıdur

*Bilün ki dünyâ fânîdür dünyâyı **terk ütsen gönül YE/D/161:4***

“Dünya halkın düşmanıdır istenilen şey o canlar canıdır, bilin ki dünya fanidir, gönül dünyayı terk et.”

Sübhân bizi uyarısar niçe zamân yatmış iken

*Cânlar teni isteyiser **terk idüben gitmiş iken YE/D/273:1***

“Sübhan, [biz] çok zaman yatmışken bizi uyandıracak, terk edip gitmişken canlar teni isteyecek.”

ÿy bizümle yâr olup dosta giden gelsün berü

*Yok eyleyüp kendözin cân **terk iden gelsün berü YE/D/288:1***

“Ey bizimle yoldaş [dost olup] Allah’a gidenler buraya gelsin, kendisini yok edip canını terk eden buraya gelsin.”

Hey Yûnus Emre ölince var yûri togru yolunca

*Dünyâsını **terk idenler yarın Hazret'de ölmeye YE/D/316:6***

“Hey Yunus Emre öldüğünde doğru yol boyunca yürü, dünyasını terk edenler yarın Hazrette ölmez.”

Gerçek ‘âşık olanların hemen dostı sever cânı

*Unudur kibr ü kînini ma ‘şûka **terk ider cânı YE/D/377:1***

“Gerçek âşık olanların [âşıkların] canı dostu hemen sever, kibir ve kini unuttur maşuk (sevilen, Allah) için canını terk eder.”

Her ki<m> görürse beni ‘aklı gider

*Külli bir kezden cânın dir **terk ider YZ, 293***

“Beni kim gördüyse kendisinden geçti, hepsi birden canından oldu, dedi.”

Kimi düşer uğunur ussı gider

*Kimi görmege cânın **terk ider YZ, 308***

“Kimi düştü, bayıldı, akı gitti, kimi görmek için canından oldu.”

Biz kamuyı görmez-ise ol n’ide

*Bir uğurda ol cânını **terk ide YZ, 1310***

“Bizi de göremezse ne yapar? Hemen o canını terk eder [ölür].”

Az zaman geçmez Yusuf dahı gider

*Can Hak’a verir dünyayı **terk eder YZ,1501***

“Çok geçmeden Yusuf da gider [ölür], canını Hakk’a verip [teslim edip] dünyayı terk eder [ayrılır].”

Terk eyle-, iyle-; 1. Unutmak; ihmal etmek 2. Bırakmak; vazgeçmek

Ululuk ister-iseñ terk eylegil

Kendüzüñe terküñi berk eylegil KAE,125

“Ululuk istersen [canını] terk et, kendine [bu canı] terk etmeyi kuvvetlendir [alıştır].”

terk eyleyelüm cism ile cân dünyâ vü 'ukbâ

andan gözedelüm yârı pâkâne degül mi KB/D,478

“Terk edelim cisim [beden, ten] ile canı, dünya ve ahireti, ondan gözetelim sevgiliyi temiz değil mi?”

Kim ki dostı sevdi ise hânûmânı terk iylesün

Degmeler dostı sevemez dostun sevgüsü cândadır YE/D/65:2

“Allah’ı seven kişi evi barkı terk etsin, herhangi biri dostu sevemez dostun sevgisi candadır.”

Terk eylegil sen senligün anun ‘ışkıñı bul anun

Bu ‘ışk içinde ölenün kan bahâsı dîdâr olur YE/D/93:4

“Sen senliğini terk et onun aşkıñı bul, bu aşk için ölenin kan parası [karşılığı] onun yüzü olur.”

Yûnus eger dervîşisen terk eyle küllî dünyâyı

Dünyâ eger Uçmagısa dervîşlere zindân olur YE/D/97:5

“Yunus eğer dervişsen bütün dünyayı [varını yoğunu] terk et, dünya eğer cennetse dervişlere zindan olur.”

Terk kıl-; terk etmek, ayrılmak, uzaklaşmak

İkisi dahı cânın terk kıldı

Velikin bilmedüm kim neydi takdir EMD/SN/9:2

“İkisi de canını terk etti, ancak uygun olan durumun ne olduğunu bilemedim.”

Cânını terk kıldı girdi içerü

Gördi kim leyse gayruhu fi’-d-dâr EMD/SN/268:18

“Canını terk edip içeri girdi, gördü ki evde ev sahibinden başkası yoktur.”

Senüñ ‘ışkuñ ne tatlıdur Habibi

Ki cân terkin baña yakın kılupdur EMD/SN/306:1

“Sevgili senin aşkın ne tatlıdır, canın terkini bana yakın eder. [Sevgili bana canımı vermeyi tatlı kılan aşkın ne tatlıdır.]”

*cânânı cana **terk kılan müşkile düşer***

*cânâna cânımı koyup âsâna düşmüşem **KB/D,244***

“Cananı cana terk eden zorluğa düşer, canana canımı koyup kolaylığa düşmüşüm. [Sevgiliyi canı için terk eden zorluğa düşer, ben sevgili için canımı verip kolaylığa düştüm.]”

*ben varlığımı cân yolına **terk kılmışam***

*varlıh kişiye cân hicabı degül midür **KB/D,520***

“Ben varlığımı can yoluna terk etmişim, varlık [beden] kişiye cam [gönül] perdesi değil midir? [Allah ve insan arasında yetmiş bin perde bulunduğunu bildiren bir hadis-i şerif vardır (Müslim, İman, 293). İnsanın bedeni perdeler âlemindedir. Allah perdelerle kendisini insandan gizlemektedir. Bu perdelerden bir kısmı zulmanî, bir kısmı da nuranîdir. Mal, mülk, menfaat, dünya sevgisi, şehvet, zulmanî; Allah'a ait tecelliler ise nurânî perdedir. Tasavvufî sülük ve vuslat yolunda, bu perdelerin kaldırılması gerekir. İnsan bu perdeleri aştığı anda arkasındaki gerçek manayı müşahade eder. Vecd yöntemiyle (kendinden geçip ilahi aşkla dolma), insan ve Allah arasındaki perde kalkmakta ve ikilik (Ben-Sen) Birlik'e ulaşılmaktadır. Can ve beden arasındaki perde ruhun nefsinden arınması ve ölmeden önce ölmek ile kalkacak ve birliğe erişilecektir.]”

saçun kılı girihine 'aceb ne kıla gönül

*meğer ki cân u dilin **terk kıla gönül **KB/D,977*****

“Gönül saçın kılının düğümüne bir şey yapamaz, meğerki gönül, canı ve gönlü terk etsin [Âşığın parça parça olmuş gönlü, sevgilinin saçlarına takılı olarak nitelendirilir. Sevgilinin saçlarını toplaması ve düzeltmesi âşıkların parçalanmış gönüllerini bir araya getirecektir. Saçların düğüm olarak ele alınması şekil ve durum benzerliğine dayanır. Düğüm bir şeyi sıkıca bağlamaya yarar. Âşıkların gönlünün bağlanmasıyla ilgi kurulur. Ayrıca düğümün çözülecek mesele olması, saçın çözülmesi zor bir mesele olarak ele alınmasına sebep olur.]”

Terkin ur-; {eAT} 1. Terk etmek; vazgeçmek 2. Aklını başından almak; kendinden geçirmek (Çağbayır, 2007: 4754).

*Bu dünyâ **terkini urduklarıçin***

*Kamunuñ adı gör ne cāvidāndur **EMD/SN/327:13***

“Bu dünyayı terk ettikleri için gör hepsinin adı çok sonsuzdur.”

Amūsi Hamza durmuşdur kılıcına el urmuşdur

*Ururdur baş u cān **terkin** ölümden iftihār eyler EMD/SN/333:2*

“Amcası Hamza kalkmıştır, kılıcına elini götürmüştür. Başını ve canını verip ölümden gurur duymuştur. [Hz. Hamza savaş meydanındaki cesareti ve gücü ile ünlüdür. Özellikle Bedir Savaşı’ndaki kahramanlıkları ile öne çıkar. Savaş hazırlıkları esnasında müşrik ordusunun casusu, İslam ordusundaki asker sayısını öğrenmeye geldiğinde, Hz. Hamza’yı böyle görmüştür.]”

*Ki biz cihān u cānuñ **terkin**[i] ururuz uş*

Şehid olana di[ye]ler Rabb mahzar itmişdür EMD/SN/396:7

“Biz ki dünya ve canı terk ederiz işte, şehit olana Rab görünmüştür desinler. [Siz, Allah yolunda öldürülenlere ölü demeyin! Onlar diridirler, yaşıyorlar; lakin siz farkına varmazsınız (Bakara Suresi, 154). Şehitler dünya hayatlarını hak yolunda feda etmişlerdir. Hak yolun hatırı ve üstünlüğü için, herkesin tutkun olduğu dünya hayatından geçmişlerdir. Allah’tan daha üstün bir hayat umarak, hakkın galebesi ve zaferi için ve Allah’ın rızası için, gözlerini kırpmadan dünyevi hayatlarını defterlerinden silmişlerdir. Şüphesiz bu fedakârlığın Allah katındaki karşılığı büyüktür. Hayata karşı hayattır.]”

*Canumın **terkin** ururam gey bil*

Haşa kim terk idem ne söz anı HD/D/47a:2

“Canımı terk ederim iyi bil, Haşa nasıl söz ki O’nu [Allah’ı] terk edeyim.”

Hüdhüdüñ kuşlar sözün çok gördiler

*Cânlarınıñ külli **terkin** urdılar MT,254*

“Kuşlar Hüthüt’ün sözünü çok gördüler, hepsi canlarını terk ettiler.”

Her kim anuñ yüzini görür-idi

*Kendü cânı **terkini** urur-ıdı MT,358*

“Onun yüzünü gören herkes kendi canını terk ederdi.”

Dünyadan gönlini götürmiş-idi

*Dünyeligüñ **terkini** urmuş-ıdı MT,2733*

“Dünyadan gönlünü götürmüştü, dünyalığını [dünya hayatımı] terk etmişti.”

*Çünkü dünyâ **terkini** ‘âkil ura*

Ölümünü dem-be-dem hâzır göre MT,3421

“Dünyayı terk etmeyi anladığı için ölümünü her an hazır görür. [Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışın ayetiyle özdeşleştirilebilir.]”

Veliye vü Nebî'ye terk buyurdu

*Helâldür terk ana cân **terkin urdu RN,405***

“Veli ve Nebî'ye [canı] terk etmeyi buyurdu, ona canın terki helaldir [o da] canı terk etti.”

*Sen dünyânun **terkin urgıl** gelüp ‘ışk evine girgil*

*İlerki menzile irgil girü kalmak nendür senün **YE/D/148:3***

“Sen fani dünyayı terk et, gelip aşk evine gir, ileride bulunan yere ulaş, geri kalmak neyinedir senin?”

*Senün kokun tuydı cânım **terkin urdum** bu cihânun*

*‘Aceb kandadır mekânun ya ben kanda isteyeyin **YE/D/268:3***

“Senin kokunu duydu canım, bu dünyayı terk ettim, acaba mekânın nerededir ve ben nerede isteyeyim [arayım] seni?”

*‘Âşık lâ-mekân olur dünyâ **terkini urur***

*Dünyâ terkin uranlar dîdâr göregen olur **YE/D/96:5***

“Âşık dünyayı terk eder mekânsız olur, dünyayı terk edenler O'nun yüzünü çok görürler. [Vahdet-i vücûd düşüncesinde zaman ve mekân hakikatte bulunmayan, iki zihnî kavramdan başka bir şey değillerdir. Gerçek varlık olan Allah, zaman ve mekânın üzerinde ve bunlardan münezzehtir. Ancak, isim ve sıfatlarıyla her yerde görülmektedir. İnsanın hakikati olan ruh, Rabbin bir emridir. Bu sebeple insanın gerçek yurdu, mekânsızlık âlemidir.]”

2.2.1.3. Ölümün canların baki kalmaması, ömrün gelip geçiciliği ve dünyanın kimseye kalmayıp herkesin aslına gitmesi olarak algılanışı

Dünya bir misafirhanedir. İnsanları da misafir olarak algıladığımızda hiçbir misafirlik sonsuza kadar sürmez. Misafirliğin de belli bir süresi vardır, bu sürenin sonunda misafir geldiği yere geri döner. Hayat göz açıp kapayıncaya kadar gelir geçer ve kimse bu dünyada kalıcı değildir. Allah'ın takdiri ile ömür geçer, insanlar sonsuz âleme geçer.

Bu dünya hayatı geçicidir, kalıcı olan öte dünyadır. Dünyanın ve dünyadakilerin fani olduğunu gösteren hadise "ölüm"dür. Fakat geçiciliğine rağmen dünya çekicidir, aldatıcıdır. Dünyanın süsüne aldanılmamalıdır çünkü bunların hiçbiri kalıcı değildir. Ölüm sözü ürperti verir, beniz sarartır, yüreklere korku salar. Ölümle yiğitlik olmaz, ölüm nice şahı sultanı, nice aslanı alıp götürmüştür. Dünya hayatında güçlü, kuvvetli, sıhhatli bedenler günü geldiğinde yok olup gidecektir. Alışlagelmişin de terki kolay değildir.

Canların Baki (Payidar) Olmaması

İy dirigā ben ne kīlam n'eyleyem

Kim bu 'ömrüm pāyidār olmayısar EMD/SN/281:1

“Eyvahlar olsun ben ne yapayım ne edeyim ki bu ömrüm sonsuz olmayacak.”

Cihan ey ogul mülk-i baki degül

Vefa umma ondan vü yüzine gül FS,71

“Ey oğul dünya ebedi bir yer değildir, ondan vefa bekleme ve yüzüne gül [ciddiye alma].”

Bir gül devrinde 'ömrüñi geçürme zayı 'iy gafil

Ki gül devri bigi tüzcek geçer bu 'ömr devranı HD/D/28a:8

“Ey gafil, gül mevsimine benzeyen gençliğini boş yere harcama, zira insanoğlunun ömrü hakikaten gül zamanı kadar kısadır, hızlı akıp geçer, farkında bile olmazsın. [Dünyanın gelip geçiciliği gül mevsimi örneğiyle verilmiştir. Gül bir hafta içinde açar, solar ve yaprakları dağılır, rüzgârla uçup gider. İnsan da gül mevsimi gibi çabucak gelip geçen ömrünü boş işlerle geçirmemelidir.]

Ger beka olsa cihânda ya vefâ

Baki kalaydı Muhammed Mustafa M,8

“Eğer dünyada kalıcılık ya da vefa olsaydı Muhammed Mustafa [bu dünyada] ebedi [sonsuz dek] kalırdı.”

Ömür geçdi diriga giç uyandum

Bana bu dünya baki kala sandum RN,390

“Çok yazık, ömür geçti ben [gaflet uykusundan] geç uyandım. Bana bu dünya baki kalacak sandım.”

Sen anda varursın anda çok yarag eylegil bunda

Cânlar bâkî degül tende di bir kaç gün geze durur YE/D/72:3

“Sen oraya gideceksin onun için burada çok hazırlık yap, yaşam sonsuz dek değil en fazla birkaç gün oyalanır.”

Yaratdı Hak dünyâyı Peygamber dostlığına

Dünyâya gelen gider bâkî kalası degül YE/D/158:7

“Tanrı, dünyayı Peygamber [Hz. Muhammed]'in sevgisi uğruna yarattı, [Böyle olduğu halde, o da öldü] dünyaya gelen gider, kimse sonsuz kadar kalmayacak”

Dünyanın Kimseye Kalmaması

Dünye kalsa degmeye [hem] pāyidār

Gitmeyeydi Rüstem [ü] İsfendiyār KAE,155

“Dünya sonsuza kadar herhangi birine kalsaydı, o zaman Rüstem ve İsfendiyar gitmezdi.”

Kanı Muhammed Mustafâ hüküm itdi Kâf'dan Kâf'a

Dünye kime kıldı vefâ aldanuban kalanı gör YE/D/22:5

“Dünyaya bir uçtan bir uca tüm yeryüzüne hükmeden Muhammed Mustafa hani nerede? Dünya kime vefa etti aldanıp kalanı gör.”

İşkıla biliş cânlara ezel ebed olmayısar

Güm-râh olup bu cihânda kimse bâkî kalmayısar YE/D/24:1

“Aşk ile tanışık olan canlara ezel ve ebed olmayacak [yani âşıkların canları ölümsüzdür], bu cihanda kimse ebedi olarak yolunu kaybedip kalmayacak.”

Oldur âhir oldur ebed hem dillerde Küfven ahad

Evlüyâ geçdi dünyâdan bir sâ'at kime kalısar YE/D/63:5

“O’ dur son O’ dur sonsuzluk dillerde onun dengi yoktur, evliya geçti dünyadan, bir saat kime kalacak? [Dünya hayatı ölümlü olduğundan âşıklara bir saat bile gelmez]”

Bu ma'nîden kimse almaz anda varan yine gelmez

Bu dünyâyâ kimse kalmaz gelen göçer illerine YE/D/345:8

“Bu manadan kimse anlamaz oraya giden geri gelmez, bu dünya kimseye kalmaz gelen illerine [ait olduğu yere] göçer.”

2.2.1.4. Ölmek, başka bir âlemde yaşamak olarak algılandığında yaşanacak bu yeni yerin “cennet”- “behişt” olarak algılanması

Cennet [Ar.] is. 1. Bahçe; güzel bahçe 2. Allah 'ın günahsız kullarını veya günahlarından arınmış olanları öldükten sonra sonsuz bir mutluluk içinde yaşatacağını vadettiği yer. 3. mecaz. Çok güzel ve havası iç açan yer (Çağbayır, 2007: 777).

Behişt [Far.] {OsT} is. Cennet (Çağbayır, 2007: 528).

Tarih öncesi toplumların birçoğunda cennet inancı vardı. Bazı Afrika mitlerinde, Eski Mısırlılarda, Eski İrânlılarda, Eski Yunan'da, Romalılarda, Budizm'de, birbirinden farklı, cennet tasavvuru bulunmaktaydı (Şahin, 1993: 374-376).

Kur'an-ı Kerim'de ayetler genellikle cennete girmeye vesile olan davranışları belirtmekte, bazen cenneti tasvir etmekte, cennet hayatı ve nimetlerinden bahsetmektedir. Cennet imanlı kimselere ve salih amel sahiplerine vadedilmiştir. *Dosdoğru olanlara*

hiçbir korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir. Yapmakta olduklarına karşılık, orada sürekli kalacaklardır (Ahkâf/13-14).

Allah, kendisine inanıp salih ameller işleyenleri, içinden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. İnkâr edenlerin ise kalacakları yer ateştir (Muhammed/12).

İnanan erkek ve kadınlar, içlerinden ırmaklar akan, temelli kalacakları cennetlere konulacaktır (Fetih/5).

İslamiyet'teki cennet nimetleri aslında cennette bulunanlar için bir amaç değildir. Ulaşılmak istenen asıl hedef Allah rızasıdır.

Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, ebedî olarak kalacakları, içinden ırmaklar akan cennetler ve köşkler vadetmiştir. Allah'ın rızası ise, bunların hepsinden daha büyüktür (Tevbe/72).

“Allah arş ve kürsünün altında yedi göğün üstünde, Arş'ın nuru ile sudan sekiz Cennet yaratmıştır. Bunlar birbirlerinden yüksektir. En yükseği Adn Cennetidir ki Mevlâ'nın görülme yeridir. Birinci Cennetin ismi Dârü'l- Celâldir ki beyaz incidendir. İkinci Cennetin ismi Darü's- Selâmdir ki kırmızı yakuttandır. Üçüncü cennetin ismi Cennetü'l- Me'va'dır ki yeşil zebercettendir. Dördüncü Cennetin ismi, Cennetü'l- Huld'dur ki sarı mercandandır. Beşinci Cennet'in ismi Cennet'ün- Naim'dir ki beyaz gümüştedir. Altıncı Cennet'in ismi, Cennet'ül- Firdevs dir ki kırmızı altındandır. Yedinci Cennetin ismi Cennet'ül Karar'dır ki misktedir ve sekizinci cennet ise Cennet'ül Adn'dır ki terleyen incidendir. Adn Cenneti bütün Cennetlerin içinde ve ortasında olduğundan hepsine komşu, şerefendirilmiş bir mekândır; Cennet nehirlерinin çoğunun kaynağıdır” (Erol, 2005: 484). Allah, müminleri derecelerine göre bu cennetlere yerleştirir. Cennetin kapı bekçisinin adı Rıdvan'dır. Cennet sakinlerinin hizmetinde olan meleklere Huri ve Gılman adı verilir. Cennette dört ırmak vardır.

Eydür iy mü'min beşâretdür saña

Çün behiştisin işâretdür saña EMD/SN/ 230,1

“Ey mümin, [Allah'ın] cennetinin işaret olduğu sana müjdedir, der.”

Biri eydür degme zişti isteyen

Olmaya hergiz behiştî isteyen MT, 411

“Biri der herhangi bir çirkini isteyen, asla cenneti isteyen olmasın.”

Bunlar eydür biz kapu ne görmedük

Kapu yolundan behişte girmedük MT, 861

“Bunlar der biz kapı görmedik, kapı yolundan cennete girmedik.”

Eydür âhir çün sırâtı geçdüñüz

Tamuyı görüp behište kaçduñuz MT, 872

“Der sonunda sıratı geçtiğiniz için cehennemini görüp cennete kaçtınız.”

Sekizinçi gök ulü’l- ‘azme behišt

Oldı yavlak hûb u key ‘âlî sirišt MT, 3906

“Sekizinci gök çok güzel ve çok yüce yaradılışı azim irade sahiplerine cennet oldu.”

Göre didārum benüm cennet bula

Ol giredür sen buyurduğñ yola EMD/SN/6:8

“Benim yüzümü görüp cenneti bulsun, o senin buyurduğun yola girsin. [Bu şiir, şairin dilinden başlar, Hz. Muhammed’in dilinden devam eder. Hz. Muhammed ve sahabe, Benî Hüzeyle kavmine gönderilen sahabenin tamamının şehit olduğunu duyar ve üzürlürler. Hz. Muhammed, bir münadi çağırarak, halkı mescide toplar ve bu sözleri söyler]”

Aluban gönlegi geyerken emir

Cennetüñ kohusı aña geldi dir EMD/SN/48:4

“Emir, gömleği alıp giyerken cennetin kokusunu aldı [ona geldi], der.”

Hak bizi kurtarırdur tamudan

Cennet ü hûri viriser dād-ger EMD/SN/79:5

“Hak bizi cehennemden kurtaracaktır, adaletli olan Allah [bize] cennet ve huri verecek.”

Çün ki ehl-i din-idüñ dünyāda sen

Cennete girmek ‘ibādetdür saña EMD/SN/230:2

“Sen dünyada din ehli olduğun için cennete girmek sana ibadettir.”

Çün ki girdüñ cennete iy ehl-i hayr

Şimdiden girü şetāretdür saña EMD/SN/230:4

“Ey hayır ehli cennete girdiğin için artık [bundan sonrası] sana mutluluktur.”

Beni her kim sever ise sever anı yaradan Hak

Beni her kim [ki] sevmez ise cennetden ider mahrum EMD/SN/302:5

“Beni her kim severse [sevenleri] onu yaratan Allah da sever. Beni her kim sevmezse [sevmeyenleri] Allah onları cennetinden mahrum eder.”

âbı yoh hayvanun elhak zenahı katında

yanağı cenneti terk itdürür almasıyile KB/D/236

“Gerçekten çenesi katında suyu yok hayvanın, [sevgilinin] yanağı elmasıyla [kırmızılığıyla] cenneti terk ettirir. [Sevgilinin dudağı yeni bir hayat bağışlayan âb-ı hayat

(hayvan) çeşmesi; sözü, tatlı su; çene çukuru, ancak akli başından gitmişlerin düşmek isteyebileceği bir zindan; çenesi elma, çene altı ise bu elmanın içine düşmüş bulunduğu su olarak tarif edilir.]”

N'iderüz biz cenneti gülzâr-ıla

Bize Deyyân'ı gerek dîdâr-ıla MT, 911

“Biz gül bahçesiyle cenneti ne yapalım? Bize güzel yüzü ile Deyyan [Allah, ceza ve mükâfat veren; hâkim] lazım.

Çün bizüm maksûdumuz sultân-durur

Cennet ansuz bize bir zindân-durur MT, 912

“Bizim amacımız Sultan olduğu için cennet onsuz bize bir zindandır.”

Hûr-ısañ cennetde gilmân bulasın

Dîv-ısañ dîzahda ifrît olasın MT, 3278

“Cennette Huri isen Gilman bul, Şeytan isen cehennemde cin ol.”

Ben kim evvel cenneti kıldum makâm

Soñra çıkdum 'âlemi kıldum tamâm MT,3401

“Ben önce cenneti makam kıldım [yer ettim], sonra çıktım dünyayı tamam eyledim.”
Önceleri cennette yaşayan ben çıkıp dünyayı tamamladım.”

Dokuzınçı gök Muhammed cenneti

Oldı kim Rıdvân ola hem-sohbeti MT,3905

“Dokuzuncu kat Muhammed’in cenneti olduğundan Rıdvan [onun] arkadaşı oldu.”

Hem yidinçi gökde buldılar rüsül

Cenneti vü çaldılar anda dühül MT,3907

“Hem yedinci gökte resuller cenneti buldular ve orada davul çaldılar.”

Enbiyâ altınçı gökde buldılar

Cenneti vü anda menzil kıldılar MT,3908

“Enbiya [nebler] cenneti altıncı gökte buldular ve orada kaldılar.”

Evliyâ beşinçı gökde gireler

Cennete vü hûrileri göreler MT,3909

“Evliyalar beşinci gökteki cennete girdiler ve hurileri gördüler.”

‘Ârifüñ dördinçı gökde cenneti

Varıçak anda bulalar rahmeti MT,3910

“Arifin [irfan sahiplerinin] cenneti dördüncü göktedir, oraya varınca rahmeti bulurlar.”

Zâhidüñ üçinçı gökde olısar

Cenneti vü kaldugını bulısar MT,3911

“Zühd sahiplerinin cenneti üçüncü gökte olacak ve yaptığını bulacaklar.”

‘Ábide ikinci gökde düzile

Cennet ü müzdi yazukdan süzile MT,3912

“Abitlerin cenneti ikinci göktedir ve [burada] sevabı gúnahtan süzölür [ayrılır].”

Mü’minüñ evvel gök ola cenneti

Kim hakîm uş böyle söyler hikmeti MT,3913

“Müminin önce cenneti gök olur ki müminlerin cennetinin birinci gök olacağını hâkimler [hikmet sahipleri] söyler. [Dokuzuncu gök Hz. Muhammed’in cennetidir. Sekizinci gök ulü’l-azm peygamberlerin bulunduğu cennettir. Ve bundan sonra sırasıyla nebiler, veliler, arifler, zahitler ve abitlerin cennetlerinin bulunduğu gök katmanları gelir. Müminlerin cenneti birinci kat göktedir.]”

Yâr-ıla Gülşehri çün şâd olısar

Cennet ü duzahdan âzâd olısar MT,3915

“Gülşehri sevgili ile olduğundan [olacağı için] mutlu olur, cennet ve cehennemden kurtulur.”

Göge varan cân kavuşdı cennete

Yirde kalan cân sataşdı mihnete MT,3920

“Göge giden can cennete kavuştu, yerde kalan can zorluklarla karşılaştı.”

Anı tuyanlara ne cennet ü hur

Ki terke girene he hur ne kusur RN, 414

“Onu [Allah’ı] duyanlara ne cennet ne huri gerekir. Terke giren ne huri ne de [cennetteki] kasırlar.”

Seni gördüm güneş gibi Cennet bana zindân gibi

Cennet’üne zâhidün ko Uçmak’da arzûm yok durur YE/D/52:6

“Seni güneş gibi gördüm, cennetin bana zindan gibi, cennetine zahidini koy, cennetinde arzum yoktur. [Cennet zahitlerin arzusudur, Hakk’ın didarını görenler için masivadır, zindandır.]”

Sen ana ümmet oligör o seni mahrûm komaz

Her kim anun ümmetidür sekiz Cennet yiridür YE/D/81:4

“Sen ona ümmet ol, o seni mahrum bırakmaz, ona ümmet olanın yeri sekiz cennettir.”

Zâhidün zühdiyile Cennet makâmı olur

Mâsivânun küllisi zindânidur âşıklarun YE/D/150:4

“Zahidin kendini ibadete vermesiyle cennet [onun] yeri olur, masivanın [Allah’tan başka her şey] hepsi âşıkların zindanıdır.”

Gâh duzahda yanam Firavn'ıla Hâmân'ıla

Gâh Cennet'de varam Gilmân'ıla Rıdvân olam YE/D/201:14

“Bazen cehennemde Firavun ile Haman ile yanayım bazen de cennete varayım Gilman ile Rıdvan olayım.”

Kış çıkıcak irdi bahâr

Câmını gafletden uyar

Cennet'e döndi her diyâr

Söyle bülbülcüğüm söyle YE/D/343:2

“Kış çıkınca bahar geldi, canını gafletten uyandır, her yer cennete döndü, söyle bülbülcüğüm söyle.”

Cennet Cennet didükleri

Bir ev ile bir kaç Hûrî

İsteyene virgil anı

Bana seni gerek seni YE/D/381:8

“Cennet cennet dedikleri bir ev ile birkaç huri, isteyene ver onları, bana seni gerek seni [bana sen lazımsın].”

Ehli cennet cennete çün gireler

Ol makâmı şübhesiz hem göreler YZ, 845

“Cennete layık olanlar oraya girdiklerinde şübhesiz Allah’la karşı karşıya gelecekler.”

2.2.1.5. Cennet anlamındaki "uçmak" olarak algılanması

uçmağ, [Soğd. uştmah] {eT} {eAT} is. Cennet [DK]

uçmah, [Soğd. uştmah => uçmah] {eAT} is. Cennet

uçmak, [Soğd. uştmah] {eT} {eAT} {OsT} is. Cennet. [DLT] [EUTS] [KB] [Mühenna] [Bahşayış] [DK] (Çağbayır, 2007: 4962).

“Uçmak” sözcüğü cennet anlamındadır ve esasen Soğutça’dan Türkçeye (uştmah > uçmak) geçmiştir (Sağol- Gürsoy, 2009: 13).

Orhun abidelerinde kullanılan uçmak sözcüğü çoğunlukla göğe yükselişin en belirgin göstergelerindedir. Karahanlılar zamanında da yapılan ilk Kur’an tercümelelerinde ve erken dönem Eski Anadolu Türkçesi tarihî metinlerinde sıkça kullanılmıştır. Bu kelime

genellikle cehennem anlamındaki tamu sözüyle birlikte kullanılır. “uçmak” fiilinin kullanımıyla ölüm kavramı bir uçuş olarak algılanmıştır. Çağataycada “uçmak” ın “cennet” kelimesinin bir eş anlamlısı olduğu belirtilir. Gökyüzünde olduğu için halk etimolojisinde uçup gidilen yer olarak kabul gören “cennet” yerine kullanılan bu sözcük Osmanlı öncesi ve eski Osmanlı döneminde geçerliydi ancak bugün eskimiştir (Günay-Güngör, 1998: 84-86).

Türkler, ölümü özgürlüğe doğru yükseliş olarak algılamışlardır. Bu nedenle her zaman ölümü uçan hayvanlar ile değerlendirmişlerdir. Örneğin, Deli Dumrul hikâyesinde ölüm ruhu bir güvercin olarak karşımıza çıkar. “... ölüm meleği, Dumrul’ un karısının canını almak için onun bedenine kancasını saplar, kadının canı bir güvercin olarak Tanrı katına ulaşır (Boratav, 1999:28). Aynı şekilde Dede Korkut, dualarında “*Ağ sakallı baban yeri uçmağ olsun*” (Gökyay, 1973: 15) diyerek ruhun kuş şeklinde uçup gideceğini tasavvur etmektedir.

Bu dönemde özellikle Yunus Emre İslami kavramları ve terimleri Türkçeleştirmiştir ve Türkçe söylemiştir. Herkesin kolayca anlayamadığı Arapça veya Farsça dinî terimleri Türkçe karşılıklarıyla güzel bir şekilde dile getirmiştir. Cennet sözcüğünün yanında uçmak sözcüğünü de kullanmıştır.

Ol cihānda hayr [u] ihsān kıldığuñ

Bunda uçmağ[a] kefaretdür saña EMD/SN/230:3

“O dünyada hayır ve iyilik olarak yaptıkların, artık sana burada cennet için kefaret olacak. [Yani dünyada yaptığın iyiliklerin karşılığını ahirette cennetle müjdelenerek alacaksın denmektedir. Miraç hadisesinin anlatıldığı bölümde, cennet tasviri de yapılır. Miraç gecesinde cennetin bekçisi olan Rıdvan, Hz. Muhammed’e cennet kapılarını açar. Cennette, bu dünyada iyilik yapanlar ve hayır sahipleri bulunmaktadır.]”

Her kişi kim seni seve bahtlu cān anuñ canı

Vire Allāh uçmak içinde aña mülk-i bekā EMD/SN/349:6

“Hem kim ki seni [Hz. Ali] severse şanslı can onun canıdır [seni seven kişi şanslıdır], Allah ona cennet içinde edebi mülk [yer] versin. [Hz. Ali, Hz. Muhammed’in ehl-i beytindedir ve ehl-i beyt sevgisi, Peygamber sevgisinin bir parçasıdır. Bunun için Darîr, Hz. Ali’yi seven kişiye Tanrı’nın rahmet edeceğini ve o kişiyi cennetiyle mükâfatlandıracağını söyler.]”

Ol yaratdı insi vü cinni kamu

Ol yarattı hem dahı uçmak tamu EMD/SN/353:2

“O [Allah] hem bütün insan ve cinleri yarattı, hem de cennet ve cehennemi yarattı.”

Rehber olup uçmağa getirici

Din yolında dürlü güç götürici EMD/SN/354:15

“Rehber olup cennete getirecek, din yolunda türlü güçlere, zorluklara dayanacak. [Kıyamet gününde diğer peygamberler, “nefsi” derlerken, o “ümmeti” diyerek kendi ümmetine şefaet edecektir. Bu haliyle o, cennete gidecekler için güçlükleri ortadan kaldıran bir rehberdir.]”

Şimdi uçmakda temāşā eyler ol

Tañrı didārın temennā eyler ol KAE,43

“O şimdi cennette tanrının yüzünü seyreder ve selam verir.”

Ol emirü 'l-mü'minin-ile gire

Uçmağa vü Tañrı didārın göre KAE,64

“O müminlerin emiri ile cennete girsın ve Allah’ın yüzünü görsün.”

bize va'de kılupdur tanla uçmağ ile huriler

nola imrüz olur ise bize ol va'de-i ferda KB/D,773

“Seher vakti cennet ile huriler bize sürenin dolduğunu bildirdiler, o ecel zamanı bugün olursa [gelirse] ne olacak.”

ki uzun ola mı yeldâ bu gece

ne dirlik ne ölüm uçmağı nider KB/D,1140

“Bu gece en uzun gece olacak mı, ne canlı ne ölüm cenneti ne yapar?”

Bir zamân uçmak kapuçısı-y-ıdum

Uçmaguñ bir key tapuçısı-y-ıdum MT, 819

“Bir zamanlar cennetin kapıcısıydım, Cennetin bir uygun [kuvvetli] hizmetçisiydim.”

Nâgeh uçmaktan beni bir hâl-ıla

Sürdürür İblis yüz biñ al-ıla MT, 820

“İblis bir anda beni bir durumla, yüz bin hile ile cennetten sürdürür [kovdurur].”

Her işe kim ulular başladılar

Dükelin uçmag-ıçun işlediler MT, 822

“Uluların başladığı her işe, hepsini cennet için işlediler [çalıştılar].”

Uçmag-ıçun her yola varmak gerek

Uçmaga iriçegin durmak gerek MT, 826

“Cennet için her yola gitmek lazım, cennete vardığında durmak lazım.”

Hûr-ıla aldamaya kimse bizi

Yârumuzuñ uçmaga beñzer yüzi MT, 827

“Kimse bizi huri ile aldatmasın, sevgilimizin yüzü cennete benzer.”

Uçmak ehli bunlaruñ peyrevleri

Tûba agacı dibinde evleri MT, 854

“Cennet ehli bunların arkasından gidendir, evleri Tuba ağacı dibindedir.”

Çün girür Rıdvân ki yüz biñ sâz-ıla

Bunlar uçmakda yörürler nâz-ıla MT, 855

“Rıdvân yüz bin sazla girdiğinden bunlar cennette nazlı bir şekilde yürür.”

Eytdi iy uçmakda gezen kişiler

Kim güneş gibi yüzüñüz ışılar MT, 859

“Ey cennette gezen kişiler, yüzünüz güneş gibi ışıldar, dedi.”

Kangı kapudan girüben geldüñüz

Uçmaga vü ni ‘metini buldunuz MT, 860

“Cennete hangi kapıdan girip geldiniz ve nimeti buldunuz?”

Bunlar eydür biz terâzû görmedük

Dartilup uçmak içine girmedük MT, 875

“Bunlar söyler biz terazi görmedik, tartılıp cennete girmedik.”

Eydür âhir çün hisâbı virdüñüz

Uçmaga andan gelüben girdüñüz MT, 876

“Söyler, sonunda hesabı verdiğiniz için cennete oradan gelip girdiniz.”

Döşegi içinde çün yumdı gözün

Açıcak uçmakda buldı kendüzin MT,885

“Yatağı içinde gözünü yumdu ve gözünü açınca kendisini cennette bulacak.”

Uçmaga vu tamuya inanuram

Hem hisâbı vü sıratı sanuram MT, 3254

“Cennete ve cehenneme inanırım, hem de hesabı ve sıratı düşünürüm [tahmin ederim].”

Âdem uçmaktan çıkıcak ‘âleme

Kim halîfahlık verildi Âdem'e MT, 3322

“Âdem cennetten dünyaya çıkacak [gidecek], çünkü Âdem’e halifelik verildi.”

Uçmak Padişah’un fazlı pertevindendür. RN, s 108

“Cennet Allah’ın fazileti ışığındandır.”

Toprag-ile su Uçmak’da yirlüdür. Od-ile yil Tamu’da yirlüdür. RN, s110

“Toprak ve su cennete aittir. Ateş ve yel cehenneme aittir.”

Toprak-ile suyla gelen on üç kişidir, bunlar dahi binbaşılardır. Biner erleri vardır.

Kime gelseler Uçmag'a dartaırlar. RN, s 110

“Toprak ve su ile gelen on üç kişidir. Bunlar da binbaşılardır. Biner erleri vardır. Kime yaklaşırsalar cennete çekerler.”

Sahi bir kişidir uçmaga bakmaz

Ki tac u hülleıe huriıe akmaz RN, 413

“Cömert bir kişi cennete bakmaz. Taca, cennet elbisesine ve huriıe meyletmez.”

Yemek içmek bihiştde nurdandır

Hoşlugun uçmak içre hurdandır SV/TM/İ, 35

“Yemek içmek cennette aydınlıktır, hoşlugun, cennet içindeki huridendir.”

Tohumu uçmakun namaz oldu

Yerleri evleri niyaz oldu SV/TM/İ, 36

“Cennetin tohumu namaz oldu, yerleri evi niyaz oldu.”

Zikr uçmakda kuş olup uçar

Bahtlı ol kişi ki zikr eder SV/TM/İ, 39

“Zikr cennette kuş olup uçar, bahtlı olan kişi zikreder [anar].”

Ol kim ekdi delim delim götüre

Uçmak içre sevinüben otura SV/TM/İ, 40

“O çok çok götürüp eken, cennet içinde sevinip otursun.”

Kim bunu etdi korkudan geçdi

Uçmaka girdi bol sücü içdi SV/TM/İ, 51

“Bunu eden korkmaktan vazgeçti, cennete girdi bol şarap içti.”

Ol sücüden ki Tenri nurıdur

Sakisi uçmak içre huridür SV/TM/İ, 52

“O Tanrının nuru olan şarabın sakisi [sunanı] cennet içindeki huridir.”

Kim bile ilte anı can Tenriıe

Uçmak içre hurilerle yoriya SV/TM/R, 66

“Onu canı ile Tanrıya gönderen cennet içinde hurilerle yürür.”

Kamunuzu ol tamudan geçüre

Uçmak içre şerbetinden içüre SV/TM/R, 150

“Hepinizi o cehennemden geçirip cennet içindeki şerbetten içirsin.”

Uçmak içre 'adl olur güç yok durur

Ne kim anda siz diler siz çok durur SV/TM/R, 153

“Cennet içinde adalet vardır, adaletsizlik yoktur. Siz orada ne dilererseniz çoktur.”

Yemek içmek anda da'imdir bilin

Cehd edün kim uçmakı bunda bulun SV/TM/R, 154

“Yemek içmek orada daimdir [her zamandır] bilin, çalışıp cenneti burada bulun.”

Ger vere siz bu cihanı uçmakı

Ala siz bunda göre siz hem Hakı SV/TM/R, 155

“Eğer siz bu dünyayı verirseniz, cenneti burada alırsınız hem de Allah'ı görürsünüz.”

Sen dakı uçmakı bunda istegil

Uçmak için dünyayı elden kogıl SV/TM/R, 157

“Sen de cenneti burada iste, cennet için dünyayı elden bırak.”

Uçmak aşından dilerven bir çanak

Nur hamirinden iki üç bazlamaç SV/TM, 1 (XIX)

“Cennet yemeğinden bir çanak, nur bazlamasından iki üç bazlama isterim.”

Tahurdur Hak süçüsi uçmak içre

Eğer tahir sen, sen andan içe sen SV/TM, 5 (XXV)

“Cennet içindeki Hak şarabı temizdir, eğer temizsen sen ondan iç.”

‘Âşık mı diyem ben ana Tanrı'nun uçmagın seve

Uçmak dahi tuzagımış mü'min cânların tutmaga YE/D/1:4

“Tanrı'nın cennetini sevene ben âşık mı derim, cennet de müminlerin canlarını tutmak için bir tuzakmış. [Yunus ucunda cennet olmasa dahi, Allah'a olan sevgisinin değişmeyeceğini dile getirmiştir. Allah'a ibadet etmesinin sebebi cennet ya da cehennem değil ona duyduğu sevgidir. Yunus cennet için ibadet edenleri gerçek âşık olarak görmez.]”

Helal ola sana Uçmak

Uçmakda huriler kuçmak

Kevser şarabını içmek

Tanla seher vaktinde tur YE/D/88:8

“Sana cennet, cennette hurilerle kucaklaşmak Kevser şarabını içmek helaldir seher vaktinde dur. [Seher vaktinde bütün canlılar yeniden hayata uyanmaktadır. Bu vakit, sessizliğin sese, harekete dönüşme vaktidir. Seher yeli o an eser ve her yeri, herkesi dolaşır gezer. Seher vakti bu bakımdan önemlidir. İnsan-ı kâmil seviyesine ulaşmanın anahtarı âdeta bu vakit diliminin anlamını keşfetmeye bağlıdır. Yunus'un çağrısı, gaflet

uykusundan uyanmak ve seher vaktinin hikmetini anlamak ve olgunlaşmak içindir. Dost dergâhına yönelmek bu vakitte bir başka değer taşır. Allah'ın rızasını kazanması için, mutlaka seher vaktinde; tan yeli estiğinde O'na yalvarması gereklidir. O vakitte “yatanların hiç nesneye ermez eli”. Hâlbuki tam da seher vaktinde esen rahmet yeli (seher yeli), elini açıp Allah'a yalvaranlara rahmet getirir. Çünkü seher vakti, şafak sökerken henüz dünya hayatı başlamamış, her yerde sükûnet vardır. Bu an, insanın Allah'a yakarışını duyurabileceği, dileklerini iletebileceği bir andır. Seher yeli, âdeta o anın haber getirip götürüşü gibi algılanır (Mirzaoğlu, 2012).]

Bugün cânım yolda koyam yarın 'ıvâzın viresün

*'Arz eyleme **Uçmagunı** hîç arzûm yok **Uçmagıçün** YE/D/234:2*

“Bugün canımı geride bırakayım yarın karşılığını veresin, cennetini gösterme cennet için hiç arzum yoktur cennetini istemem. [Ben cennetini istemem bana sen lazımsın]”

Kuyu içinde aña eyle orun

*Eyle **uçmakdan** aña hoş hulle ton YZ, 103*

“Hemen kuyu içinde bir yer yap, cennetten ona güzel don gömlek getir, diye buyruk oldu.”

Kuluma rahmet kılam sırât giçe

***Uçmağa** gire şarâbından içe YZ, 518*

“Kuluma merhamet edeceğim, o da sıratı geçecek, cennete girip kevser suyundan içecek.”

*Bir taş **uçmakdan** getirür levni ak*

Anı yaratmışdı incü gibi Hak YZ, 615

“Cennetten beyaz renkli bir taş getirmişti, Allah onu inciden yaratmıştı.”

Vêr beşâret bunlara kurtulmağa

*Al ilet bunları girsün **uçmağa** YZ, 796*

“Onlara kurtulduklarını müjdele onları al, götür, cennete girsinler diyecek.”

Kamu<ısı>nuñ alında nişânı ola

***Uçmağa** gireler ol nişân-ıla YZ, 803*

“Hepsinin alında izi olsun, o izle cennete girerler.”

Çün gelüp bunlar behişte gireler

***Uçmak** ehli çün buları göreler YZ, 804*

“Cennet ehli bunları gördüğü için bunlar geldiğinde cennete girsinler.”

***Uçmak** ehli ürkeler ol kamudan*

Geldi 'âsiler diyeler tamudan YZ, 805

“Cennet ehli, Allah’a isyan edenler cehennemden geldi diyerek o hepsinden korkarlar.”

Bu nişân<-i>la uçmağı biz n’iderüz

Tamuya yanmağa girü giderüz YZ, 809

“Bu lekeyle biz cenneti ne yapalım cehenneme yanmaya geri gidelim diyecekler.”

Kıyâmetde Allâh’umuz buyurur

Uçmağuş var divârın toldurur YZ, 931

“Kıyamette Allah buyuracak cennetin bütün duvarlarını dolgunlaştıracak.”

Giçen uçmağa gire yiye kebâb

Giçmeyen oda düşe göre ‘azâb YZ, 935

“Geçen cennete girsin, kebab yesin, geçemeyen ateşe düşsün, azap görsün.”

Uçmağa mü’minleri çün bakdura

Taıırı dahı sırâtların yıkdura YZ,942

“Müminlere cenneti gösterir göstermez Allah da köprülerini yıktıracak.”

Kala uçmaklık uçmakda tâ ebed

Tamuluğa kimse kılmaya meded YZ, 943

“Cennetlikler sonsuza dek cennette kalır, cehennemliğe kimse yardım etmez.”

Bunlar eydür kanı kurt yedi anı

Uçmağa vardı anun şimdi canı YZ,984

“Onlar hani, nerede o zaman, onu kurt yedi o şimdi cennete gitti dediler. [Dediler ki Ey Babamız, gerçek şu ki, biz gittik, yarışıyorduk. Yusuf'u da yiyeceklerimizin (veya eşyamızın) yanında bırakmıştık. Fakat onu kurt yemiş. Ne var ki biz doğruyu söylesek bile sen bize inanacak değilsin –Yusuf Suresi, 17]”

2.2.1.6. Ölümün Yaratana kavuşma olarak algılanışı

Vuslat kelimesi denilince akla, sevenin sevdiğine kavuşması gelir. Hakikat yolunda olmayanlar (Hakk ile olmayanlar) için bu fizikidir, fakat arifler için kavuşmak bir mana esintisinde yolculuk, doyumunu olmayan bir lezzettir. Hakiki âşıklarda sevgiliye vuslat, ruhidir. Önce kavuşulacak olan değil, bilinecek bir Allah vardır. Her şey tüm kâinatı kuşatan “Allah’ı” bilmekle başlar ve bu şekilde perdeler aralanır, hakikate ulaşılır. Daha sonrası ise yaratılan yaratıcısına, seven sevilene kendini teslim eder. Kendinden geçiş (sekr) olur ve kavuşma gerçekleşir. Bu sebeple sevenin sevdiği gönlündedir, sevilen sevenin bütün parçalarını kuşatır. Sevenin, O’nu arayacağı ve bulacağı yer en değerli olan yüreğidir.

“Dünyanın süsünden yüz çevirmek, insanların meyl edegeldiği geçici lezzetlerden korunmak, halk ile beraber Hakk’a yönelmek” (İz, 1981: 34) şeklinde tanımlanan tasavvufta ölüm, korkulur olmaktan çıkmış, özlenen bir hale gelmiştir. M. İsen’in de belirttiği gibi bu düşüncede ölüm, *hiçbir zaman genellikle ona yüklenen olumsuz anlamı çağrıştırmaz* (İsen, 1994: 26). Aksine, fena ile beka arasındaki perdenin kalkışıdır.

Tasavvufta asıl sevgili Allah’tır. Ölen kişi Allah’a, diğer bir ifade ile sevgilisine kavuşacaktır. Bu bakımdan ölüm kesinlikle bir yok oluş değildir, bir Hakk’a yürüyüştür, bir vuslattır. Ölüm ile ruh bedenden ayrılır ve Mevla’sına kavuşur.

Tasavvufta amaç kesretten sıyrılıp vahdete ermek, yani masivadan kurtulup Allah'a kavuşmaktır. Yunus Emre’nin gönlünde ne Cennet sevdası ne de Cehennem korkusu vardır. Kavuşmayı istediği Dost'u ile birlikte değilse Cennet'i de istememektedir. Her ne kadar "ölmeden önce ölmek" daha bu dünyadayken kavuşmayı sağlayacak gibi olsa da asıl buluşma ölüm sonrasında gerçekleşir.

Dosta Git-

*N’ider iki cihanı **dosta giden***

*İşkdur ser-maye gel bazar iden **RN, 417***

“Dosta [Allah’a] giden iki cihanı ne yapsın? Pazar yapan [pazarlık eden], gel sermaye aşktır.”

Ganî Cebbâr ‘ışk erine bin Hamza'ca kuvvet virür

*Tagları yirinden ırar yol eyler **dosta gitmeğe YE/D/1:5***

“Allah aşk erine bin Hamza gibi kuvvet verir, [aşk eri] dosta gitmek için dağları yerinden ayırıp yol eder.”

Tutulmadı Yûnus cânı geçdi Tamu'dan Uçmak'dan

*Yola düşüp **dosta gider** gine aslın ulaşmağa **YE/D/1:11***

“Yunus cennet cehennem [sevdasına] tutulmadı, onun canı cennet cehennem istemez. Aslına ulaşmak için yine yola düşüp dosta gider.”

Cânını ‘ışk yolına virmeyen ‘âşık mıdur

*Cehd eyleyüp ol **dosta ırmeyen ‘âşık mıdur YE/D/36:1***

“Canımı aşk yoluna vermeyen âşık mıdır, [bu dünyada] çalışıp [ibadet edip] dosta gitmeyen âşık mıdır? ”

*Miskîn Yûnus'un bu cânı şol **dosta ulaşalıdan***

*Dem-be-dem arturur ‘ışkı ulu yirden tîmârum var **YE/D/43:5***

“Miskin Yunus’un bu canı şu dosta ulaştığından beri, aşkı her an artar çünkü ulu yerden aşk kaynağım var.”

Gel iy gözüm agla gülmezem ayruk

*Cânum **dosta gider gelmezem ayruk YE/D/129:1***

“Ey gözüm gel, ağla gülmem artık, canım dosta gider artık bir daha gelmem.”

*Gönül niçe berkitmeye **dost iline giden yola***

*‘Âşık kişiler cânına bu yola harc itse gerek **YE/D/139:4***

“Gönül nasıl dost iline giden yola sıkıca bağlanmasın, âşık kişilerin canını bu yolda harcaması gerek.”

Bu dünyâya kalmayalum

Fânîdür aldanmayalum

Bir iken ayrılmayalum

*Gel **dosta gidelim gönül YE/D/160:5***

“Bu dünyaya kalmayalım, ölümlüdür aldanmayalım, bir iken ayrılmayalım, gönül gel dosta gidelim.”

Biz bu cihândan göçelüm

Ol dost iline uçalum

Arzû hevâdan geçelüm

*Gel **dosta gidelim gönül YE/D/160:6***

“Biz bu dünyadan göçelim, o dostun ülkesine uçalım, arzularından isteklerden vazgeçelim, gönül gel dosta gidelim.”

Ölüm haberi gelmedin

Ecel yakamız almadın

‘Azrâil hamle kılmadın

*Gel **dosta gidelim gönül YE/D/160:9***

“Ölüm haberi gelmeden, ecel yakamızı almadan, Azrail canımızı almak için hamle yapmadan, gönül gel dosta gidelim.”

Girçek erene varalum

Hakk'un haberin soralum

Yûnus Emre'yi alalum

*Gel **dosta gidelim gönül YE/D/160:10***

“Gerçek erene varalım, Hakk’ın haberini soralım, Yunus Emre’yi alalım, gönül gel dosta gidelim.”

Gider olduk dostumuza iremedük kasdumuza

Namâz için üstümüze duranlara selâm olsun YE/D/231:5

“Dostumuza gider olduk, isteğimize erişemedik, namaz için üstümüzde duranlara selam olsun.”

Dostdan yana giden kişi kendözinden geçmek gerek

Dost yağmâlar cân şehri alır gönül kal'asını YE/D/348:5

“Dosta doğru giden kişinin kendi benliğinden geçmesi lazım, dost can şehri yağmalar gönül kalesini alır [Yunus'un bu beytinde, can şehri içinde bulunan bir kal'anın etrafı, nefis askerleri tarafından korunan gönüldür. Dost, can şehri yağmalayıp, gönül kal'asını ele geçirir. Gönül mülkü 'dost' tarafından yağmalanmıştır. Yağmalanan mülkte tahribat, yangın ve sıkıntı meydana gelmiştir. Bu yağmacı, aşk derdi çekenden başkası değildir. Gönülün sultanı, kendini yağmalatmak içindir. Fakat onu yağmalayacak olan âşıkların 'gizli hazine'nin nerede olduğunu bilmesi, en azından onun peşine düşmüş olması gerekir. Bu da âşıkların işidir (Yazar, Sevtap).]”

Hakka İr-

*Yûnus imdi sen **Hakk'a ir** dün ü gün gönlün Hakk'a vir*

Gönül gözi görmeyince bu baş gözi görmeyiser YE/D/24:5

Yunus sen şimdi Hakk'a git, gece gündüz gönlünü Hakk'a ver, gönül gözü görmeyince bu baştaki [yüzdeki] göz görmez. [Hakk'ı gözünle değil gönül gözünle görebilirsin.]”

Kavuş-, Vasıl, Visal, Vuşlat;

Kavuş- [eT. kab-mak > kab-ış-mak > kav-uşmak] işteş. f. [-ur] 1. {eT} {eAT} Birleşmek; yaklaşmak; karşılaşmak [DLT] 2. Ayır kalınan bir kimse ile bir araya gelmek; görüşmek (Çağbayır, 2007: 2487).

lebün lebüme yüz bin kez diyeydi sırr-ı pinhânî

*komaz cânımı bu gevde kim ol cânuma **kavuşam** KB/D,1035*

“Dudağın dudağıma yüz bin kez gizli sırrları deseydi, o canıma kavuşmam için o can bırakmaz. [Dudak mazmunu canın son çıkış noktası olduğu için can ile yakından ilgilidir. Bu noktada dudaktan dökülen can bağışlayıcı kelimeler de önemlidir.]”

*Cennet er aslına **kavuşmak**-durur*

Dûzah aslından irak düşmek-durur MT, 11

“Cennet insanın aslına kavuşmasıdır, cehennem ise aslından uzak düşmektir.”

Çün kavuşdı âhîret bostânına

Taîrî rahmet kılsun anuñ cânına MT, 2935

“Mademki ahîret bahçesine kavuştu, Tanrı onun canına merhamet etsin.”

Göge varan cân kavuşdı cennete

Yirde kalan cân sataşdı mihnete MT, 3920

“Göge giden can cennete kavuştu, yerde kalan can zorluklarla karşılaştı.”

Vasıl 1, [Ar. *vasl*] {OsT} is. 1. Ulaşma; erişme; birleşme. 2. Ulaştırma; eriştirme; birleştirme. 3. dbl. Ulama

Vasıl 2, [Ar. *vasl* > *vasıl*] (va:sıl) {OsT} sf. 1. Ulaşan; varan. 2. Kavuşan; birleşen (Çağbayır, 2007: 5094).

Ahîret hakkını helal etsün

Beyrek, padişahlar-padişahı

Hakka vasıl oldu, bellü bilsün

dedi. DK, s 149

“Ahîret hakkını helal etsin, padişahlar padişahı Beyrek Hakk’a kavuştu açıkça bilinsin, dedi.”

vaslun bu cânı kim ölüdür diri kılsar

çün hayr durur bihûde te'hîr nedür KB/D,668

“Bu can ölüdür vaslın bu canı diri eder, çünkü hayırdır boşuna geciktirmek nedir?”

Visal;

Benüm cihânda murâdum senüñ visâlüñdür

Dahı rızâda rızâm olsa olmasun makbul EMD/SN/188:6

“Benim bu dünyada isteğim senin visalindir, sana kavuşmaktır. Daha başka [bundan başka] isteğim, arzum olursa kabul olmasın.”

Vire uçmağını göstere cemâl

Gelmeye fûrkat bula dâ'im visâl EMD/SN/40:6

“Cennetini versin güzel yüzünü göstere ayrılık [hiç] gelmesin her daim kavuşmak olsun.”

Yâ zamân-ıla visâlüñi bulam

Yâ firâkuñdan bu kapuda ölem MT, 484

“Ya zamanla visalini bulayım [kavuşayım], ya da ayrılığından bu kapıda öleyim.”

Cömerdler duydu bunda ol zevali

K'olara vasıl oldu Hak visâli RN,434

“Cömertler zevalini [sonlarını] burada gördüler. Bunun için Hakk’a kavuşmak onlara nasip oldu.”

Sakın katran kabına koyma balı

Ki nazûk yirdedür dostun visâli RN, 457

“Sakın katran kabına bal koyma. Çünkü Allah’a kavuşma nazik yerdedir [gönüldedir].”

Nisâr ol ‘âşık cânına ki dostıla visâli var

Cânı birdür ma’sûkıla dahı ne dürlü hâli var YE/D/32:1

“Dostuyla kavuşacak olan âşık dökülüp saçılır, canı sevdiğiyle birdir başka türlü bir hâli yok.”

’İşkunıla mest olalı derdünü her dem bulalı

Visâl nişânın alalı Cennet'lere kalımazam YE/D/189:5

“Aşkın ile sarhoş olduğumdan beri her an derdini bulduğumdan beri kavuşma belirtisini aldığımdan beri cennetlerde kalamıyorum.”

Vuslat [Ar. vaşl > vus lat {OsT} is. 1. (Kadın ve erkek için) birbirine kavuşma; birleşme. 2. Buluşma.

Tan zican zında ast u can azvay

İste canun içinde vuslat-ı Hay SV/TM/İ, 66

“Ten cansız diridir ve can ondandır, işte canın içindeki Yaratıcıya kavuşmadır.”

Ger vuslata irdünise bu derdile firâk nedür

Dostı yakın gördünise bu bakdugun irak nedür YE/D/37:1

“Eğer, Allah’a kavuştuyusan bu dert ve ayrılık neden, dostun yakınındaysa niye uzağa bakıyorsun?”

Ölmez vuslat meyin içen ma’siyet denizin geçen

Meyhânedan ‘azim idüp mescidlere kanmaz mısın YE/D/267:5

“Kavuşma şarabını içen itaatsizlik denizini geçen ölmez, meyhaneden niyet edip, mescitlere inanmaz mısın? [Aşk bir meyhanedir ki âşıklar bu meyhanede sakinin sunacağı şarabı içerler. Aşk meyhanesi mürşidin dergâhı yani gönüldür. Mescit kavramı ise daha çok batınıdır anlamdadır. Gerçek can, meyhaneyi mescit bilir yani celalden cemali bulur.]”

2.2.1.7. Ölümün uç- olarak algılanması

Uç- [eT. uç-mak] geçsz. f. [-ar] 1. {eT} Havalanıp gitmek [ETY] [DLT] [Bahşayış] [DK] 2. {eT} Vefat etmek; bu dünyadan göçüp gitmek; ölmek; vefat etmek [ETY] [Gabain] [Tekin] 3. {eT} Yok olmak; sona ermek, anın kutu uçu (Çağbayır, 2007: 4962).

Bu algılamada ruh kuştur, ölmek ise uçmak, yani göğe yükselmektir. Bu düşünce, yaşamın gökte devam ettiğine olan inancın bir ifadesidir. Eski Türk inancına göre, ölüm anında ruh bir kuş gibi uçarak bedeni terk eder. Uç-' in ölmek karşılığında kullanılması Orhun abidelerinden beri karşımıza çıkmaktadır ve İslami dönem metinlerinde de görülmektedir. Bilge Kağan ile Kül Tigin'in ölümü için *uçtu* tabiri kullanılır. *Kağan ve beyler öldüklerinde ruhlarının kuş şeklinde uçup göğe, Tanrı'nın katına gittiği tasavvur edilirdi* (Tekin 1988: 12; Günay-Güngör 1998: 85). İslamiyet öncesi Türk inanışları ve Sibiry'a'daki Türkçe konuşan şamanların inanışları hakkında bilinen şeyler "uçmak" kavramının ciddiye alınmasını gerektirmektedir. Çünkü bu inanışlara göre ruh çoğu zaman ölüme doğru uçan bir kuş olarak algılanır, daha doğrusu uçuşu ölüme yol açar. Ölmek yerine "uçmak" fiilinin kullanılması soylu bir üslubun ifadesidir ve sadece öldüklerinde göğe yükselecekleri, yani uçacakları varsayılan hükümdarlar ve prensler için kullanılır. Aynı bunun gibi tasavvufta da insanın gönlü bir kuşa, bedeni ise bir kafese benzetilir. Kafesteki bu gönül (can) kuşu, ancak Allah'a ulaştığında kafesten uçar. *Pertev Naili Boratav; canın genel olarak nefes, soluk olarak düşünüldüğünü ve bedenden ayrılmasının, uçup gitmesinin ölüm olduğunu, kimi yerlerde canın bedenden bir sinek kılığında ayrılacağını sanıldığını, halk dilindeki "kuşca can" benzetmesinin de onun bir kuş gibi uçup gideceği kanısının izi olduğunu belirtir* (Boratav 1973: 33).

Eski Türklerde, insan ruhları genellikle "kuş" biçiminde düşünülmüştür. İnsanlara can vermeden önce bu ruhlar, gökte kuş olarak yaşarlar. İnsanlar ölünce de göğe uçarlar. İslamiyet' ten sonra bile "sunkar boldı-sungur kuşu oldu" denilir. Ebu Müslim ölünce beyaz güvercin olup uçar. Kırgızların Er Töştük destanında bir yiğit, "Bu yedi kuş benim ruhumdu, benim nefesimdi" demiştir. Diğer taraftan, Orta Asya'da ruhlar, hayvan ve genellikle de kuş biçiminde düşünülmüştür. Şaman' ın gök yolculuğunda yardımcı ruhları, kuş ya da kanatlı hayvanlar olarak temsil edilmiştir (Avcıoğlu, 1995:345).

Bilir misin iy sünükden kafes

Ki canun kuşudur adı nefes FS,1006

“Ey kemikten kafes canın kuşudur adının nefes olduğunu bilir misin? [Ey kemikten kafes! Bilir misin? Can, senin içinde bir kuştur. Adı da nefestir.]”

Kafesten çü kuş uça üzile kayd

Girü olmaya hiç dile gökçe sayd FS,1007

“Kuş bir kere zinciri koparıp kafesten uçup gitti mi bir daha onu yakalayamazsın [ele geçiremezsin].”

Bu kuşca canuna anca inanma

Ki na-geh uçısardur bu kafesden HD/D/58a:3

“Bu kuş gibi olan canına o kadar inanma çünkü ansızın bu kafesten uçacaktır.”

Sen yatıcak gevdeden canun uçar

Kuş gibi kanda dilerse yer içer SV/TM/R, 62

“Sen yatınca canın gövdeden uçar, kuş gibi nerede isterse yer, içer.”

Gönlüm canum ‘aklum bilüm senün ile karâr ider

Pervâz ururlar dem-be-dem uçuban dosta gitmeğe YE/D/1:2

“Gönlüm, canım, aklım, fikrim senin ile yatışır, daima [her an] uçarak dosta gitmek için kanat çırpırlar.”

Ben gördüm erenler uçdı ‘ışk kadehin tolu içdi

Hak katında nâzı geçdi şöyle yüzi yire durur YE/D/72:6

“Ben erenlerin uçtuğunu [varlık âleminde beka âlemine giden bir kuş gibi] aşk kadehini içtiğini şöyle yüzleri yerde Hak yanında nazları geçtiğini gördüm. [İçi şarap dolu olan kadeh, kâmil insanın marifetle dolu gönlüne benzetilir. Sufilere göre ruhların yeryüzüne indirilmeden önce Hakk’ın huzurunda toplandıkları bezm-i elest kutsal bir işret meclisidir. Ruhlar bu mecliste Allah’ın, “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” sorusuna, “Belâ” (evet) diye cevap vermişler (A’râf 7/172-173) ve bu şekilde elest bezminde aşk badesini içmişlerdir. Bu yüzden ruhlar bedeni ifade eden anâsır âleminin bağlarından sıyrılarak yeniden ilahi âleme ve bezm-i elestteki durumlarına dönmek isterler. Şarap mürşidin taliplere takdim ettiği aşk, Allah sevgisi, marifet ve hakikatin özünü, kadeh bu marifet ve sevgiyi taşıyan kabı, saki mürşidi, meyhane dergâhı, sarhoşluk ise aşk, vecd ve sekr halini ifade eder.]”

Âdemîlikden çıkam uçam melekler mülkine

Levn olam bî-levn olam geh kevn olam bî-kân olam YE/D/201:31

“Âdemilikten [insanlıktan] çıkayım melekler mülküne uçayım, renk olayım renksiz olayım gâh varlık olayım gâh cevhersiz olayım. [Derviş, âdemilikten çıkıp yani varlık elbisesinden soyunup melekler âlemine geçebilir, melekleşebilir.]”

Benüm cânım bir kuş durur gevdem anın kafesidir

Dosttan haber gelicegiz bir gün uçar kuşum benüm YE/D/204:4

“Benim canım bir kuştur gövdem de onun kafesi, dosttan haber gelir gelmez benim kuşum uçacak. [Dosttan, yani Tanrı’dan ne zaman haber gelirse bu can kuşu kafesinden uçup serbest kalacaktır. Erenler madde âleminden manaya bir rehber eşliğinde göç ettiklerinden ve bedenlerine bağımlılıkları kalmadığından, kendilerini “kuş”a benzetmektedirler.]”

Kesildi nefis başı öldi fısk u fesâd işler kaldı

Hak’dan bana nazar oldı kanatlandım uçar oldum YE/D/208:5

“Nefsin başı kesildi öldü, kötü ve fena işler kaldı, Hak bana baktı, kanatlandım uçtum. [Yunus, nefsinin başını kesmekle Hakk’ın nazarına mazhar olmuş ve kanatlanıp uçmuştur.]”

Cân bedenden uçıcak menzilinden göçicek

Ol cihâna geçicek göze ‘ıyân olasin YE/D/261:5

“Bu can kuşu bedenden menzilinden göçünce o cihana öbür dünyaya geçince göze ayan beyan olasin [göze görünesin].”

İşbu söze Hak tanukdur bu cân gevdeye konukdur

Bir gün ola çika gide kafesden kuş uçmuş gibi YE/D/388:2

“Bu söze Allah tanıktır, bu can bu gövdeye konuktur, [onun içindir ki] bir gün kuşun uçup gitmesi gibi kafesten çıkıp gidecek.”

Sürdüm ‘ömrümü geçürdüm

Cânım Hazret'e uçurdum

Ecel şerbetin içürdüm

Esenledüm dünyâm seni YE/D/413:2

“Ömrümü sürdürdüm geçirdim, canımı Hazrete uçurdum, ecel şerbetini içirdim, dünyam sana veda ettim [terk ettim]. [Yunus, ölümü, Allah’a ulaşmada aracı olarak kabul eder. Ona göre ölüm canı Hazrete uçurmaktır.]”

Bu dönem eserlerinde ölüm, ruhun bedenden ayrılarak Allah'ın katına yükselmesi, uçması olarak ifade edilmiştir. İnsanlar geçici bir yer olan dünyayla vedalaşıp canlarını Hakk'a uçurmuşlardır.

2.1.2. Ölümün göç olarak algılanışı

Göç- [eT. köç-mek > göç-mek] is. 1. Bulunduğu yerden ayrılarak başka bir yere yerleşmek üzere gitmek; yurt değiştirmek; hicret etmek {eAT} {OsT} (aynı) 2. mecaz. Ölmek; irtihal etmek {eAT} {OsT} (aynı) (Çağbayır, 2007: 1736).

Türk kültüründe ölüm bir yolculuk, bir gidiş, göçtür. *Ölümün bir son olmayıp gidilecek yerde de hayatın devam ettiği inancı vardır. Ölümle her şeyin bitmediğine, ölümle yok olunmayıp fâni dünyadan ebedî dünyaya geçildiğine inanılmıştır* (Kalafat 2011: 83; Çıblak 2002: 606; Durmuş 2012). Beden ile ruhun birbirinden ayrılması anlamına gelen ölüm insanın son menzile gidişidir. Ölüm için "göçmek" tabirinin kullanılmasının sebebi budur. İnsan ölmez, göçer.

gözün aç, gaflet içre yatma e dost,

ki göçmege dutupdur yüzi kervân. Ç,11

“Ey dost! Gaflet içinde uyuya kalma, gözünü aç, çünkü kervan [ömrün] göçüp gitmek üzeredir.”

yol erenleri göçüp yola girdi,

döge yorır âhır dünbeki servân. Ç,12

“Yol erenleri göçüp yola girdiler, kervanbaşları [yolcular için] son kez davul çalıyor.”

bu dünyâ bivefâdur, bil hakikat,

sini göçürmedin ol sen göç andan! Ç,27

“Bu dünya vefasızdır, gerçeği bil, o seni göçürmeden [almadan] sen göç [öl]”

Niçeler göçdi bu devre irmedin

Sen irişdüñ bu ‘aceb devrâna sen EMD/SN/138:6

“Niceleri bu devre erişmeden göçtü, sen bu acayip devrana [zamana] ulaştın sen.”

Du ‘âdan her ki yüz dönderdi kaçdı

Yakin bil dünyadan murdâr göçdi EMD/SN/442:11

“Yüzünü duadan her çevirip kaçan şüphesiz [kesinlikle] bil bu dünyadan pis göçtü.”

Dirîga karban geçdi vü göçdi

Uyanmaduñ bu gavga-yı ceresden HD/D/58b:7

“Yazıklar olsun kervan geçti ve göçtü, bu zindan [dünya] kavgasından uyanmadın.”

Geliş hoş geçelim ki bir gün ola

Göçvüz adumuz cihânda kala SN,5100

“Gelin iyi vakit geçirelim ki bir gün bu dünyadan göçeceğiz adımız dünyada kalsın.”

Bildük gelenler geçdiler gördük konanlar göçdiler

‘Işk şarâbın içen cânlar uymaz göçmege konmağa YE/D/1:10

“Bildük gelenler geçtiler gördük konanlar göçtüler, aşk şarabını içen canlar göçenlere konanlara uymaz.”

Dünyâya gelen göçer bir bir şerbetin içer

Bu bir köprüdür geçer câhillere anı bilmez YE/D/103:4

“Dünyaya gelen geri göçer bir bir şerbetini içer, bu bir köprüdür geçer cahiller onu bilmezler.”

Fânî dünyeden geçerüz bâkî mülkine göçerüz

Armağan gerektür dosta yüklü yükün dutsun demiş YE/D/122:3

“Fani dünyadan geçeriz sonsuzluk mülküne göçeriz, dosta armağan vermek gerekir, yüklü sermayesini hazırlasın demiş. [Armağan vermek için zengin olmak lazımdır tasavvufi anlamda ise Allah’a çokça ibadet etmek gerekir.]”

Yûnus’ı öğütlerler kalk kervân göçdi dirler

Ben menzile irişdüm kervân kayısı degül YE/D/165:13

“Yunus’u öğütlerler kalk kervan göçtü derler, ben menzile vardım, kervan endişem yok. [Ben menzile kervan endişesi olmadan vardım.]”

Erenler gelip geçdiler dünyâyı koyup göçdiler

Havâyâ agup uçdılar bular hümâdur kaz degül YE/D/166:2

“Erenler gelip geçtiler dünyayı bırakıp göçtüler, havaya yükselip uçtular bunlar kaz değil Hüma kuşudur. [Erenler, Hüma kuşuna benzetilmiştir.]”

Uçdum bir hoş yire kondum bu dünyâyı bâkî sandum

İy yârânlar ben usandum kondum gine göçer oldum YE/D/208:6

“Uçtum hoş bir yere kondum bu dünyayı ebedi [sonsuz] sandım, ey dostlar ben usandım kondum yine göçtüm.”

Göçenler menzile yitdi vardı anda karâr itdi

Geçdi ‘ömür kavil yitdi varlığımdan nâ-çâr oldum YE/D/208:7

“Göçenler menzile ulaştı, oraya varıp durdular, ömür geçti vade bitti varlığımdan çaresiz oldum. [Ömür, ölümle noktalanır. Ecel geldiğinde kaçacak bir yer, imdat isteyecek kimse bulunmaz. Sayılı nefes tükendiğinde, can alıcı gelir, görevini yerine getirir.]”

Fenâ sarâyından göçüp bekâ sarâyına geçüp

‘Işkun şarâbından içüp kansa gerek şimden girü YE/D/286:6

“Yokluk [dünya] sarayından göçüp sonsuzluk sarayına [ahiret] geçip bundan sonra aşkın şarabından içip kanmalıdır.”

Bildük gelenler geçmiş konanlar girü göçmüş

‘Işk şarâbından içmiş kim ma ‘nî tuyarısa YE/D/299:7

“Gelenlerin geçtiğini konanların geri göçtüğünü öğrendik [idrak ettik]. Kim mana duyarsa, aşk şarabından içmiştir. [Aşk şarabından gaye mana sözleri, yani insan-ı kâmilin arifane sözleridir. Bu sözleri duyan salık, mest olur.]”

Bu ma ‘nîden kimse almaz anda varan yine gelmez

Bu dünyâya kimse kalmaz gelen göçer illerine YE/D/345:8

“Bu manadan kimse anlamaz oraya giden geri gelmez, bu dünya kimseye kalmaz gelen illerine [ait olduğu yere] göçer.”

2.2.3.Ölümün Canın/Ruhun Bedenden Ayrılışı Olarak Algılanışı

2.2.3.1. Ölümün gövdeden ayrılış olarak algılanması

İlkel dinlerin genellikle hepsinde “canlılık (animizm)” formu görülmektedir. Çünkü ilkeller; hayvanlar, bitkiler, kayalar, dağlar, ırmaklar, yıldızlar gibi çevrelerinde bulunan her şeyin bir “ruh” u olduğuna inanmaktaydılar. Bu inanca göre, ruhun bedene ya da bedenün bazı bölümlerine bağlı olduğuna inanılır. Ruh canlıdır ve bedenün dışındayken de onu etkiler. Ruh, bedeni kesin olarak bırakırsa beden ölür. Ölen kişinin ruhu, yine de cesedine bağlı kalır. Ölen kişi yaşayanları kıskanıp onlardan öç almaya çalışabilir. Bunu önlemenin yolu ölen kişinin cesedine özen gösterilmesidir. Ölüler yaşamaya devam ederler, saygı isterler. Yiyip içmek isterler. Bu nedenle ölenlerin mezarlarına sevdikleri yiyeceklerle, yaşarken beğendikleri eşyalar, araçlar konur. Fakat ölümlerün dünyası canlıların tersidir. Yeryüzünün gecesi onların gündüzüdür (Tezcan, 1996:115-116).

Türkler birbirinden uzak coğrafyalarda, “ruh” ifadesine farklı adlar vermiş; *tin, can, kut, öz, nefes, nefis, soluk, sür/sur* gibi tanımlamalar yapmışlardır. Ruh teriminin bu kadar çok olması, Türklerin ruhu nasıl hayal ettiklerini ve bu konudaki düşüncüklerini gösterir. En

belirleyici isim ise “kut”tur (Bıçak, 2009: 42-43). *Ruh rüyaya, nefese, güvercine, sineğe, kelebeğe, kuşa vb. benzetilir* (Önal, 1998: 269).

Eski Türklerde ruh ve can kavramları “tin” (nefes) sözcüğü ile ifade edilmiştir. Ölüm ruhun bedeni kesin olarak terk etmesi şeklinde görülmektedir. Altaylılar ruhla ilgili olarak sınıflamalar yapmışlardır. Buna göre “tin” bütün canlı varlıklarda bulunan ruhu ifade ederken “süne”nin yalnızca insanda ve “kut” un her şeyde bulunduğunu ve onlara kutsiyet verdiği inaniyordu. Ölümle bedeni terk eden ruh bazen serseri olarak dolaşabilirdi. Altaylılar buna “üzüt”, Yakutlar “üöz”, Kazan Türkleri ise “ürek” demişlerdir (Güngör- Günay, 1998: 84).

Çağdaş Şamanist Türk boylarından Yakutlar ruh-can kavramının *tin, kut, sür* kelimeleri ile ifade ederler. Tın kelimesi aynı zamanda esinti, rüzgâr ve nefes anlamlarına da gelir. Kut; toprak, rüzgâr ve ana-kut denilen üç unsurdan oluşmuştur. Tın vücuttan ayrılırsa ölüm meydana gelir; fakat kut ayrılırsa ölüm olmaz. Sür, insan uyurken vücuttan çıkıp etrafta dolaşabilir (Divitçioğlu, 1987: 176).

“Gerçek Altaylılar ve Telengitler ölümlerinin ruhlarını körmös olarak adlandırmakta ve Erlik’in hizmetinde bulunanların insanlara zarar verdiklerine, hastalıklara sebep olduklarına, ruhları kaçırdıklarına vb. inanırlar. Onlar bu hayaletlerin kendilerine sunulan kurbanları da yiyecekleri düşüncesindedirler. Çünkü birisi hastalandığında şöyle derler: “körmös yedi” ya da “körmös yemiştir” (Tryjarski, 2012: 135).

Bu dünyada misafir olan kimse, misafir olarak bulunduğu yerde temelli kalmaz. Çünkü o yolcudur ve önünde bir yolculuk vardır. İnsan ruhu da bir yolcudur. Bu dünyada ve içine yerleştirildiği tende misafirdir. Er ya da geç bir gün misafirlik biter ve ruh bedenden ayrılıp gider. Ruhun, ruhlar âleminden başlayıp dünyadan geçen ve ahiret âlemlerine doğru devam edip giden uzun yolculuğunda, her ruh için bedenden ayrılış aynı olmaz.

Canın Gövdeden Ayrılması

Ben ayrılām senüñ bigi huriden

Hem ayrıla tenüm bu tatlu cāndan EMD/SN/29:7

“Ben senin gibi huriden ayrılıyım, hem benim de bu tatlı candan ayrılırsın.”

Uş firāk oldı nasibüm bir zamān āh ideyin

N’ola giderse tenümden cānum ideyin nisār EMD/SN/424:3

“İşte ayrılık nasibim oldu bir zaman ah edeyim, benimden canım giderse döküp saçayım ne olacak.”

İrişdi yüregine bir elem kim

Çıkayazdı teninden tatlı cânı EMD/SN/481:4

“Yüregine bir üzüntü erişti ki teninden tatlı canı çıkayazdı [az daha çıkacaktı].”

ol türkî gözel aldı cânımı

câdû göz ile dökdi kanımı KB/D,566

“O Türk güzeli canımı aldı, cadı [büyülü] gözleriyle kanımı döktü [Edebiyatımızda sevgilinin gözü kan dökme gibi cadılık özelliğine sahiptir.]”

ehl-i dilün gönülin tapundan ayırma

yohsa gerek ayrıla cânı cesedinden KB/D,1228

“Gönül ehlinin huzurundan gönlünü ayırma, yoksa canın cesedinden ayrılması lazım.”

Çün işitdiler münâfıklar anı

Her birinüñ gevededen gitdi canı MT,114

“Münafıklar onu işittikleri gibi her birinin canı gövdesinden gitti.”

Ne sormah gerek hâlüm andan girü

Ki cânsuz olan gövde kalur kuru SN,1879

“Cansız olan gövde yalnız kaldığı için bundan sonra halimi sormanın ne gereği var.”

Sanasın ki gitdi teninden canı

Eyitdi diriğâ Süheyl'ün kanı SN,2252

Yigitligi vü 'işî vü 'işreti

Öliser kalısar hemin hasreti SN, 2253

“Teninden kendi canının çıktığını zannedersin! Eyvahlar olsun! Süheyl'in yiğitliği, yaşam tarzı, yiyip içip eğlenmesi nerede? Süheyl ölecek her zaman hasreti kalacak.”

Gevededen çık ki canımı bula sen

Can gözin aç ki canların ola sen SV/TM/İ, 53

“Canını bulmak için gövdeden çık, canlarının olması için can gözünü [kalp gözünü] aç.”

Gönülleri hep düzen ol dürlü nakışlar yazan ol

Cân gevededen ayrılacak bu diller niçün söylemez YE/D/112:5

“Gönülleri düzen hep O türlü nakışlar yazan da O, can gövdeden ayrılacak bu diller niçin söylemez?”

Dilüm tetigi bozuldı

Cânum gevdemden üzülde

Uşda gözlerüm süzülde

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:3

“Dilimin işi hareketi bozuldu, canım gövdemden koptu, işte gözlerim süzüldü, Allah sana sundum elim [Canın gövdeden ayrılmasıyla ölüm gerçekleşir. Böylece insanın bedeninde misafir olan can, vade tamam olunca dünya değiştirir.]”

Çün va 'de ire cāna çıka yukaru hana

Kösülerler ayagum elüm yenüm üstine YE/D/340:2

“Vakit tamam olduğunda can çıkıp yukarı hana, ayağımı elimi elbisenin üstüne uzatırlar [Vadenin ermesiyle birlikte ölümün gerçekleştiği andaki insanın durumu, ayaklarını uzatarak yatması şeklinde resmedilmiştir.]”

Bunu der Yusuf'ı öper kucar

Düşer ölüir canı gevdeden uçar YZ,124

“Bunu der Yusuf'u öper kucaklar, hemen düşer ölüir canı gövdeden uçar.”

Sini tamam kazdılar şöyle ki var

Yakup'un ol canı çıkmağa iver YZ,1459

“Mezarı tastamam kazdılar, Yakup'un canı teslim olmak için can attı.”

Sundi anı Yakub'a içsün deyü

Canı gevdeden çıkup uçsun deyü YZ,1463

“Yakup'a onu içsin diye, canı gövdeden çıkıp uçsun diye [sundu] uzattı.”

Can ver- ; [Far.] (ca:n)

nebi u hem veli kurtulmadı hiç,

ölüm şerbetin içüp verdiler cān. Ç,68

“Nebi de veli de hiç kimse kurtulmadı, ölüm şerbetinden içip can verdiler.”

Meydan yüzünde kardaşun Kıyan Selçük ödü sındı, can verdi. Kalın Oğuz beglerin dahu kimini zebun edüp kimini şehid eyledi. DK, s 108

“Meydan ortasında kardeşin Kıyan Selçük ödü patladı, can verdi. Birçok Oğuz Beylerini de kimisini düşkün, aciz etti kimisini şehit etti.”

Kim irişdüñ hasretüñe ölmedin

Şükr kıl vir cānuñi şükrāne sen EMD/SN/138:2

“Ölmeden hasretine eriştiğin için, şükret ve şükürün karşılığı [alameti] olarak ona canını ver.”

Erenlerdür ki her biri bir ejdehā gibi turmuş

Muhammed yolına başın u cānını nisār eyler EMD/SN/333:1

“Her biri bir ejderha gibi duran erenlerdir, Muhammed yoluna başını ve canını döküp saçarlar.

Biz her menzilden geçerek huzura geldik.

Canımızdan vazgeçerek cansız geldik. F,11b

Gün ola ki can nagehan viresin

*Yig ol yar ayağında **can viresin FS,477***

“Bir gün canını ansızın vereceksin en iyisi o sevgilinin ayağında can ver.”

Can tuhfe virürem kılğörsün kabul kim

*Tuhfe kabul olur niceme kim hakîr ola **HD/D/57b:4***

“Kabul etmesi için canımı hediye veririm, her ne kadar değersiz olsa da hediye kabul edilir.”

Dehşetinden varur irakdan durur

Kim bu cānını Haka āsān virür KAE,38

“Dehşetinden varır, uzaktan durur, bu canını kim Hakk’a kolay verir.”

Cānını viricegez ol Haka düz (?)

Biz anı uyur sanurıduk henüz KAE,40

“O, Hakk’a canını verdiği zaman biz onun hala uyduğunu sanıyorduk.”

Tañrı dizārın aña çün gösterür

Cān alıcı gelmedin ol cān virür KAE,42

“Allah ona güzel yüzünü gösterdiği için, o can alıcı [Azrail] gelmeden can verir.”

ayağunda virürsem cān banadur rütbet-i a'lâ

tapundan ayru dirilmek mezelletdür mezelletdür KB/D,133

“Ayağında can verirsem en yüce rütbe banadır [benimdir], huzurundan ayrı dirilmek alçaklıktır alçaklık.”

cihanı cān yolına virürem ben

ki cān için dilerem ben cihânı KB/D,178

“Can için cihani dilediğim için dünyayı can yoluna veririm ben.”

yıllar oldı ben sana ki cān virürem her nefes

şimdi bir buse lebünden bir hilâf-ı 'âde vir KB/D,233

“Yıllardır ben sana her nefeste can veririm, şimdi her zamankinin tersine [olağanın dışında] dudağından bir öpücük ver.”

kim bir göz ile nakş-ı cemâlüne baharsa

*yüz göz ile **canın vire** nakkaşa gerekdür **KB/D,564***

“Kim bir göz ile güzel yüzünün nakşına bakarsa yüz göz [bütün yüz] ile canını nakkaşa vermesi gerektir.”

*ben yoluna **cân virem** ü cân ütem*

*âdemîye dünyâda yiter bir ad **KB/D,724***

“Ben yoluna can vereyim ve can kazanayım, insana dünyada bir ad yeter.”

*ben **cânımı virdüm** ü şâhun şol tutağına*

*getürmedi gözine didi neme gerekdür **KB/D,737***

“Ben şahın şu dudağına canımı verdim, beğenmedi neyime gerektir dedi.”

*ben râzıyam ki bir nazar ile **virem cânı***

*çünkü murâd yâr ışiginde az az ola **KB/D,906***

“Ben bir bakışı ile canımı vermeye razıyım, çünkü isteğimiz sevgilinin eşiğinde az az [yavaş yavaş] olur.”

*cana **cân virmeyenün** ne cânı var*

cân virenün** adıyla sanı var **KB/D,1417

“Cana can vermeyenin ne canı var, can verenin adıyla sanı var.”

Yâ kuyuya bırakalum biz anı

*Tâ ki anda öle ol vire cânı **KY,111***

“Ya kuyuya bırakalım biz onu ta ki orada ölüp can versin.”

Gönlümü aldun benim iy cân (u) dil

*Ger dilersem hem **virürem cânımı** **KY,622***

“Ey can ve dil [sevgili] benim gönlümü aldın, eğer istersen canımı da veririm.”

Cem'-ile insâfa durdılar kamu

Cânların şükrâne virdiler** kamu **MT,674

“Hepsi toplanarak insafa durdular, hepsi canlarını şükürün karşılığı olarak verdiler.”

Tañrı Tersâ kızına îmân virür

*Secde eyler Tañrı'ya vü **cân virür** **MT,738***

“Tanrı, Hristiyan kızına iman verir, [O da] secde eder Tanrı'ya ve can verir.”

Anda kim her derde dermân kıldılar

*Her yaratılmışa bir **cân virdiler** **MT,995***

“Her derde derman kıldıkları yerde, her yaratılmışa bir can verdiler.”

*Gönlüñ aña baglagıl kim **cân virür***

Kâfir olma aña kim îmân virür** **MT,1324

“Can verdiği için ona gönlünü bağla, iman verdiği için ona kâfir olma.”

‘Âşık ol-durur ki yolda cân vire

Kâfir ol dirler ise îmân vire MT,1517

“Âşık yolda can verendir, o kâfirdir derler ise iman versin.”

Yüz biñ er bu yolda cân virmiş-durur

Kim birisi menzile ırmış-durur MT,1614

“Birinin menzile erdiği bu yolda, yüz bin er can vermiştir.”

Yâ beni bir kezde öldür bileyim

Bu belâdan cân virüp kurtulayım MT,2458

“Beni bir kez de öldür bileyim bu beladan can verip kurtulayım.”

Tavşan eydür size çok olsun bekâ

Viridi aslan cânını anda Hak’a MT,3758

“Tavşan size çok olsun sonsuzluk dedi, aslan Hakk’a orada canını verdi”

Yüz biñ er bu yolda cân viridi henüz

Bilmedi biri ki nedür bu rumuz MT,4155

“Yüz bin er bu yolda can verdi ancak hala biri bu işaretlerin ne olduğunu anlayamadı.”

Bir işitmek ile aña viridi cân

Süheyl idi gönli içinde hemân SN,1133

“Bir işitme ile ona kendi canını verdi, o anda gönlünün içinde olan Süheyl idi.”

Gönül göziyle bahsun cemâline yârıñ

‘Ayıblasun beni virmez isem aña cânı SN,1223

“Gönül gözü ile sevgilinin güzelliğine baksın, ona canımı vermezsem beni ayıplasın.”

Didi çün dilegümden uş ırağam

Varam cânımı yâbâna bırağam SN,3818

“İstedğim şeyden uzak olduğum için gidip canımı heba edeyim dedi.”

Çerim gitdi vü tâc u tahtum diriğ

Yanar oda cânım birahtum dir SN,4199

“Eyvahlar olsun! Askerim, tacım ve tahtım gitti, canımı yanan ateşin içine attım der.”

Bunu diyüturar iken viridi cân

Girü geldiği yirine vardı cân SN,5496

“Bunu söylerken can verdi, can tekrar geldiği yere gitti.”

Böyle bilgil sen ölçek canını

Can verürken gey sakın imanını SV/TM/R, 65

“Sen ölünce canını böyle bil, can verirken imanını iyi koru”

İşidürem sözünü göremezem yüzünü

Yüzünü görmeklige cânım viresüm gelir YE/D/46:2

“Sözünü işitirim yüzünü görmedim, yüzünü görmek için canımı veresim gelir.”

‘Ârif cân virür tuymaz yalancı mâla kıymaz

Yalanla gerçeği berâber tutmayalar YE/D/57:6

“Arif can verir duymaz [umursamaz] yalancı mala kıymaz, yalanla gerçeği bir tutmasınlar.”

Yûnus Hakk'a bilişeli cân u gönül virişeli

Şol Tapduk'a irişeli gizlü râzum açar oldum YE/D/208:9

“Yunus Hakk’ı tanıyalı onunla gönül alışverişi yapalı, şu Tapduk’a erişeli gizli sırlarımı açar oldum.”

Gerçek sana ‘âşıkısam ‘ârlanmaklık nemdür benim

Şükranê cânımı virem ger melâmet tonın geyem YE/D/209:5

“Eğer gerçekten sana âşıkısam utanmak neyimedir, şükranın karşılığı olarak canımı vereyim, melamet [ayıplama] kıyafetini giyeyim.”

Dostdan bana haber geldi turayım andan varayım

Kurbânlığa bu cânımı vireyim andan varayım YE/D/210:1

“Dosttan bana haber geldi kalkayım oraya varayım, kurban olarak bu canımı vermek için gideyim.”

‘İşkdur bu derdün dermânı ‘ışk yolına virdüm cânı

Miskîn Yûnus dir yâ Ganî bir dem ‘ışksuz kalmayayın YE/D/269:8

“Bu derdin dermanı aşktır, aşk yoluna canımı verdim, miskin Yunus der ey Gani bir an aşksız kalmayım.”

Kaçan kim ol dilber benim gözlerüme tutaş oldı

Gönlüm cânım virdüm ana ‘ışkı bana yoldaş oldı YE/D/354:1

“O dilberin benim gözlerime yakın olduğu [gördüğüm] anda gönlümü canımı ona verdim, [onun] aşkı bana yoldaş oldu.”

Kimdür ki dost yüzün göre dost dost diyü cânın vire

Şolok dem ol dostu ire unıda cümle teşvişi YE/D/360:2

“Dostun yüzünü görüp dost dost diye canını verecek olan kimdir, o zaman o dostu erişip bütün karışıklıkları unutsun.”

Kendüligin terkin ura seniün yolunda cân vire

Sorisuz uçmaga gire sen sultâna iren kişi YE/D/372:3

“Sen sultana eren kişi benliğini terk etsin, senin yoluna can versin, sorgusuz cennete girsin.”

Cân ne imiş dost yolına ‘âşık anı terkitmeye

Bu cânıla bin cân alır cânın Hak'a viren kişi YE/D/372:5

“Can nedir ki âşık dost yoluna onu terk etmesin, canını Hakk’a veren kişi bu can ile bin can alır.”

Eşkere kıldum bugün pinhânımı

Cân virüben buldum ol cânânımı YE/D/389:1

“Bugün sırrımı aşikâr ettim, can verip o cananımı [sevgilimi] buldum.”

Ferhâd bu ‘ışk yolunda başın külünge tutdı

Hüsrev Şîrin derdinden dosta virdi cânını YE/D/398:8

“Ferhat bu aşk yolunda başını kazmaya tuttu, Hüsrev Şirin derdinden canını dosta verdi [Hüsrev için; hakikate ulaşamayan ve nefsi düzlemde kalan aşk anlayışı, zevk u sefaya düşkünlüğü ile Ferhad u Şirin hikâyelerinde zalim bir tablo çizilirken; Şirin, güzelliğin sembolü, aşkı için göze alamayacağı hiçbir şey olmayan bazen aktif bazen pasif roller üstlenen bununla birlikte aşkın hakikatini kanıtlamış bir kahramandır. En talihsiz kahraman ise Ferhat’tır. Doğduğu günden itibaren hüznle tanışmış ve aşkla hüznü en derin noktasına varmıştır. Fakat sevgilisine duyduğu aşka rağmen vuslatı istememesi aşk yolunda ilerlemeyi daha muteber kıldığını göstermektedir. Bu beyitte Hüsrev’in Şirin’e kavuştuğu sırada hançerlenerek öldürüldüğü için fedakâr âşıkların timsali olduğu anlatılmıştır.]”

Sundı aldı bi’smi’llah deyü arı

İçdi anı düştü yere can veri YZ,1464

“[Melek] uzattı o da kabul etti bismillah deyip aldı, onu içti can verip yere yığıldı.”

Şairler ölümü bir yolculuk olarak kabul etmiş ve bu yolculukta ölen ve kalan farklı bakışlarla, değişik şekiller içinde ele alınmıştır. Dünya hayatı daha çok, bir yolculuk olarak ifadede üstünlüğe sahipse de, ölen kişinin alınıp götürülüşü ve insanların onu bir yere bırakıp dönüşü, ölenin kendi başına bir yolculuğa çıkması olarak düşünülmüş, hayatımızda böyle bir benzerlik içinde yer kazanmıştır. Her gelen gitmektedir, gidecektir. Ölmek, kalbin ve ruhun bedenden ayrılması demektir. Ruh bedenden ayrılınca, maddi olmayan âleme karışır ve kıyamete kadar yok olmaz.

2.2.3.2. Ölümün canı feda etme, kurban etme olarak algılanışı

[Ar. *kurb* (*yakın*) > *kurban*] {OsT} is. 1. Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yönelik dini bir vecibeyi veya adağı yerine getirmek için sığır, deve, koyun, keçi cinsinden kesilen hayvan 2. ünl. Yakınlık duymanın ifadesi olarak halk arasında kullanılan seslenme sözü (Çağbayır, 2007: 2843).

İnanışa göre kurban, canlılığın kutsanması anlamındadır. Kurban kavramı üzerine yapılan çalışmalarda, *kurban ritüellerinin çok tanrılı, pagan kültürlerden, tek tanrılı dinlere değin, bazı benzer anlamlar ve gerekçeler taşıdığını ancak uygulamalar konusunda farklılıklar olduğunu ortaya koyar Kurban kavramının doğaüstünü denetlemeye yönelik büyü ve bir tür hediye verme eylemi olarak doğduğunu söyleyebiliriz ve kısaca şöyle tanımlayabiliriz: "Kurban, dinsel ya da kutsal amaçlarla sembolik bir sunumun yok edilmesini içeren bir verme eylemidir"* (Öğüt, 2016: 2115). İnsanlık tarihinde en önemli kurban olayı ise Hz. İbrahim'inkidir. Ünlü dinler tarihçisi *Mircea Elida*, şöyle yorumlar:

"Morfolojik açıdan İbrahim'in oğlunu kurban edişi eski doğu dünyasında sıkça uygulanan ve İbranilerin peygamberler dönemine kadar sürdürdükleri, ilk çocuğun kurban edilmesinden başka bir şey değildir. İlk çocuk, çoğunlukla Tanrı'nın çocuğu olarak görülürdü. Bu, Tanrı'ya ait olanın geri verilmesi demektir. Bir anlamda İshak, Tanrı'nın oğluydu, zira Sara doğurganlık çağını geçtikten çok sonra verilmişti. Ama İshak inançları yoluyla verilmişti onlara. Eski-Sami dünyasının tümünde böyle bir kurban, dinsel işlevine rağmen sadece bir anane, anlamı tümüyle kavranabilir bir ayinken İbrahim'in durumunda bir inanç eylemidir. Bu kurbanın neden istendiğini anlamaz; yine de bunu yerine getirir, çünkü tanrı böyle istemiştir. Görünürde saçma olan bu eylemle İbrahim yeni bir dinsel deneyimi, imanı başlatmaktadır" (Eliade, 1994).

Atalar kültüründe ölmüş ataları anma ve onlar için kurbanlar sunma inanç ve adetleri geleneksel Türk dini tarihinin en önemli unsurlarındandır. Ölen ataların ve özellikle babaların ruhlarının geride kalanlara iyilik ya da kötülüklerinin dokunabileceği inancı ve onlara karşı duyulan minnet hissi atalar kültürünün temelini oluşturur. Atalar kültüründe ölen her atanın ruhu ve dolayısıyla da mezarı kült konusu olmamakta, sadece saygıdeğer olanlar buna erişmektedirler (Günay-Güngör, 2015: 61).

Bu inanca göre, ataların öldükten sonra da ruhlarının yaşadığına ve toplumla ilişkilerinin kopmadıklarına inanılır. Aynı şekilde insan ölümle bedenini kaybetmekte fakat benliği daha doğrusu manevi varlığı yeryüzünde kalmakta ve geride bıraktığı kimselerin hayatlarını etkileyebilmektedir. Onlara göre ölüm hayatın bitişi değildir. Böyle bir

inançtan çıkış bulan atalar kültüründe, ancak belli kişiler özellikle kabile atası, ünlü savaşçılar, din adamları vb. gibi kişiler tapınılmaya, kurban ve duaya hak kazanmaktadır. Bu insanları ötekilerden ayıran insanüstü yetenekleri ölümlerinden sonra kaybolmamaktadır. Birtakım mistik güçlerle dolu bulunan bu gibi kimselerin gönüllerini hoş tutmak, anılarını tazelemek, kurban ve adaklarla anmak yoluyla bitkilerin, hayvanların çoğalmasını sağlamak mümkündür. Bu amaçla ataların figür ve maskeleri yapılmakta, adlarına bayram ve törenler düzenlenmektedir. Diğer taraftan atalar, dinsel ve toplumsal buyrukların, gelenek ve göreneklerin koruyucuları olarak kabul edilirler. Bunların yerine getirilmesi onları sevindirmekte, tersi ise öfkelenmektedir (Örnek, 1988: 94-95).

Yas törenlerinde kurban sunma, sadece ölüm karşısında arınma amacıyla yapılmaz. Göktürk toplumunda ölüm, kurban aracılığıyla, bir kut tören-şölen havasına bürünmekte, bereketin simgesi olmaktadır. Bu törende aynı zamanda gelecekteki evliliklerin de temeli atılır. Kızlar ve erkekler zengin ve süslü giysilerle mezar başına giderler. Erkek kızı beğenirse törenden sonra kızı ailesinden ister. Ayrıca, komşu halklar ölü sahibine armağanlar sunarlar. Göktürklerin yas törenleri ile ilgili bilgileri Kül Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında bulmaktayız (Divitçioğlu, 1987: 97).

Eski Türk yazıtlarında “*kergek*” sözcüğü ölmeyi ifade etmektedir. Yakutça’da bu kökten geldiği anlaşılan “*kereh*” kelimesi kurban anlamına gelmektedir. Kanlı kurbanın en önemlisi *at kurbanıdır*. Altaylardaki kurganlarda birçok at iskeleti bulunmuştur. Türklerde kanlı kurban konusunda attan sonra koyun gelmektedir. Türk boyları Asya’nın daha kuzey bölgelerine gidince atın yerini ren geyiği almıştır. Yani eskiden beri erkek hayvanın kurban edilmesi daha uygun görülmüştür. Nitekim Dede Korkut hikâyelerinde Oğuzların kurban olarak “*attan aygır, deveden buğa ve koyundan koç*” kestikleri ifade edilmektedir (Günay- Güngör, 2015: 79-80).

Tasavvuf düşüncesinde de kurban, fedakârlık ve kulun nefsinin Allah yolunda feda etmesi anlamına gelir. Aslında en büyük kurban insanın kendi nefsinin feda etmesidir. Nefis, bütün eksik hallerin ve kötü huyların merkezidir. Mutasavvıflar “*Allah bir sığır boğazlamanızı emrediyor*” (*Bakara, 2/67*) ayetini “*Allah nefsinizi boğazlamanızı emrediyor*” şeklinde yorumlamıştır. Yani bu ayeti “nefsinizi öldürünüz” olarak anlamışlardır. Aslında burada kastedilen ölüm fiziki değildir. Amaç nefsi kontrol etmek

ve onun mahkûmu değil hâkimi olmaktır. Nefis bizim bir parçamızdır, onun maddi olarak ölümü ise bizim dünya hayatımızın son bulmasıdır.

Canı Feda Et-, Canı Feda Kıl-;

İ yazuklu kul arturma sözüni

***Fidā kıl* Mustafā'ya kendüzünü EMD/SN/100:9**

“Ey günahkâr kul sözünü arttırma [çok konuşma], Muhammed Mustafa'ya kendini feda et.”

Cān[ı] yolına fedā kılur-ısam hakir ola

Ben görmedüm beşer [ki] güneşden münir ola EMD/SN/127:1

“Canımı yoluna feda kılırsam değersiz olur, ben böyle güneşten daha parlak olan bir insan görmedim.”

Aña vahy indi Hak'dan yok gümānum

Fedā olsun aña mālum u cānum EMD/SN/174:3

“Haktan ona vahiy indi şüphem yok, ona malım ve canım feda olsun.”

Degül mālum degül ki hānümānum

Fidā olsun aña başum u cānum EMD/SN/341:14

“Değil malım değil evim barkım, ona canım ve başım feda olsun.”

Anuñ muhabbeti yolına baş u cān terk it

Nite ki cān fidī eylediler Hüseyin ü Hasan EMD/SN/374:3 (III)

Nite ki kıldı fidā baş u cān 'Aliyyü'l-veli

Nite ki eyledi 'Osmān terk-i cān u beden EMD/SN/374:4 (III)

“Hüseyin ve Hasan canını feda ettiği gibi, Aliyyü'l-veli canını ve başını feda ettiği gibi, Osman canını ve bedenini terk ettiği gibi onun muhabbeti yoluna başını ve canını terk et.”

Ol ulular giçeliden bugünkü güne degin

Resül yolına çokdur fidī kılan cān u ten EMD/SN/374:7 (III)

“O ulular gittiğinden bugünkü zamana kadar, Resul yoluna canını ve tenini feda eden çoktur.”

Dahi cānın Hak'a fidā kılmuş

Tenini h'ār u hāksār itmiş EMD/SN/400:8

“Canını dahi Hakk'a feda etmiş, tenini toz toprak ve bayağı etmiş.”

Çün ben yolına can u cihan kılmuşam fidī

Sorun benim-ile dahı ne macerası var HD/D/55b:5

“Ben yoluna canı ve dünyayı feda ettim, sorun benimle de ne macerası var.”

ger kabul ide gözi gamzeleriyile

cânı fidâ kılmağa bahane gerekdür KB/D,71

“Eğer gözü ve gamzeleriyle kabul ederse canı feda etmeye bahane olur.”

gel k'ayağın tozına fidâ ola cân-ı cân

bin cân vir degül ki fidâdur cihân-ı cân KB/D,930

“Gel ki canımın canı ayağının tozuna feda olsun, bin can vermek değil ki canın cihanı fedadır.”

hezâr cânım olursa senün için çelebi

fidâ kılam yalunuzca canun için çelebi KB/D,1102

“Yüz canım olursa senin için çelebi² yalnızca senin canın için çelebi feda edeyim.”

ben kendü vüçüdümü fidâ kılmışam ana

turfe bu durur bana ki şemşîri esirger KB/D,1208

“Ben kendi varlığımı ona feda etmişim, tuhaftır ki bana kılıcı esirger.”

özini eş-şeyh gören serdâr bolur

ene'l-hak da'vî kılan ber-dâr bolur

er oldur hak yolına baş oynaya

döşekte ölen yiğit murdar bolur KB/D,1405

“Kendini şeyh gören başkomutan olur, Hak benim iddiasında olan asılır, er odur Hak yoluna başını feda etsin, döşekte ölen yiğit kötü olur.”

İşkî yolında fidâ kılmak için

Cândan artuk yokdur ihsânım benim KY,695

“Aşkî yolunda feda etmek için benim candan başka ihsanım [bağışlayacağım, vereceğim şey] yoktur.”

Eydür işbu yavrularuma benim

Günde yüz bin kez fedâ olsun cânım MT,1038

“Bu yavrularıma benim canım günde yüz bin kez feda olsun diye der.”

Çün selâmuña fidî cân kıldılar

² 1. Okumuş kimse. 2. Efendi; kibar kimse. 3. Bey; bay. 4. Padişah oğulları. 5. Mevlana'nın torunları. 6. Bir hurma türü. 7. {ağız} Kayın birader. [DS] 8. {eAT} {OsT} Kölenin sahibi; efendi. 9. {ağız} İstasyon şefi. [DS] 10. {ağız} Eşcinsel erkek. [DS] 11. {ağız} Hristiyan tüccar. [DS] 12. sf. (Erkek için) nazik; terbiyeli; görgülü; ince. {OsT} (aynı) (Çağbayır, 2007: 921)

Beni ol sözden peşîmân kıldılar MT,1385

“Selamına canı feda ettikleri için beni o sözden pişman ettiler.”

Tûtî eydür anlaruñ öldükleri

Cânların baña fedâ kıldıkları MT,1408

“Papağan der onların öldükleri, canlarını bana feda ettikleri.”

Ben seni düşman sanur-ıdum baña

Dôst-ımuşsın kim fedâ cânım saña MT,2478

“Ben seni düşmanım sanırdım [sen] bana dostmuşsun [bu nedenle] canım sana fedadır.”

Çün selâm virdüm ben ol erenlere

Kim fidâ olsun tenüm siz cânlara MT,2567

“Ben o erenlere selam verdim, tenim [bedenim] siz canlara feda olsun.”

Söze târih yidi yüz yidi-y-idi

Yûnus cânı bu yolda fidi-y-idi RN, 556

“Sözümüzü söylediğimiz tarih yedi yüz yedydi, Yunus’un canı bu yolda feda idi.”

Kılam tatlu cânımı aña fidâ

Ger andan gelür ise baña nidâ SN,1132

“Eğer ondan bana bir ses [seslenme, bağırs] gelirse tatlı canımı ona feda ederim.”

Eyitdi fidâdur yoluña başum

Şâhumsın u yârum u gönüldaşum SN,2011

“Sevgilim, gönül arkadaşım, şahımsın başım yoluna fedadır, dedi.”

Alursañ fidi kılmaşam cânımı

Dökerseñ helâl itmişem kanımı SN,2056

“Canımı alırsan [almak istersen] canımı [zaten] feda etmişim, kanımı dökersen [zaten] kanımı [sana] helal etmişim.”

Didi yoluña cânım olsun fidi

Kazıyyeñ nedür toğrusın baña di SN,2993

“Canım yoluna feda olsun. Meselen nedir bana doğrusunu söyle, dedi.”

Çü zindâni bekleyen anuñ sözün

İşitdi fidâ eyledi kendüzün SN,4771

“Zindanı bekleyen [koruyan] kişi onun sözünü işittiğinde kendini feda etti.”

Saña cânımı hod fidâ eyleyem

Bilürsün ne hâcet ki ben söyleyem SN,4879

“Sana kendi canımı feda ederim bilirsün, [bunu] söylememin gereği yok.”

Fididür size cânumuz malumuz

Degül hergiz ayruhsı ahvâlümüz SN,5045

“Size canımız, malımız fedadır, başka türlü hallerimiz kesinlikle yoktur.”

Eger çâre olasını biledüm

Saşa cânımı ben fidi kıladum SN,5520

“Eğer çare olacağını bilseydim ben sana canımı feda ederdim.”

Ne datludur sinün ışkun ki binden gönlümü aldı

Ana bir can fida kıldum iki bin can bana geldi SV/TM, 1a (XII)

“Benden gönlümü alan senin aşkın ne kadar tatlıdır, ona bir can feda ettim iki bin can bana geldi.”

N'ider 'âşık hânumânı sensüz cihânı yâ cânı

İki cihân fidâ sana kimsene gümân dutmaya YE/D/3:10

“[Gerçek] âşık, [Allah’ın olmadığı bir] evi, dünyayı ve yaşamı ne yapsın, iki dünya [beşeri dünya ve ahiret] sana feda olsun, kimse şüphe duymasın.”

Tek ben degilem 'âşık ol ma'şûk nazarında

Işk yolına cân fidî benim gibi sâd-hezâr YE/D/26:6

“O maşuk [sevgili] gözünde âşık sadece ben değilim, aşk yoluna benim gibi yüz bin can feda.”

Cânlar fidâ yoluna bu cân kayusu degül

Sen cânı gerek bana cihân kayusu degül YE/D/165:1

“Onun yoluna canlar feda bu can endişesi değil, bana senin canın lazım dünya endişesi değil.”

Cânın dirîg tutan kişi dost katından irak düşer

Fidî kılam yüz bin cânı iraklıktan berü gelem YE/D/182:2

“Canını esirgeyen kişi dost katından [huzurundan] uzak düşer, yüz bin canı feda edeyim uzaklıktan geri durayım.”

'Aceb degül seniün için ger cân fidî kılurısam

Senün varlığın cân yiter hoşdur cânsız kalurısam YE/D/190:1

“Eğer senin için canımı feda edersem bunda şaşırılacak bir şey yok, senin varlığın canı yok eder [ortadan kaldırır] cansız kalırsam da hoştur.”

'Âşık Yûnus sen cânımı Hak yolına eyle fidâ

Bu şeyhula buldum Hak'ı ben gayrı nesne bilmezem YE/D/192:8

“Âşık Yunus sen canını Hak yoluna feda et, ben şeyhle Hakk’ı buldum [bundan sonra] başka nesne bilmem.”

Râzîyam ol oda ben günde bin kez yanarısam

Gör niçe cân fidâ kılur şem ‘i öninde pervâne YE/D/294:7

“Ben o ateşe günde bin kez yanarsam razıyım, gör nasıl pervane mumun önünde canını feda eder.”

İşka neçe yanarısam dahı şîrîn gelür bana

Cânum fidî olsun beni bu ‘ışk odına atana YE/D/294:8

“Aşka [aşkın için] ne kadar çok yanarsam da bana tatlı gelir, beni bu aşk ateşine atana canım feda olsun.”

Yûnus yüzün kaldurmağıl ‘âşıklarun ayagından

Fidî eyle yüz bin cânı anda bulasın sultânı YE/D/377:8

“Yunus âşıkların ayağından yüzünü kaldırma, yüz bin canı feda eyle, sultanı orada bulursun.”

Ben sevdiğüm ma ‘şükayı sen dahı bir görseyidün

Virmeyedün bu öğüdi fidâ kılardun sen cânı YE/D/402:3

“Benim sevdiğim sevgiliyi sen de bir görseydin, bu öğüdü vermeden canını feda ederdin.”

Yûnus yüzün kaldurmağıl ‘âşıklarun ayagından

Fidâ eyle yüz bin cânı andan bulasın Sübhân’ı YE/D/402:7

“Yunus âşıkların ayağından yüzünü kaldırma, yüz bin canı feda eyle oradan Sübhan’ı bulursun.”

Eytdiler lâyık imiş sevmeklige

Cânı buña fidâ kılmaklige YZ, 597

“Canı buna feda etmeye ve sevmeye layıkmış, dediler.”

Canı Kurban Et-, Kıl-, Ol-, Ver-;

Kurban Et-, Eyle-, İt-;

Dirlik bana karşı gele ben dirliğin boynın uram

Ölüm eger vâcib ola cânımı kurbân eyleyem YE/D/173:3

“Dirlik bana karşı gelirse ben dirliğin boynunu vurayım [başımı keseyim], ölüm eğer vacip olursa canımı kurban edeyim.”

Ten nedür dostun yolında ben anı terk itmeyem

Dost cemâlin görmege gel cânı kurbân idelüm YE/D/200:2

“Ten nedir dostun yolunda ben onu terk etmeyeyim, dostun yüzünü görmek için gel canı kurban edelim.”

Kurban Kıl-;

*Birisi cānımı **kurban kıldı***

*Resul'ün dinine vü milletine **EMD/SN/10:1***

“Birisi canımı Resul'ün dinine ve milletine kurban etti.”

Gögsüñi tut [u] biraz oht ağla sen

*Soñra **kurban kılmağa bil bağla sen EMD/SN/41:3***

“Gögsünü tut ve sen biraz zaman ağla, sonra kurban etmeye sen bel bağla [kurban etmenin gerçekleşeceğine inanıp güven].”

*Bu şükre cānumı **kurban kılursam***

*Yā yüzüm toprağa yeksān kılursam **EMD/SN/100:5***

“Bu şükre canımı kurban edeyim yüzümü de toprağa bir [toprakla bir, yıkık] edeyim.”

Tal'atına kamu hayrān kaldılar

*Cānların yolına **kurban kıldılar EMD/SN/455:15***

“İbadetine hepsi hayran kaldılar, canlarını yoluna kurban ettiler.”

*Din yolına cānumı **kurban kılam***

*Çün ki Allāh bilürem dir bir **EMD/SN/462:4***

“Din yoluna canımı kurban edeyim, çünkü Allah bir der bilirim.”

Gözlerüñ şol sihri kılmuşdı baña

*Kim **kılurdum cānumı kurban saña EMD/SN/468:5***

“Gözlerin şu sihri bana ettiği için canımı sana kurban ederdim.”

kaşlarıyile 'id kılur gönülüm velî

*gamzesi **kıldı cānumı kurban bi'aynihi KB/D,120***

“Kaşlarıyla gönlüm bayram eder amma bakışları olduğu gibi canımı kurban etti.”

Canumun içinde can olur bana

*Cānumı **kurban kıluyum ben ana KY,1030***

“Canımın içinde bana can olur, canımı ben ona kurban edeyim.”

Sorma kim ben saña ne ihsān kılam

*Cānumı ister-iseñ **kurban kılam MT,465***

“Benim sana ne yardım ettiğimi [bağışladığımı] sorma, canımı istersen kurban edeyim.”

*İy Tanrı'yu bir bilenler **cān Hakk'a kurban kılanlar***

Ölü degüldür bu cânlar 'ışk gölinde yüze durur YE/D/72:5

“Ey Tanrı’yı bir bilenler, canımı Hakk’a kurban edenler, bu canlar ölü değildir aşk gölünde yüzüp durur.”

Cânum kurbân kılam ana ger cân kabûl kılurısa

Kaçanısa ölesiyem niçe bunda diri turam YE/D/205:5

“Eğer canımı kabul ederse canımı ona kurban edeyim, ne zamandır ölesiyim, nasıl burada diri kalacağım [kalamam].”

Kurban Ol-;

Öz gövdende canun varısa oğul ver haber mana

Kara başum kurbân olsun sana DK, s 11

“Kendi gövdende [bedeninde] canın varsa oğul, bana haber ver, [bu] dertli başım sana kurban olsun.”

Çün dilek oldur ki ol kurbân ola

Kim anı terk itse bi-imân ola EMD/SN/40:2

“Dilek, onun kurban olması olduğu için kim onu terk ederse imansız olur.”

Vâlih ü hayrân olurlar cümlesi

Dilese kurbân olurlar cümlesi EMD/SN/117:12

“Hepsi şaşkın ve hayran olurlar, [o] istese, hepsi kurban olurlar.”

Fısk idüben katl iden yârum benim

Kurbân olsun anlara cânum benim EMD/SN/368:3

“Allah’a isyan edip [günah işleyip] katleden dostum benim, onlara benim canım kurban olsun.”

kaşları hilâliyile 'id oldı cihanda

bu hasta gönül ol yola kurbân olısar mı KB/D,1117

“Kaşlarının hilaliyle dünyada bayram oldu bu hasta gönül, o yola kurban olacak mı?”

Işkuna kurbân olam hoş 'id ola

Cânum olsun ide kurbânım benim KY,696

“Aşkına kurban olayım hoş [güzel] bayram olsun, bayrama kurbanım [kurban olarak] canım olsun.”

Dost oldı bize mihmân bunca yıl bunca zamân

Gerçek İsmâîl gibi kurbân olasum gelür YE/D/46:7

“Bunca yıl bunca zaman dost bize misafir oldu, İsmail gibi gerçek kurban olasım gelir.”

Şimdi adum Yûnus durur ol demde İsmâ'il idi

*Ol dost için 'Arafât'a **kurbân olup** çıkan benim YE/D/187:11*

“Şimdi [şu anda] adım Yunus'tur o zamanda İsmail idi, o dost için Arafat'a kurban olup çıkan benim.”

Şol seni sevdi Sübhân oldun kamuya sultân

***Cânum** yoluna **kurbân olsun** yâ Resûla'llâh YE/D/344:4*

“Şu Sübhan seni sevdi cümlesine sultan oldun, ey Allah'ın Resulü canım yoluna kurban olsun”

Kurban Ver-, Vir-;

*İy gönül dur cânuñi **kurbâna vir***

Secde-i şükr eylegil Sübhân'a sen EMD/SN/138:1

“Ey gönül kalk canını kurban et, sen Sübhan'a şükür secdesi et.”

*Yûnus miskîn kalmaz cânâ **virür cânını kurbâna***

Gelsen sığınsan Sübhân'a togru yola gitsen gönül YE/D/161:5

“Yunus miskin kalmaz cana [can için] canını kurban eder [kurbanlık eder], gönül gelsen sığınsan Allah'a, doğru yola gitsen.”

İy bî-çâre Yûnus hemân

*Dost yolına gerek **kurbân***

***Vir cânunu** iste cânân*

Gel yanalum dostlarla YE/D/322:6

“Ey çaresiz Yunus o anda dost yoluna kurban lazım, isterse canana canını ver, gel dostlarla yanalım.”

Bu dönem eserlerinde âşık, Allah'a canını kurban eden kişidir. Bu yolda kurban olanlar ise ölü değildir, ilahi aşk denizine erişen gönüllerdir.

Canı kurban etmek, feda etmek denilince akıllara bir de **Şem** ve **Pervane** mazmunu gelmektedir:

Şem; bal mumu, yanan mum demektir. Pervane ise gece kelebeği de denilen küçük böcektir. Gündüzleri karanlık yerlerde bulunur. Akşam olunca da ışığa doğru koşar. Şem ve pervane mazmunu insanın aşk uğruna maddi varlığından vazgeçmesinin, tasavvuf şiirinde ise Tanrı'nın varlığında yokluğa erişmenin simgesidir.

“Aşk bir farkına varış, bir idrak seviyesidir... ‘Aşk odu önce ma’şuka, andan âşığa düşer.’ derler, malum. Yani aşk ateşi önce sevilene ondan sonra sevene düşer. Önce sevilende bir ateş yanmalı ki pervane onun etrafında dönsün, pervane o ateşi görsün, sonra aşkının farkına varsın... Pervane aşkını ispat edebilmek için gördüğü anda ışığı, etrafında dönmeye başlar. Bir cezbedir bu. Bu cezbenin gittikçe daralan bir çemberi vardır. Işığın etrafında döner, döndükçe biraz daha yakından dönmek ister. Işığı gördüğü anda aşkı ilmel yakın olarak tanıyan pervane, onu aynel yakın bilmek istediği için gittikçe mumun etrafındaki çemberi daraltıyor. Çember daraldıkça pervanenin aşkı artıyor, şevki artıyor, coşkusu artıyor. Coşkusu artıkça da cesareti artıyor. Aşk cesaret işidir, neticede. Ve pervane cesaretle kanadını şöyle bir değdirir ateşe. İlk lezzettir işte o acı. Acı verir, yakar içini. Ama ona verdiği acı o kadar hoşuna gider ki, daha fazla dönmeye başlar. Acı ve lezzet... Birbirine zıt bu iki duygunun bir arada olması nasıl mümkün... İşte bu noktada, azabın ve acının lezzet olmasındaki sırrı yakalamak gerek. Azap kelimesi azp kelimesinden türer. Azp lezzet demek. Azabın ne olduğunu buna göre ölçün ve düşünün. İşte kanadının ucunu bir defa yaktığı zaman pervane ilk azabı duyar; fakat öyle bir lezzettir ki o azap... Bu azap ve ondan alınan lezzet, insanı yavaş yavaş nefisinden sıyrıp vuslatı mümkün kılar. Bu sefer daha büyük bir cesaretle kendini ateşe atarcasına gider ışığı kucaklar. Ve burada ateş pervaneyi yakar kavurur. Bir buğday tanesi gibi toparlayıp yere düşürür. Artık pervane ‘hakkal yakın’ biliyordur vuslatı. Bu fenadır. Bu canını verdiği noktadır. Mumun bundan haberi bile yoktur belki. Olmasına da gerek yoktur. Bu pervanenin aşkıdır çünkü. Aşkı uğruna can veren pervanenin aşkı... Ama öbür taraftan mum da yanar. Onun aşkı da, acısı da kendinedir. Önce can ipliğine bir ateş düşer ve yanmaya başlar mum... Sonra içindeki o yangını söndürmek için gözyaşı döker. Ateşi su söndürür çünkü. Ama mumun gözyaşları onun ateşine daha da bir güç verir, elemi artıkça artar. Ve erir can ipi, sevgilinin yolunda yok olana dek...” (Pala, 2006:167-205).

Vücudunu yedikçe yaşar,

Kendi bedenini yemediğinde derhal malup olur (yenilir).

Meclislerin güneşi toplulukların ayıdır o.

Onun adı mumdur künyesi de yine mumdur (Şem’).

Kelebekler bu sözü işittiklerinde,

Deliler gibi coştular.

Aralarından birine dediler git,

Sen o ay yüzlüden bize bir belirti getir ki,

O gönül alıcı belirtinin kokusuyla,

Kendi canımızı bedenden kurtarıp saçalım.

O kelebek gidip kendisini muma attı,

*Bu durum topluluğu hayrete düşürdü.
Çünkü bu atışta bir parça kendisini kaybetti,
Ve onun bir ayağı ile bir kanadı yandı.
Onun siyah yanık kanadı ve ayağı,
Dostlarının nazarında otun yanındaki gül gibi oldu. F,6b*

2.2.4. Ölümün Ecel Olarak Algılanışı

Ecel, [Ar.] {OsT} is. 1. Hayatın sonu 2. Alında yazılı olduğuna inanılan ölüm vakti; kişinin kaderine bağlı olan ölüm anı (Çağbayır, 2007: 1356).

İslam dininde ecel kelimesi, gerek insan hayatı, gerekse diğer bütün canlılar için belirlenmiş süreyi ve bu sürenin sonunu gerçekleştirecek olan ölümü ifade etmektedir. Ecel canlıların ölüm vaktinin geldiği andır. Allah her canlının ölüm anını belirlemiştir. O an geldiği zaman her canlı çeşitli sebeplerle mutlaka ölümü tadacaktır. Bu hususta Allah şöyle buyurmaktadır:

“Allah eceli geldiğinde hiç kimsenin ölümünü ertelemez. Allah yaptıklarınızdan haberdardır” (Münafikun Suresi, 11).

*neçe bir yata sen gafletde e yâr,
ecel ermezden öndin emdi oyan! Ç,13*

“Ey dost, daha ne kadar gaflette yatacaksın, şimdi ecel sana gelmeden önce uyan.”

*kazâ yayı ecel okların atar,
sana dahi dokunur ol okdan. Ç,21*

“Kaza yayı ecel oklarını atar ve o oktan sana da dokunur [isabet eder].”

*selâtinler zebun olur ecelden,
ecel erişmedin sana nagehân. Ç,51*

“Sultanlar ecelden güçsüz duruma düşer, ecel sana ansızın gelmeden”

*gel emdi, gündüüne der öğünü
ecel erişmedin sana nagehân. Ç,52*

“Öyleyse şimdi gel, ecel ansızın sana gelmeden aklını başına topl.”

*ecel câmu şarâbın çün içe sen,
düşe sen ayru kamu dostlarından. Ç,53*

“Sen ecel kadehi şarabını içtiğin için, bütün dostlarından ayrı düşeceksin.”

bize hod ne hisâb anlara nisbet,

ecelden kaçmağa yok durur imkân. Ç,69

“Onlara nispetle artık bize ne hesabı, ecelden kaçmaya imkân yoktur.”

Ecel va'de ermeyince kimse ölmez; ölen adam dirilmez; çıhan can gerü gelmez. DK, s 1

“Ecel zamanı gelmeyince kimse ölmez, ölen adam dirilmez, çıkan can geri gelmez.”

Anları dahı ecel aldı, yer gizledi. Fani dünya kime kaldı. Gelimli gidimli dünya son ucu ölümlü dünya. Kara ölüm geldiğinde geçit versün; ağ imandan ayırmasun. DK, s 15

Onları da ecel aldı, toprak gizledi. Ölümlü dünya kime kaldı. Gelmesi gitmesi olan dünya [gelince gitmesi de olan dünya], sonu ölümlü olan dünya. Kara ölüm geldiğinde yol versin, ak imandan ayırmasın.”

İlâhi 'izz [ü] celâlün hakıçün iy Allâh

Ecel sunıcağazın elümüze ol cāmı EMD/SN/17:10

“Ey Allah'ım ilahi izzet ve celalin hakkı için ecel zamanı o camı elimize sunacaksın.”

Ecelden kimse amân bulmadı hiç

Kulından tizcek öldürür emiri EMD/SN/102:4

“Ecelden kimse hiç kurtulmadı, [ecel], emiri kulundan daha önce öldürür. [Ölüm, hayatın son bulmasıdır. Dünyaya gelen her canlı, sonunda ölecektir. Kur'an'da “Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de şer ile de deniyoruz. Ancak bize döneceksiniz.” (Enbiya 21/35) buyrulmaktadır. Sîretü'n Nebî'de de ölümden kaçmanın mümkün olmadığı belirtilir.]”

Ey insan nefsi şunu bil ki ecel

Neşeliyi, gönlü gamlı eder.

Her ne kadar bütin işlerle uyuşursa da

Bir kimsenin ölümle oynaması mümkün değildir.

Eğer bir kimse için mülk ölümsüz kalsaydı

Hatim Tai ve Nuşirvan nasıl gidebilirlerdi (ölebilirlerdi).

Eğer bir kimsenin ömrü payidar olsaydı

Rüstem ve İsfendiyar nasıl ölebilirdi.

İster kısa menzilli olsun, ister uzun,

Yolun sonu ölümle son bulur. F,113a

Ecel irse nola Çalap emridür

Kişinün sonunda sözi 'ömridür FS, 37

“Ecel gelse ne olacak, Allah’ın emridir. Kişinin sonunda sözü ömrüdür.”

Ko dünyayı kovma yitemezsin

Ecel bağladı yolu ötemezsin RN,124

“Dünyayı bırak, [peşinden] koşma, yetişemezsin. Ecel yolu bağladı, öteye geçemezsin.”

Kibir geldi seni bulatdı gitdi

Ecel atı segirdür irdi yitdi RN,126

“Kibir geldi, seni kinlendirdi gitti. Ecel atı [ölüm] koşar, [neredeyse sana] yetişti.”

Heva vü kibr-ile ne başarasın

Ecel eli uzun kanda varasın RN, 133

“Heves [açgözlülük] ve kibirle ne elde edebilirsin? Ecelin eli uzun, nereye gideceksin?”

Tekazası zamanun bir gün ire

Ecel hürmenlerini yile vire RN,134

“Zamanın ödeşmesi bir gün gelir, ecel, harmanlarını [kazandıklarını] yele verir.”

Hünerüme benüm kim birikiser

Yahod ecel evine kim giriser RN,186

“Benim hünerime kim sahip ulaşacak veya ecel evine kim girecek?”

İy gâfil bilmedün ömrün geçesin

Ecel eli kamu aybun açasın RN,561

“Ey gafil ömrün geçer [geçip gider] bilmedin, ecel eli bütün ayıplarını açar.”

Ol ümidi virmesedi cânuma

Ecel bellü susadıdı kanuma SN,661

“O, canıma ümit vermeseydi ecel belli [açık bir şekilde] kanıma susamıştı.”

Yahındur ecel sanmañ irak olur

Öküş ârzü var ki toprak olur SN,801

“Ecel aslında çok yakındır sanmayın uzaktır, toprak olan çok arzu [istek] vardır.”

Çü ben uyuram kamusı noldılar

Meger kim ecel irdi vü öldiler SN,941

“Ben uyuduğumda hepsine ne oldu, meğerki ecelleri geldi ve öldüler.”

Ölümden ilerü ölüm olmaz

Ecel gelmeyince kişi ölmez SN,2562

“Ölme zamanım gelmeden önce ölümüm olmaz, ecel gelmeyince kişi ölmez.”

Āmân bulmaz irişecek ecel

Ne sultân-ı a’zam ne sadr-ı ecel SN,5370

“Ecel [ömrün sonu] gelince ne en büyük sultan ne sadrazam kurtulur.”

Ecel irişicek ümid üzilür

Bir ayruhsı müşkil düzen düzilür SN,5581

“Ecel erişince [gelince] ümit kırılır, başka bir zor düzen hazırlanır [kurulur].”

Ecel yili dökeseidür yaprağum

Ne bilem ki kanda çeker toprağum SN,5670

“Ecel rüzgârı yaprağımı dökecektir, toprağımın beni ne tarafa çekeceğini nasıl bileyim ki?”

Va‘de yitüp ölicegez ol sinleye varıcağaz

Zebânîler gelicegez sen ‘inâyet eyle Çalap YE/D/16:3

“Ecel gelince öleceğiz o mezara gideceğiz, zebaniler gelecek Çalap sen yardım et.”

İş bu ecel şerbetini elbet dadısarsın

Dadışuna şek yokdur şimdi anı datdun tut YE/D/18:9

“Elbette bu ecel şerbetini tadacaksın, tadacağına şüphe yoktur şimdi onu tattın yut.”

Hîç varmagıl irak sefer ‘ömrün geçer ecel irer

Dost bundadır halvet sever ne galaba haşar durur YE/D/61:4

“Hiç uzak sefere varma [gitme] ömrün geçer ecel gelir, dost buradadır halvet [yalnızlık] sever bu ne kalabalıktır?”

Vardum bunların katına bakdum ecel heybetine

Niçe yigit murâdına irememiş ölmüş yatur YE/D/74:2

“Bunların katına [huzuruna] gittim ecel heybetine baktım, pek çok yiğit muradına erememiş ölmüş yatıyor [Bunların huzuruna varınca ölümün korkutucu ve boyun eğdirici azametine baktım ve hissettim. Nice civan yiğitlerin muratlarına ermeden gelip geçtiğini ve toprakta yatmakta olduklarını gördüm.]”

Ecel irdi va‘de yitdi

Bu ‘ömrüm kadehi toldı

Kimdür ki içmedin kaldı

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:2

“Ecel geldi, bana verilen hayatın süresi sona erdi, bu ömrümün kadehi doldu. Kim var [bu hayata gelip ecel şerbetini] içmeden kalan, Allah sana elimi sundum [uzattım, açtım].”

Ecel büke bilümüzü söyletmeye dilümüzü

Hasta iken hâlümüzü soranlara selâm olsun YE/D/231:2

“Ecel belimizi büküp dilimizi söyletmez, hasta iken halimizi soranlara selam olsun.”

İy yârânlar iy kardaşlar ecel ire ölem birgün

İşlerüme pişmân olup kendözüme gelem birgün YE/D/241:1

“Ey dostlar ey kardeşler ecel gelince bir gün ölürüm, işlerime pişman olup kendime bir gün gelirim.”

İy benüm ‘ömrüm kuşu kanda varasın birgün

Ecel avlayup yudar ele giresin birgün YE/D/276:1

“Ey benim ömrümün kuşu nereye varacaksın, bir gün ecel avlayıp yutacak yakalanırsın [ele geçirilirsin]. [Tasavvuf düşüncesine göre insanın beden ve ruh olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Bu düşünceye göre Tanrı’dan gelen ve yine ona dönecek olan ruhtur. Bu özelliğinden dolayı ezeli ve ebedîdir. Beden ise bu dünya hayatı ile ilgili olup ömrü de bu dünya ile sınırlıdır. Ezel ile ebet arasında yolculuk yapan ruha bu dünyada eşlik eden bir vasıta.]”

Niçe bu derdile yanam

Ecel ire birgün ölem

Meger ki sinümde bulam

Şöyle garîb bencileyin YE/D/277:5

“Nice bu dert ile yanacağım, bir gün ecel gelince öleceğim, meğerki [kendimi] mezarımda bulacağım, şöyle garip ben gibi.”

Yûnus imdi namâzun komagıl sen kıla gör

Ansuzın ecel irer ‘ömür yitişür başa YE/D/341:7

“Yunus sen şimdi namazını bırakma kıladur [kılmaya devam et], ansızın ecel gelir ömür başa yetişir [gelip çatar].”

Behey miskîn gâfil olma dünyâ fânî bâkî sanma

Ecel yiticek agzundan lokman yutmayasın bigi YE/D/414:4

“Behey miskin [Yunus] gafil olma ölümlü dünyayı ölümsüz sanma, ağzında lokmanı yutamaman gibi [bir anda] ecel gelecek.”

Kim yirişe senüñ ‘ömrüñ va’desi

Ecel[ün] geldükde lâ-büd gidesi YZ, 1475

“Senin ömrün vadesi yetiştiğinde [ulaştığında], ecel geldiğinde muhakkak gideceksin.”

İnsan yaşamının belli bir süresi vardır ve bu sürenin sonunda beklenen son, yani ölüm mutlaka gelecektir. Bu dönem eserlerinde Allah tarafından belirlenen vadenin sona ermesiyle birlikte insan ölmesi ve ecelin insanoğluna ansızın gelmesi anlatılmıştır.

2.2.5. Ölümün Yok Oluş Olarak Algılanışı

Ölüm bir sonudur. Ancak bu son maddi yaşamın sonudur. İnsan yaşadığı sürece nefes alır, kalbi atar. Bu hayati fonksiyonların sona ermesiyle ölüm meydana gelir. Ölümün gerçekleştiğinin en önemli göstergesi nefesin kesilmesidir. Maddi varlığın bir sonu vardır. Ölüm de, varlığı ortadan kaldırır.

“Heidegger ve Jaspers gibi Yunus da hayatın asıl manasını ölüm vasıtasıyla keşfeder. Ölüm, dış görünüşüyle korkunçtur. Zira o başta vücut olmak üzere, hayatta inanılan her şeyi yok eder. Fakat onun asıl manası da bu yok edıştedir. Ölüm ile yok olan, insan varlığının fani cephesidir: Vücut ve vücuda bağlı olan şeyler ölür, can veya ruh ölmez.” (Kaplan 1992: 114).

Fevt Ol-; [Ar.] {OsT} Elden çıkmak; kaybolmak; ölmek (Çağbayır, 2007: 1572).

Vakt oldu kim fenālar fevt ola

Ol bekā mülke delilüm mevt ola EMD/SN/281:5

“Zamanı geldiğinde fenalar [gelip geçici olanlar] yok olacak, o ebedi mülke delilim ölüm olacak.”

Yok Ol-; [yo-mak (yok olmak) > yo-k] (eT. yo:k) Ortadan kalkmak; kaybolmak; varlığı sona ermek (Çağbayır, 2007: 5347).

Meger senün ağan yok olupdur

Yüreğine kaynar yağlar koyulupdur DK, s 47

“Meğer senin ağan yok olmuş, yüreğine kaynar yağlar koyulmuş.”

Yûnus Emre yok oldu küllî varı yok oldu

Andan artuk nesne yok kalman gümân içinde YE/D/339:8

“Yunus Emre’nin yok oldu bütün varı yok oldu, ondan başka artık nesne yok şüphe içinde kalmayın [Ölüm ile yok olan, insan varlığının fani cephesidir. Vücut ve vücuda bağlı olan şeyler ölür, can veya ruh ölmez.]”

Eyttiler yoğ oldu bizden birimiz

Ağlamakdan oldu görmez atamız YZ,1309

“Bizden birimiz yok oldu dediler, babamız ağlamaktan görmez oldu [Hz. Yakup en çok sevdiği Yusuf’unu kaybettiği için ağlaya ağlaya gözleri görmez olmuştur.]”

2.2.6. Ölümün toprak olmak, toprağa karışmak olarak algılanması

Toprak [*top-ra-mak (kurumak)*] > *top-ra-k [Clauson]* / *topur (toprak)* > *topur-ak [eT topra:k]* (Çağbayır, 2007: 4872).

Toprak, ilk insanlardan itibaren pek çok toplumda önem verilen, saygı duyulan ve kutsal kabul edilen bir öge olmuştur. Mitolojide ise bütün canlı varlıkların anasıdır ve üretici güce sahiptir. Toprak, ayrıca temizleme ve örtme unsurudur. Türklerde İslamiyet'ten önce toprağın kutsallığı düşüncesi İslamiyet'in kabulü ile daha çok önem kazanmıştır. İslam inancına göre ilk insan olan Hz. Âdem topraktan yaratılmış ve “*O sizi (önce) topraktan, sonra az bir sudan(meniden), sonra “alak”dan yaratan, sonrada sizi (ana rahminden) çocuk olarak çıkararak, sonra olgunluk çağına ulaşmanız, sonra da ihtiyarlamanız için sizi yaşatandır*” (Mü'min, 67) ayetinde olduğu gibi Kur'an'da yaratılışın ana maddesi olarak vurgulanmıştır (Harmancı, 2014: 25).

Ölen insanın toprağa gömülmesiyle ölüm dile getirilir. “*Toprak, büyük dinî geleneklerin insanoğlunun yaratılışını içeren anlatılarında temel unsur olarak ele alınır. Toprağa, hem yaşam döngüsünün başlangıç maddesi olarak hem de insanın ölümlü oluşunun sembolizmi anlamında güçlü bir vurgu söz konusudur*” (Eren, 2012: 260).

Toprak, fakir zengin, yaşlı genç ayrımı yapmadan eceli gelen herkesi yanına alır. “*Ham maddesi toprak olan insan, ana kucağında dünyaya merhaba der, sayılı günlerini tamamlayıp son nefesini verdikten sonra ruhu alınmış bedenini toprağın koinuna bırakır, anne karnında başlayan yolculuk, yerin karnında noktalanır*” (Yıldırım, 2011: 102).

Toprak unsuru ölümden önemli bir yere sahiptir. İnanişâ göre topraktan gelen insan ölüm anında tekrar toprağa döner. Ölünün teninin toprağa değmesi gerektiğine inanılır ve tabutsuz gömülme dinî bir uygulama olarak görülür. Ölen kişinin dünyada yaptığı iyilikler ve kötülöklere göre toprağın genişleyip daralması ve bu dünyadan yanına kefen dışında bir şey alamayacağı için ölünün tabutsuz gömülmesi gerektiği düşüncesi vardır. Tarih boyunca Türk boyları değişik defnetme yöntemleri uygulamışlardır. Ancak çoğunlukla toprağa gömme uygulaması defin işleminin en temeli olmuştur. Müslüman biri öldüğünde ölenin cesedi mezar içinde yönü kibleye doğru çevrilir. Ölünün sırt kısmının altına biraz toprak atılır. Ölünün kefenindeki baş, göbek ve ayaklarını bağlayan kefen örgüleri açılır. Kefenin baş tarafı açılarak cesedin yüzü toprağa değdirilir. Ölünün başının altına da bir taş veya biraz toprak bırakılır. Cesedin üzerine toprak atılmadan önce biraz toprak alınır ve bu toprak kefenin üstüne atılır. Bu işlemin amacı “topraktan geldi ve yine toprağa döndü” anlayışından kaynaklanmaktadır. Daha sonra biraz daha toprak

alınır ve ölenin cesedine, gözlerine veya kefeninin üzerine atılır. Buradaki amaç da “toprak gözünü doyursun” manasında ölenin dünyaya karşı duyduğu hırsın sonunu temsil etmektedir. Mezara konulan ölünün üstüne taşlar konur ve bu taşların araları çamurla sıvanır. Sonra da en yakınlarından başlayarak herkes toprak atar. Herkes en az üç avuç kadar toprağı mezara atar ve mezar kapatılır (Eren, 2012: 263).

Tasavvufta ölüm, *kişisel niteliklerin yok edilerek, ezeli maşuk ile âşık arasındaki perdenin kaldırılması ve sevgiliye uzanan bir köprü olarak telakki edilir* (Schimmel 2004: 151).

Karacuk çoban şehid olan kardaşlarını hakına kodu. DK, s 19

“Bahtsız çoban şehit olan kardeşlerini toprağına koydu.”

Ne beg kurtulur andan ne ra'yyet

Döker toprağına mün'im fakiri EMD/SN/102:3

“Ondan ne bey ne halk kurtulur, nimet vereni fakiri toprağına döker.”

Toprağına bulanup yatur kamu

Rüzilerini zamâne zâr itmiş EMD/SN/400:6

“Hepsi toprağına bulanıp yatar, günlerini [bu] devir ağlayıp inletmiş.”

Cismini kana toprağına bulamış

Zâhirini zelil ü h'âr itmiş EMD/SN/400:9

“Cismini kana toprağına bulamış, zahirini [dışını, görünenini, bedenini] hor ve aşağı etmiş.”

Anuñ makâmı-iken kâbe kavseyni ev-ednâ

N'içün yir altına toprağına kodılar ol eri EMD/SN/505:5

“Kâbe kavseynin en aşağısı onun makamıyken, o eri niçin yer altına toprağına koydular [Kâbe kavseyn, Kâbe kavseyni ev-ednâ: İki yay aralığı kadar yahut daha az (kaldı) *Necm*, 53/ 9. Tasavvufta güzelin kaşlarını simgeler. Tanrı ile insan arasındaki uzaklığı belirtir. Olgun kişi (insan-ı kâmil) bu uzaklığın ötesine geçerek Tanrıyla bir olur.]”

Ey kardeş, topraktan olan vücut toprak oldu,

Temiz can ise (geldiği yere Tanrı'ya) temiz olarak geri döndü. F,4a

Zamanı gelince yok olunacaktır,

Her bir güzel de kendi kusurundan ayrılmayacaktır.

Kendisinin helak olacağını bilen o kimse,

Sırası gelmeden önce toprak olacaktır. F,18a

Topraktan olan cisme nasıl iltifat gösterebilirim.

Toprağı temizini üzerine nasıl koyabilirim,

Toprağı topraklığa koymam daha iyi olur.

Benim toprağım topraklık tarafına gittiğinde

Benim temizim (canım) temizliğe (Yüce Tanrı 'ya) gider.

Ben canı iş ve güççe öldürmüşüm,

Bir avuç toprakla nasıl yaşayabilirim. F,117a

Ne kadar güzel bir sabah ki o sabahta bizim tenimiz, canımız,

Vücudumuzun toprağı ile tanıştı.

Ey kardeş, bu karışmadan sonra,

Sonunda yine ayrılacaklardır.

İstersen akıllı ol, istersen sarhoş,

Gülşehri o ezeli günün sarhoşudur. F,62b

Kimüni başına taç urur bahtdan

Kimini topraga bırakur tahtdan FS,11

“Kiminin başına şanstan taç verir, kimini tahttan toprağa bırakır.”

Eger Sa'di toprak oldu n'ola

Çü dirlikde toprak idi ol hele FS,550

“Eğer Sadi toprak olursa ne olacak, çünkü o her şeyden önce hayatında topraklı.”

Ese uşbu toprağı anca saba

Ki eyleye her zerremüzi heba FS,1003

“Sabah yeli şu toprağı öyle essin ki her zerremizi heba eylesin.”

Ne hüner ehlin[i] kor ne bi-hüner

Toprak ider cümlesin turmaz döner M,4

“Ne hüner ehlini koyar ne hünersiz, hepsini toprak eder durmaz döner.”

Her birinün bunda var bir yaprağı

Gerçi kim yirden alındı toprağı M,195

“Her ne kadar toprağı yerden alındıysa da her birinin burada bir yaprağı var.”

Anmaz mısın sen şol günü gözün nesne görmez ola

Düşe sûretün topraga dilün haber virmez ola YE/D/6:1

“Anmaz mısın sen şu günü gözün bir şey görmez olur, yüzün toprağa düşer, dilin haber vermez olur.”

Topraga düşmüş tenleri Hakk'a ulaşmış cânları

Görmez misin sen bunları nevbet bize gelmiş yatur YE/D/74:4

“Toprağa tenleri [bedenleri] düşmüş, canları Hakk'a ulaşmış görmez misin sen evliya sıra bize gelmiş.”

Yûnus 'âkilisen bunda mülke sûret bezemegil

Mülke sûret bezeyenler kara toprak olmuş yatur YE/D/74:7

“Ey Yunus akılıysan [sen gerçek âşıkısan] burada [bu dünyada] [Hakk'ın yarattığı] mülke yüz süsleme [sahip çıkma], [bu dünyada] mülke yüz süsleyenler [sahip çıkanlar] kara toprak olmuş yatar.”

'İşkun selâsilinde zencîre kim ki düşse

Âzâdlık istemez ol olsa vücûdı toprak YE/D/132:6

“Aşkın zincirlerinde zincire kim düşerse o vücudu toprak olsa da kurtulmak istemez.”

Teferrüc eyleyü vardum sabâhın sinleri gördüm

Karışmış kara topraga şu nâzûk tenleri gördüm YE/D/207:1

“Sabah gezintiye çıkıp vardım mezarları gördüm, kara toprağa karışmış şu nazik tenleri gördüm [Sabah serinliğinde içim açılın diye geçen insanların vatanına uğradım ve mezarlarını gördüm. Onlar da bizim gibi her hücrelerine sahip çıkan ince zarif tenli iken kara toprakla sarmaş dolaş ve toz toprak olmuş yatmaktalar.]”

Çürümüş toprak içre ten sin içinde yatur pinhân

Boşanmış tamar akmış kan batmış kefenleri gördüm YE/D/207:2

“Toprak içinde çürümüş ten mezar içinde gizli [bir şekilde] yatıyor, gevşeyen damar akmış kan batmış [kana bulanmış] kefenleri gördüm.”

Sogulmuş şol kara gözler belürsüz olmuş ay yüzler

Kara topragun altında gül diren elleri gördüm YE/D/207:6

“Şu kara gözler solmuş ay yüzler belirsiz olmuş, kara toprağın altında gül toplayan elleri gördüm.”

Kimi boyun burup yatmış tenini topraga katmış

Anasına küsüp gitmiş boyun buranları gördüm YE/D/207:7

“Kimi boyun büküp teslim olup yatmış, tenini kara toprağa katmış [karıştırmış], annesine küsüp gitmiş boyun büküp teslim olanları gördüm.”

Bu Yûnus'un çün sûreti ölüp toprak olurisa

Bâtınumdan 'ışık sevgüsü bilün ki hiç gitmez benim YE/D/214:9

“Bu Yunus’un suratı [bedeni] ölüp toprak olursa benim içimden aşk sevgisinin hiç gitmeyeceğini bilin.”

Toprakdan yaratıldun yine toprakdur yirün

Toprak olan kişiler n'ider bu 'alâmeti YE/D/380:2

“Topraktan yaratıldın yerin yine topraktır, topraktan olan kişiler ne yapsın bu belirtiyi [izi] [bir işlerine yaramaz].”

Birgün ola sensüz kalam

Kurda kuşa ögün olam

Çürüyüben toprak olam

Âh n'ideyin 'ömrüm seni YE/D/381:7

“Bir gün olacak sensiz kalacağım, kurda kuşa ögün olacağım, çürüyüp toprak olacağım, ah ömrüm seni ne yapacağım.”

Toprak, dünya mekânının sonuncusu olması ve ölüm sonrası herkes için ebedî mekân olması bakımından mistik bir değere sahiptir. Bu değer anlayışıyla yaratılanların hepsi için son, yok oluş, eşitlik, dünyanın değersizliği, insan ve kul olma gerçeği, gerçek yaşam başlangıcı toprak üzerinden ifade edilmeye çalışılmıştır. Toprak, fani ve baki âlem arasında siyah perde işlevinde olarak görülmüştür.

Ölümün kaçınılmaz bir gerçek olduğu, insanın eninde sonunda kara toprakla buluşacağı dönem şairleri tarafından sık sık dillendirilmiştir. *Her nefis ölümü tadacaktır (Âl-i İmran/185; Enbiyâ/35; Ankebut/57)* ayetinde de olduğu gibi insanların bedenleri bir gün kara toprakla buluşacaktır. Bedenimizin ana maddesi olan toprağı ölüm sembolü yani bedenın sonsuz mekânı olarak kullanmışlardır.

2.3. Ölüm Öncesi

2.3.1. Ölüm Öncesi Belirtiler

Ölümü düşünmemize neden olan pek çok olay ve durum vardır. Ölümle özdeşleştirilmiş ölümcül denen hastalıklar, ölüm düşüncesini artıran etmenlerin başında gelmektedir.

İnsanlar genellikle ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgindirler. Geleceğini, sonunu bilmek isteğinin de etkisiyle, normalin dışındaki birtakım davranışları, araç gereçlerin farklı şekildeki kullanışlarını, meteorolojik olayları, hayvanların hareket ve

seslerini, rüyalarındaki görüntüleri ölümün bir ön belirtisi saymaktadır. Ölümü önceden haber veren belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanlar büyük bir yer kapsamaktadır. Bazı hayvanların ötüşleri, ulumaları, kişnemeleri... vb davranışları ölüm hatırlatıcısı olarak değerlendirilmektedir. Hayvanların insanlarda bulunmayan bazı yetenekleri, sezi güçleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları, örneğin kara kedinin uğursuz sayılarak saçın çekilmesi, bu tür inanmaların oluşmasında büyük bir rol oynamaktadır. Ev, ev eşyası, araç gereç ve yiyecek etrafında birtakım inanmaların temelinde ölüm korkusu yatmakta, bunlar insanlar bunları çoğu zaman ölümün ön belirtileri olarak nitelemektedirler. Ay, yıldız kayması, güneş tutulması, şimşek çakması ve gök gürlemesi gibi olaylar da çoğu zaman ölüme yorumlanmaktadır. Bilinçaltındaki çeşitli görüntülerin çağrışımlarla gerek düşü gören gerekse yakınları için bir ölüm belirtisi olarak yorumlanması da yaygındır. Rüyalar da ölümle bağlantısı kurulan, ölümü hatırlatıcı olarak ele alınmaktadır. Ölüm olayı gerçekleşmeden ortaya çıkan ve ölümü çağrıştıran unsurlara örnek verecek olursak evin eşyalarından gelen gıcırta-çıtırtı, yıldız kayması, köpek uluması, baykuş sesi vb. şeyler halk arasında ölümün habercisi olarak söylenir. Ayrıca insana ölümü hatırlatan, onda ölüm düşüncesini güçlendiren unsurlar ölümcül hastalıklar, cenazeler, musalla taşları, mezarlıklar ve oradaki mezar taşlarıdır. İnsanların çevrelerindeki ölüm olayları, hasta ziyaretleri, cenaze törenleri ve bir de mezarlıkların, türbelerin yaşam alanlarına yapılması adeta ölüm bilincini artırmaya yönelik bir durumlardır (Örnek, 1971: 15-35).

2.3.2. Ölüm Nedenleri ile İlgili İfadeler

“Yaşayan her şeyin ölümlü olduğu” gerçeği bütün insanlar tarafından kabul edilmiş, fakat ölüm kapalı bir olgu olduğu için değişik kültürdeki insanlar tarafından farklı şekillerde algılanmıştır. Diğer kültürlerde olduğu gibi Türk kültür ve edebiyatında da ölüm konusu önemli bir yer tutar. “Altaylılara göre ölüm iki nedenden olur. Bunlardan biri, Erlik’ in açgözlülüğü, ikincisi ise Ülgen’le Erlik’in birlikte aldıkları karardır. Törenlerin en önemlilerinden biri ölümler için yapılandır. Ruh bedenden ayrıldıktan sonra, başka bir âleme gideceğinden, orada o ruhu taşıyan insanla buluşarak dünyada yaşadığı gibi yaşayacağına ya da ruhun başka bir bedene girerek ikinci kez dünyaya geleceğine inanılırdı. Bu nedenle, ölen kimse eşyalarıyla, silahları, atı ve en yakın dostları ile gömülürdü. Ölümler genellikle toprağa gömülürdü; fakat ölümleri suya atan, yakan, köpeklere yediren ağır taşlar altına koyan ya da ağaç kavuğuna sokan boylar da

bulunmakta idi. Yakutlar, ölene en iyi elbiseyi giydirebilir, tabutuna bir çakı, bir çakmak taşı, kav, yağ, et gibi öbür dünyada gerekecek eşyaları koyarlardı. Sümerlerin inancına göre, ruh insandan ayrılınca uçar, yeryüzünde dolaşır. Bu ruha “Edimnu” denirdi. Eğer ölü geç gömülecek olursa, Edimnu kötü ruh haline gelir, hortlayabilirdi. Bunu önlemek için ise, ölünün hemen gömülmesi gerekirdi” (Uraz, 1994: 226-227).

İslamiyet öncesi ve sonrasında, günümüzde ölüm, çok önemli bir konudur. İslamiyet’in kabulü ile birlikte Türklerin yaşam biçiminin yanı sıra ölüme bakış açısı da değişmiştir. Ölüm, artık “korku ile ümit” arası bir çizgi olmuştur. *Çünkü İslam inancında kaçınılmaz olan ölüm, bir yok oluş değil, ruhun bedenden ayrılışı, yeni bir hayatın başlangıcıdır* (Koçin, 2003: 135).

Anadolu Türklerinde ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar, değişen coğrafya ve ortamdan etkilenmiştir. Anadolu coğrafyası ve ortamını çoğunlukla İslam dini oluşturmaktadır. Bu dönemde ölüm ile deyim ve kavramlar İslami bir kalıba sokulmaya çalışılmıştır. Ruh, ecel, vade, ahiret, cennet, cehennem, defin, sırat köprüsü, Azrail, Münker-Nekir... vb kavramlar bunlardandır.

Anadolu Selçuklu döneminde (1237’de) I. Alaeddin Keykubad zehirlenerek öldürülmüştür. Yerine 16 yaşındaki oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçmiştir. Zamanının çoğunu sarayda geçirmiş olan II. Gıyaseddin Keyhüsrev, devlet işlerini veziri Saadettin Köpek’e devretmiştir. Özellikle onun döneminde meydana gelen iki önemli olay Anadolu Selçuklu Devleti’ni dağılma ve parçalanma sürecine sokmuştur. Bu olaylar Baba İshak Ayaklanması ve Köseadağ Savaşı’dır. İsyanlar ve savaşlar sonunda Moğollar Anadolu’da tam bir baskı kurmuşlardır. Moğol baskısının yanı sıra, artan Bizans saldırıları, siyasal cinayetler, doğal afetler ve salgın hastalıklar devleti büsbütün sarsmış ve birçok kişinin ölümüne neden olmuştur (Koca: 356). Özellikle veba hastalığına değinecek olursak veba, kara ölüm olarak da bilinen, insanlık tarihi boyunca, değişik zamanlarda ortaya çıkmış; korkulan, ölümcül salgın hastalıklardan biridir. Selçuklular, zamanında Anadolu’da çeşitli devletlerin hüküm sürdüğü dönemde, çeşitli yer ve tarihlerde birçok veba salgınlarının olduğu görülmektedir. Bazı salgınlar, ortaya çıkışları bakımından bu ülkede ortaya çıkmış, bazıları da başka ülkelerde meydana gelip, Anadolu’yu kapsamıştır. Batıların kara ölüm dedikleri, tarihin en büyük veba salgını XIV. yüzyılın ortalarında yaşanır. Mısır’dan başlayıp önüne çıkan her şeyi telef edip Orta Asya’ya giden veba, sonra aynı yolu kullanarak geri dönmüştür. 1348-1349 yıllarında Kahire sokakları sadece cenazelerin taşındığı bir yer görünümündedir. Tabut ve kefen ihtiyacı karşılanamaz,

cesetler bulunabilen her şeyle taşınarak topluca Nil'e atılmıştır. Cenaze namazları camilerin dışında kılınmıştır. Çünkü o kadar çok ölen olmuştur ki cami avluları cenazelerle dolup taşmıştır. Cenaze sahipleri, sahipsiz cenazelerden birini defnedip son görevlerini yerine getirmişlerdir. Bu veba salgınlarıyla ilgili olarak yerli ve yabancı kaynaklar birtakım kayıt ve bilgiler vermişlerdir. Bu kayıtlar ve bilgilerden birkaçını inceleyelim:

“Sultan I. Alaeddin Keykubad zamanında (1220-37), başkent Konya'da çıkan bir veba salgını ile ilgilidir. Söz konusu salgında birçok kişinin öldüğü anlaşılmaktadır. Yerli kaynaklarımızdan Eflaki'nin bu hususta verdiği bilgiye göre Konya'da baş gösteren bu salgın sonucunda Taberistan'lı Kadı Bahaeddin ile bütün kavmi de hayatını kaybetmişlerdi. Kadı Bahaeddin, hastalığı sırasında yedi gün burnundan kan gelerek can vermişti.

Büyük bir kadı olan Bahaeddin-i Taberi, garaz ve kıskançlığından Bahaeddin Veled'i, Sultan Alaeddin'e kötülemişti. Tesadüfen aynı gün bu kadı da sultanın meclisinde bulunuyordu.

Baha Veled: "Ey Taberistan'lı kadı, bizim hakkımızda dilini kes ve bize zahmet verme; çünkü birkaç günlük ömrün vardır, sonra öleceksin ve senin hiçbir halefin de sağ kalmayacaktır. Haleflerin hakkında Tanrının hükmü şöyledir: Onların hepsi ölecekler, fakat bizim evlad ve ahfadımız, haleflerimiz ve dostlarımız kıyamete kadar daima devam edecek ve kalacaktır. Senin rüşvetinin zulmünden de bütün mazlumlar kurtulacaktır" demek suretiyle, onun büyük bir kadı olmasına rağmen, rüşvetçi olduğunu ve bu suretle mazlumların ahını aldığını ve Allah'ın hükmü gereği bütün akraba ve taallukatıyla birlikte ölümden kurtulamayacağını ifade etmişti.

Kadı Bahaeddin'in, yedi gün burnundan kan gelerek ölmesi, Konya'da vuku bulan bu salgın türünün "hıyarcıklı veba" olduğunu akla getirmektedir. Bahis konusu salgına temas eden Taneri "vebada burundan kan geldiği bilinmekteyse de, bu olayda olduğu gibi yedi günlük bir süre değildir. Ancak yedi rakamının buraya yazar tarafından yakıştırıldığını" ifade etmektedir. Oysaki hıyarcıklı vebada, hastalığa yakalananların bir hafta içinde (3-6 gün) ve koma halinde hayatlarını kaybettikleri bilinmektedir. Bu itibarla Eflaki' nin verdiği rakam, bizce doğru olmalıdır. Yine müellifin söz konusu olayın "Konya'nın burçlarının ve kale duvarlarının yapıldığı tarihte" olduğunu; kaydetmesi salgının hangi yılda olduğunu aydınlatmaktadır. Bu tarih 618 (1221)' dir.

Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-46) zamanında, Köseadağ Savaşı'ndan sonra Malatya'da 1243-44'lerde bir başka veba salgınının ortaya çıktığı ve yine pek çok kimsenin öldüğü anlaşılmaktadır. Köseadağ bozgunundan bir süre sonra, Yasavur Noyan kumandasında bulunan bir Moğol kıtası, Meyyafarikin, Mardin ve Urfa yoluyla Halep'e gelmişti. Ebu'l -Fecer'e göre, Moğollar Halep kapısı üzerindeki Haylan denilen yere kadar

ilerlemişler, ancak atlarının ayaklarında çıkan bir hastalıktan dolayı buradan geri dönmeye mecbur olmuşlardı. Bu hastalık üzerine, Yasavur Noyan, Halep hükümdarlarından para aldıktan sonra Malatya'ya gelmişti. O, şehrin dışında kalan insanları öldürmüş, mahsulatı ve bağları yaktırmış, Malatya subaşı Reşideddin'i tehdit ederek halktan para toplattırması. Ancak bundan sonra Moğollar Azerbaycan'a dönmeyi kabul etmişlerdi, Onların dönmesinden sonra şehir ve dolaylarında şiddetli bir kıtlık-açlık ve veba salgını meydana gelmiş, halkın çoğu bu felaketten kurtulamamıştı. Ebu'l-Ferec de, bu hususta Tatarların gitmesinden sonra Malatya ile etrafında büyük bir kıtlık olduğunu, veba baş gösterdiğini ve şehrin ölen kimselerle dolduğunu ifade etmiştir. Yine aynı müellife göre, bu olaydan yaklaşık 14-15 sene sonra Yunanlıların 1569, Arapların 656 (1258-59) yılında, "Senar, Asur, Bet Nahrin, Suriye ve Roma (Anadolu) da, şiddetli bir kıtlık ve veba "vuku bulmuştu. O sıralarda Moğol hâkimiyeti altında bulunan Selçukluların başında, Sultan II. İzzeddin Keykavus bulunuyor ve kardeşi V. Kılıç Arslan'la müştereken devleti yönetmeye çalışıyordu. Bu salgının türünü Anadolu'da ne kadar kayba yol açtığı ise bilinmemektedir” (Arık, 1991: 52).

Görüldüğü gibi, Selçuklu Anadolu'sunda çeşitli yer ve tarihlerde veba salgınları ortaya çıkmıştır. Bu veba salgınlarında da pek çok insan öldüğü anlaşılmaktadır. İnsan vebasının yanında kümes, binek ve yük hayvanlarında da veba salgınları görülmüştür. Anadolu'daki insan ve hayvan salgınlarında sağlık ve çevre koşullarının uygun olmaması, iklim ve hava vb. gibi faktörler rol oynamıştır. Kuraklık, susuzluk, kıtlık, açlık gibi diğer doğal felaketler, salgınların oluşmasında önemli bir etken olmuştur. Büyük nüfus kayıpları yaşanmış ve bu salgınların sonucunda Anadolu'nun nüfus yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Yine salgınlar göçlere ve toplu yer değiştirmelerine sebep olmuştur.

gözünle neçe gördün e uslu,

ki ma'sumlar kırılmışdur vebâdan. Ç,50

“E akıllı masumların vebadan kırıldığını gözünle ne kadar gördün?”

ecel nolur ki takdir-i ezeldür

veba n'olur kaza-i asumandır ŞH,7

“Ecel nedir ki Allah'ın takdiridir, veba nedir feleğin kazasıdır [Kaza: Ezelde Allah tarafından takdir edilenlerin gerçekleşmesi 2. Allah'ın bütün varlıklar üzerindeki sınırsız ve sonsuz takdir yetkisi.]”

yidi yüz kırk tokuzında Resul'ün

veba geldi halayika 'ayandur ŞH, 48

“Yedi yüz kırk dokuzda Resul’ün, yaratılmışlara veba geldiği açıktır bellidir [İslam tarihinde birçok taun olayı kaydedilmiştir. 749 yılında yine Basra ve çevresinde çıkan taun üç ay kadar sürmüş ve her gün bin kadar insan ölmüştür. İbn Kesîr muhtelif taun salgınlarından söz eder. 749 (1348) yılı olaylarını anlatırken geniş bir coğrafyaya yayılan taun sırasında Dımaşk şehri ve yakınlarında bir günde üç yüzden fazla insanın öldüğünü, sadece Emevi Camisi’nde bir vakitte on beş kişinin cenaze namazının kılındığını kaydeder.³]”

Bu dönem şairlerinden Yunus Emre dünya tarihine geçen bu büyük salgına tanık olduğu sonucuna varılmıştır. Tezcan, Yunus Emre’nin ölümden çok fazla bahsetmesi ve özellikle genç yaşta ölenleri anmasından dolayı böyle bir sonuca varmıştır (Ocak, 2012: 70).

Tezcan, Yunus’un bazı şiirlerinin Kara Veba üzerine yazıldığını ve Yunus’un bu vebada ölenleri anlatmış olabileceğini belirtmiştir:

Bu dünyede bir nesneye yanar içüm göyner özüm

Yigid iken ölenlere gök ekini biçmiş gibi YE/D/388:4

“Bu dünyada bir şey var ki ona içim yanar özüm tutuşur, sanki gök ekini biçmiş gibi gencecik ölen yiğitlere ben hep yanarım [Gök ekini biçmiş gibi benzetmesinde "gök", daha çok "göğ" olarak söylenmektedir ve "göğ ekin", "henüz olgunlaşmamış, yetmemiş, taze ekin" anlamındadır. Genç iken ölen bir insanı bu tabirle güçlü bir şekilde anlatan ifadedir.]”

Heç bilmezem gezek kimün

Aramuzda gezer ölüm

Halkı bustân edinmişdür

Diledügin üzer ölüm YE/D/198:1

“Hiç bilmem sıra hangimize geldi, ölüm aramızda gezip durmakta. Ölüm, halkı bahçe [kavun, karpuz] gibi sayıp koparır [ikiye bölmekte].”

Bir necenün belin büker

Bir necenün mülkin yıkar

Bir necenün yaşın döker

Var gücini üzer ölüm YE/D/198:3

³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/taun>

“Kiminin belini bükür, kiminin malını mülkünü yok eder, kiminin gözyaşını akıtır, ölüm var gücüyle üzer [kırır, canını sıkır].”

Birinüñ alur kardaşın

Revân döker gözi yaşın

Heç oñarmaz bagrı başın

Habersüzün gelür ölüm YE/D/198:4

“Birinın kardeşini alır, gözünün yaşını sel gibi akıtır, bağrının yarasını hiç iyileştirmez, ölüm habersizce gelir.”

Yigidi koca olınca

Komaz gendüyi bilince

Birini koyup gelince

Gözlerini süzer ölüm YE/D/198:5

“Genç adamı yaşlanıncaya kendini bilinceye kadar bırakmaz [bu dünyada], ölüm birini [toprağa] koyup gelince [bir başkasına] gözlerini süzer.”

Kanı anuñ sevdük yârı

Kıl tâ’atuñ arı yörü

Miskîn Yunus neye durur

Ejderhâdur yudar ölüm YE/D/198:9

“Hani [nerede] onun sevdiği yârı, ibadetini et temiz yürü, Derviş Yunus niye durur, ölüm ejderhadır yutar.”

Yer yüzinde gezeridüm

Ugradum yelginler (?) yatur YE/D/82:1

“Yeryüzünde geziyordum, ölmüş yatan gariplere rastladım.”

Ölüm nedenlerine yaşlılık, hastalık ve zehirlenmeyi de ekleyebiliriz. Bu dönemde II. Süleymanşah, Ankara’yı aldıktan sonra, 1204 tarihinde kulunç hastalığından vefat etmiştir. *Alâaddîn Keykubâd da, çeşitli sebeplerle huzuruna gelen elçilere bayramda büyük bir ziyafet vermiştir. Yemekte çaşnigir Nasreddîn Ali’nin sunmuş olduğu kızarmış kuş etinden zehirlenmiştir. Sultanın durumu gece ağırlaşmış ve 1237 yılında vefat etmiştir. Bu ölümle ilgili sadece Anonim Selçuknâme, Sultan Keykubâd’ın Şehzade Gıyaseddîn Keyhüsrev ve onu destekleyen emirler tarafından zehirlendiğini yazmaktadır.*

Ölüm nedenlerinden birisi de şehit olmaktır. Anadolu Selçuklu Devletinde şehit olarak ölen hükümdarlar: I. İzzeddin Kılıç Arslan, I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'dir (Çelik, 660; Koca: 355-357).

Şehit ol-; [Ar. *şehid / şehide*] (*şehi:d*) {OsT} sf. *Din uğruna veya yüksek bir ülkü uğruna ölen* (Çağbayır, 2007: 4445).

Siretü'n-Nebî'de şehitlerin ölüm karşısındaki durumları, diğer insanlara göre daha farklıdır. Kur'an'da Allah yolunda şehit olanlar için *O halde, dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz* (Nisa, 4/74) ve *Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz* (Bakara, 2/154) buyrulmuştur. Bu sebeple Hz. Muhammed'in sahabesi, ölüme razı olmuş ve şehit olmakla kıvanç duymuşlardır.

İki kardaşı anda oha düşdü, şehid oldu. DK, s 18

“İki kardeşi orada okla vuruldu, şehit oldu.”

On iki bin kâfir kılıçdan geçdi, beş yüz Oğuz yigitleri şehid oldu DK, s 29

“On iki bin kâfir kılıçtan geçti, Oğuz yiğitlerinden beş yüzü şehit oldu.”

Nayibi kılıcın sıyırdı, eline aldı, menüm başum Beyregün başına kurban olsun, dedi. Naib paralandı şehid oldu. DK, s 41

“Naibi [vekili, kaymakamı] kılıcını çekti, eline aldı, benim başım Beyrek'in başına kurban olsun dedi. Naib parçalandı, şehit oldu.”

Üç yüz yigit Oğuzdan şehid oldu DK, s 74

“Oğuzlardan üç yüz yiğit şehit oldu.”

Anuñ muhabbeti yolına gör ki Zi'n-nüreyn

Şehid oldu ohur-iken Kitāb-ı mestürü EMD/SN/19:13

“Gör, Hz. Osman onun muhabbeti [sevgisi] yoluna, örtülü kitabı okurken şehit oldu [Hz. Osman'ın halifeliğinin son dönemlerinde çeşitli karışıklıklar meydana gelir ve Hz. Osman, çıkan fitne sonucunda Kur'an okurken şehit edilir. Bu hadise anlatılmıştır.]”

Bu dördü dahı şehid oldular anuñ yolına

'Atik u 'Ömer ü 'Osmān 'Ali dilir-i zaman EMD/SN/374:6 (III)

“Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali zamanın yiğitleri, bu dördü de onun yoluna şehit oldular.”

Şehid olanlaruñ ecrini sizden işideli

“Hele can boğaza dayandığı zaman, o vakit siz bakar durursunuz. O anda biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz” (Vâkıa, 56/83-85).

Kur’an-ı Kerim’de insanın inandığı ölçütler doğrultusunda ölüm durumunu kolay ya da zor bir şekilde atlatacağı belirtilmiştir. Kişinin dünya hayatında yaptıkları, ölüm şekline ve zorluğuna yansıdığı gerçektir.

Kur’an-ı Kerim, dünya nimetlerine dalan, boş emellerle uğraşan ve bu sebeple ölümü unutan kişilerin, ölüm anlarının zor geçtiğini ve son pişmanlıklarının fayda vermeyeceğini haber vermektedir:

“ Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla ancak dünyada onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının güçlüğüyle çıkmasını istiyor” (Tevbe, 9/85).

“Her nerede olursanız olun, ölüm size yetişir, göklere yükselmiş burçlarda da olsanız” (Nisa, 78). Vakit gelince beden, son elbisesi olan kefeni, Azrail eliyle giyecektir.

Bir insanın ölüme yaklaştığı anlaşıldığı zaman onun yakınları, ölecek kişinin öbür dünyaya rahat gitmesi için son nefesini verinceye kadar ona sessiz ve sakin bir ortam düzenlerler. Ailesi, akrabaları ve sevdiklerine haber verilerek onların ölecek kişinin yanında bulunması sağlanır. Öleceği anlaşılan kişi yalnız bırakılmaz ve onun yanı başında Kur’an-ı Kerim okunur. Son nefesinde su içilir veya dudakları sulandırılmış pamukla silinir. Ölecek kişi sağ tarafa çevrilir, tövbe ettirilir, onun yanında tekbir alınır, ezan okunur. Öldüğü zaman ise çenesi tülbentle bağlanır. Elbiseleri çıkartılıp temiz bir yatağa yatırılır. Göz kapakları kapatılır. Üzerine temiz bir örtü örtülür. Baş kible yönüne çevrilir. Eller göbeğinin üstüne konulur. Ölünün karnının üstüne, içine şeytan girmesin, kendinden sonra birini götürmesin ve şişmesin diye bıçak, makas vb. demir aletler konulur. Ölünün üstünden çıkarılan çamaşırları yıkanır fakire verilir (Örnek, 1971: 48-59).

Dede Korkut hikâyelerinde de gördüğümüz üzere insanın canını alan melek Azrail’dir. Azrail’in çıkması ve melekler girmesi için ölünün bulunduğu odada pencereler açılır. Ölünün ayak başparmakları birbirine bağlanır.

Ölüm olayının duyurulması da ölenin yakınlarının ağlamalarıyla olur. Olayı duyan komşular ölü evine toplanarak, ölünün yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya, ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar. Bu arada ölü sahipleri ya da komşular gerekli yerlere olayı haber verirler. Ölümün duyurulmasında hem evden eve gidilir hem de sela verilir. Sela, bir ölüm duyurusu olarak namazlarından önce okunur. Selayı duyan kimse, birinin öldüğünü anlayarak, ölenin kimliğini soruşturur. Belediye

hoparlörleri aracılığıyla da ölüm olayı ve ölenin kimliği halka duyurulur (Örnek, 1971: 41).

Gazali ölüm anını şöyle belirtmiştir:

“Ölmek üzere olan bir kimsenin sesi nefesi üzüntü onun kalbine yüklediği her parçasına ulaştığı bütün kuvvetini yıktığı azaları zayıf düşürdüğü için kesilmiştir. Bu bakımdan bağırma mecali kalmamıştır. Akli örtüp şaşırtmış, dili konuşamaz duruma getirilmiş, azaları zayıf düşürmüştür. Kişi inlemek bağırarak ve imdat istemekle biraz kendisini rahata kavuşturmak ister. Fakat buna gücü yetmez. Eğer kendisinde bir kuvvet alırsa ruhun çekildiği anda bir horlama gırtlığından ve göğsünden bir homurtu iştilir. Bu esnada rengi bozulur, ağzına köpük yığılır. Sanki yaratılışının esası olan toprak onda belirmiştir. Onun her damarı çekilir. Bu bakımdan, onun içine ye dışına eleme yayılır. Öyle ki gözleri yuvalarından fırlar, dudakları büzülür, dili çekilir, parmak uçları sararır. Bu bakımdan damarları çekilmiş bir beden halini sorma! Eğer çekilen tek damar olsaydı yine de elemi büyük olurdu. Oysa çekilen elem duyan ruhun bizzat kendisidir. O da bu damardan değil, bütün damardan çekilir. Öyleyse nasıl elem duymasın? Sonra tedrici olarak azalar ölür. Önce ayaklar soğur sonra baldırlar, sonra uyluklar! Her aza için üzüntüden üzüntü, sonra sekerattan sonra sekerat vardır. Can gelip boğaza dayanıncaya kadar, işte o anda kişinin dünyadan ve aile efradından nazarı kesilir.” (Gazali, 2015: 52).

Eski ve Ortaçağda yaşayan Türkler uyku halini ölümün kardeşi olarak görmüşlerdir. Geleneksel Türk inancında olan bu görüş Türklerin Kur'an-ı Kerim'deki “*Allah ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda ruhlarını alır. Bu suretle hakkında ölümle hükmettiği ruhu tutar ötekini muayyen bir vakte kadar bedene salıverir*” (Zümer, 42) ve “*Geceleyin sizi öldüren sonra belirlenen süre tamamlansın diye gündüzün sizi diriltten O'dur*” (Enam, 60) ayetlerle örtüşen bir inanca sahip olduğunu göstermektedir.

Türkler ruhun ölümden sonra göğe yükseldiğine inanırlar. Göğe yükselmek için ruhun kanatlı bir nesne olması gerektiğine inanmışlardır. Bundan dolayı Türkler, birisi ölürken bu durum kapalı bir yerde gerçekleşmişse buldukları yerin dışarıya açılan bölümlerini açarlar. Çünkü ölünen ruhunun rahat uçmasını istemişlerdir.

Ölüm, kurulu düzenleri altüst eden, “tedbirler bozan, planları suya düşüren, gülleri solduran, bülbülleri susturandır. Altınları pul eyleyen, kara yeri yol eyleyen, hatunları dul eyleyen sarayları ıssız koyan” (Tatçı 1997: 125, 117, 190) yine ölümdür.

Ölüm ağrısı şöyle tuttu anı

Kim tuta kanlusını kan issi EMD/SN/502:3

“Kan sahibinin kanlusını tuttuğu gibi ölüm ağrısı onu şöyle tuttu.”

*Benim canımın öldüğünü söylüyorsun,
Bu onun ağzından çıkar can tene yeniden gelir. F,28b*

*Kendi ölümünü tanıyan bir âlim,
Her neyi varsa kendi hayatında buldu.
Kendi kitabının tefsirini yapan kimse,
Ölen her kimsenin hesabını yapıyor. F,92a*

*O öteki ansızın **ölüm**ün adını söyledi,
Herkesin huzurunu bozdu ve aklını başından aldı.
Bundan önce bir giriş dokuyorlardı (hazırlıyorlardı).
Her sözün bir diğeri ile ilgisini buluyorlardı.
Ortaya **ölüm** sözü gelince
Herkesin dili ağzında bağlanıp kaldı.
O kimsenin gönlünde olan şey, sevgili istemek,
Neşeyi çoğaltmak, ıstırâbı azaltmak idi.
Kendi **ölüm**ünün sözünü işittiğinde,
Dev gibi, sevgilinin bahsinden çekindi.
Erguvan renkli kadehi anan o öteki,
Ölüm şarabından sarhoş düştü.
Kendi hatıralarını öven o bir diğeri,
Istırabını azaltıyor, rahatını çoğaltıyordu.
Ölümü, yılan gibi kulağına ulaştığında,
O sevgilinin gülü, onun gözünde diken gibi oldu.
Akarsuyu arzu eden o biri,
Ölümü hatırlamaktan, onun toprağı ruhsuz oldu.
Bahar mevsiminde yeşillik,
Ve zamanını zevk ve safa içerisinde geçirmek isteyen o kimsenin,
Ölüm korkusundan yüzü sarardı
Gözü kana bulandı, gönlü de dertle doldu. F,112b*

*Gark gayra iltifât eyleye mi
Yâ ölen hiç kimseye söyleye mi MT,4046*

“Gark [suda batma, boğulma] başkasına iltifat eder mi [itina gösterir mi], ölen de hiç kimseye söyler mi?”

İki yañadan çün irişdi çeri

*Elin açdı göz yumdı **ölüm** eri SN,2746*

“Her iki taraftan askerler birbirlerinin yanına vardığında ölüm eri olanlar, ellerini açtı ve gözlerini yumdu.”

*Ve likin ne assı uş irdi **ölüm***

*Yüzüm suyını yile viridi **ölüm** SN,5368*

“Fakat ne fayda işte ölüm erişti, ölüm şerefimi heba etti.”

2.4.1. Azrail ile İlgili İfadeler

Azrail [*İbra. Azer el > Ar. ‘azra’il*] (*azra:i:l*) {*OsT*} is. Dört büyük melekten, Allah’ın emri ile insanların canını almakla görevli olanı; ölüm meleği (Çağbayır, 2007: 407).

Allah’ın mutlak iradesini en çok yansıtan melektir ve insanların canını almakla görevlidir. Can almakla görevli melek olan Azrail, ölümle anılmasından dolayı adını bile söylemek insanlarda korku ve endişe uyandırabilmektedir. Bunun içindir ki “*İnsan zihninde korku uyandıran varlıklar, kavramlar, olaylar, durumlar gerçek adlarıyla söylenmeyip, güzel adlandırma yapılarak söylenir*” (Yardımcı-Gülçiçek, 2011). Ölüm, Azrail’in insanın canını almasıyla gerçekleşir. Ölüm fermanı geldiğinde Azrail’in bu görevini acımasızca yerine getireceği ifade edilmektedir.

Bu dönem eserlerinden Dede Korkut’ta Azrail olgusuna göz atacak olursak:

Devir İslam’a geçiş devridir ve Oğuzlar melekleri tam manasıyla bilememektedirler. Anlatıcı, melekler içinde en etkili melek olan Azrail’i olay kahramanı olarak seçmiş ve onun gücünü dolayısıyla Allah’ın gücünü göstermek istemiştir. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesinde Deli Dumrul insan iradesinin kudretini temsil eder. Bu iki güç bir gün birbiriyle çatışırlar; insan iradesini temsil eden Deli Dumrul, Azrail gibi mutlak gücü temsil eden ölüm meleği karşısında onun mutlak üstünlüğünü kabul etmiş ve mağlup olmuştur (Genç, Kılıç, Aksoyak, 2014: 308). Deli Dumrul Azrail’i tanımaz. İslami bilgidен yoksundur fakat inançsız değildir. Allah’ı bilir, onun gücünü de kabul eder. Ancak kendi gençliğine, gücüne ve kudretine çok güvenmektedir. Bu durumda onu biraz cesur, gaddar ve bencil kılmıştır. Ancak ölümle genç yaşta yüzleşmesi onun Allah’ı tanınmasını, kendini ve haddini bilmesini, daha mütevazı olmasını sağlamıştır.

Vallahi beg yiğit, Allah Taaladan buyruk oldu, al kanatlu Azrail ol yigidün canın aldı, dediler. DK, s 75

“Vallahi yiğit bey, Allah’tan emir geldi, al kanatlı Azrail o yiğidin canını aldı, dediler.”
Mere Azrail dediğünüz ne kişidür kim adamun canun alır? Ya kaadir Allah, birligün, varlığun hakkıyıçün Azraili menüm gözüme göstergil; savaşayım, çekişeyim, dürişeyim, yahşı yigidün canın kurtarayım, bir dahı ol yahşı yigidün canın almaya, dedi. DK, s 75

“Bre Azrail dediğiniz kişi kimdir ki adamın canını alır. Ey kadir [kudretli] olan Allah birligin, varlığın hakkı için Azrail’i benim gözüme göster; savaşayım, dövüşeyim, çarpışayım, güzel yiğidin canını kurtarayım, bir daha o güzel yiğidin canını almasın, dedi.”

Mere Azrâil aman

Tanrının birliğine yokdur güman

Men seni böyle bilmezidüm

Yigitlige doymadım

Canum alma Azrâil, meded

dedi DK, s 77

“Bre Azrail aman, ben seni böyle bilmezdim, gençliğe doymadım canımı alma imdat, dedi.”

Menüm canum alur olsan sen algıl

Azraile almağa komagıl DK, s 78

“Benim canımı alacaksan sen al, almak için Azrail’e izin verme.”

Azrail hatunun canın almağa geldi. DK, s 81

“Azrail kadının canını almaya geldi.”

Hak Taâlaya Deli Dumrulun sözü hoş geldi. Azraile emireyledi: Deli Dumrulun anasının atasının canını al, o iki helâle yüz kırk yıl ömür verdüm, dedi. Azrail dahi babasının anasının def’i canın aldı. DK, s 82

“Deli Dumrul’un sözü Allah’a hoş geldi [beğendi]. Azrail’e emretti: Deli Dumrul’un annesinin, babasının canını al, o iki helale [nikâhlı eş, karı kocadan her biri] yüz kırk yıl ömür verdüm. Azrail de babasının, annesinin canını hemen aldı.”

Bu durur ol 'Azra' il canlar alan

Cümle canlar issini bî-cân kılur M,187

“O canlar alan Azrail budur, bütün can sahiplerini cansız eder.”

Eger senden buşu gitmeye kala

Azrâil ol tamardan cânun ala RN, 223

“Eğer senden öfke gitmez kalırsa, Azrail o damardan canını alacak.”

Çün ‘Azrâil’i ne tuta assı kılmaz ana ata

Kimse döymez o heybete halkdan meded irmez ola YE/D/6:2

“Azrail’i ne tutacak, sana anan atan bir fayda sağlayamaz. Kimse dayanamaz o heybete halktan bir yardım artık ulaşmaz.”

Cân hulkuma geldükde ‘Azrâil’i gördükde

Yâ cânımı aldukda âsân ola mı yâ Rab YE/D/15:4

“Ey Allah’ım Azrail’i görünce can ruhuma gelince, canımı alınca kolay olacak mı?”

Azrâil ne kişi durur kasd idebile cânuma

Ben anun kasdını gine kendüye zindân eyleyem YE/D/173:5

“Azrail de kimdir benim canıma kast edecek? Ben onun kastını yine kendisine zindan ederim.”

‘Azrâil’ gelmez cânuma sorucu gelmez sinüme

Bular benden ne sorısar anı sorduran ben oldum YE/D/176:3

“Azrail canıma gelmez, sorucu mezarıma gelmez, bunlar benden ne soracak, onu sorduran ben oldum.”

‘Azrâil’ ne kişidür kasd idesi cânuma

Ben emânet ıssıyla anda bitrişüp geldüm YE/D/181:9

“Azrail de kimdir benim canıma kast edecek? Ben emanetin sahibiyle orada hesaplaşıp geldim.”

Niçe ki ben seni sevem ecel eli irmeyiser

Kaçan sunar ‘Azrâil’ el ben seni cânlanurısam YE/D/190:5

“Ben seni gerçekten yürekten sevdiğim için bana ecel elinin gelmeyeceği gibi Azrail bana el uzattığı zaman ben seni canlanırsam [ayılırsam].”

‘Azrâil’ alur cânumuz kurur tamarda kanumuz

Yayıcağız kefenümüz saranlara selâm olsun YE/D/231:4

“Azrail canımızı alır damarda kanımız kurur [kalmaz], kefenimizi yayacağız saranlara selam olsun.”

Bana cânı sen virdün ‘Azrâil’e bildürdün

Senden artuk kimseye emânet viremezsin YE/D/256:6

“Bana canı sen verdin Azrail’e bildirdin [haber verdin], senden başka kimseye emanet vermem [etmem].”

Ölüm Hak'dur bilürsin niçün gâfil olursın

'Azrâil kasd idiser günâhlu tenümüze YE/D/311:6

“Ölüm haktır bunu bilirsin de neden gafil olursun, Azrail günahlı tenimize kast eder.”

Sordı Yakup Nebi ilkin ana

Aldun mı Yusuf canın eytgil bana YZ,1213

“Yakup peygamber önce ona sordu, Yusuf'un canını aldın mı, söyle bana?”

Eydür Azrail canını almadım

Canın almak kasdın ana kılmadım YZ,1214

“Azrail canını almadım, canını almak için kastetmedim der.”

Eytti Yakup vakit oldı gitmege

Gelüp Azrail canını iletmege YZ,1447

“Yakup gitme vakti geldi, Azrail gelip canını alacak, der.”

Geldi Cebrâ'il bu gün dedi başa

Bu yakında gelür 'Azrâ'il saña YZ,1450

“Bugün Cebrail bana geldi, yakında sana Azrail gelecek dedi.”

Can al-, Can Alıcı

Alırsan ikimüzün canın bile algıl

Korısan ikimüzün canın bile kogıl DK, s 82

“Alırsan ikimizin canını da al, koyarsan ikimizin canını da koy.”

Niçeniñ tenden alurdi cānını

Başını kesüp dökerdi kanını EMD/SN/420: 11

“Pek çoğunun teninden [bedeninden] canını alırdı, başını kesip kanını dökerdi.”

İy niçelerüñ alavuz cānını

Boynını urup dökevüz kanını EMD/SN/467:2

“Ey, pek çoğunun canını alırız, boyunlarını vurup kanını dökeriz.”

Hak Ta'ālā cānın eyle sehl alur

Kim aña cān alıcı hayrān kalur KAE,37

“Allah canını öyle kolay alır ki ona can alıcı hayran kalır.”

Cān alıcı yöresine gelmedi

Hakdan artuk kimse cānın almadı KAE,41

“Can alıcı onun yakınına mekânına gelmedi, Hakk'tan başka kimse canını almadı.”

Tañrı didārın aña çün gösterür

Cân alıcı gelmedin ol cân virür KAE,42

“Tanrı yüzünü ona gösterdiği için can alıcı gelmeden o can verir.”

her lahza benim gönlümü âvâre kılursın

her dem yüregümi dahi sad pâre kılursın

cân alur iken gözün aparur gönülümü

ne nakş durur ki bize âvâre kılursın KB/D,431

“Her an benim gönlümü avare edersin, her an yüreğimi de yüz parça edersin, gözün can alırken gönlümü götürür, bizi avare eden nasıl bir nakıştır [güzelliktir].”

Yusuf(a) eydür züleyhâ cânımı

Aldun âhir (hem) dökersin kanımı KY,621

“Züleyha Yusuf’a der sonunda canımı aldın bir de kanımı dökersin.”

Ben aluram ol dem anun cânını

Kimse hergiz bulamaz dermânını M,200

“Ben o an onun canını alırım, kimse asla dermanını bulamaz.”

Eydür âhir cân alıcı cânuñuz

Alıcak getürdüñüz îmânuñuz MT,864

“Der, sonunda can alıcı canınızı alacak, imanınızı getirdiniz mi?”

Bunlar eydür cân alıcı almadı

Cânumuzı vü katına gelmedi MT,865

“Bunlar der can alıcı canımızı almadı ve katımıza [bulduğumuz yere] gelmedi.”

Cân alıcı aldığı cân olısar

Öliçek ayruk ne dirlik bulısar MT,1424

“Can alıcının aldığı can olacak, ölünce başka ne hayat bulacak?”

Ki oğlum gidiser ü ben kaluram

Elüm ile uş cânımı aluram SN,775

“Oğlum gidecek ve ben burada kalacağım için kendi elimle bu canımı alacağım.”

Ussumı kogıl delü ol bu yola

Bu yola bir can veren yüz can ala SV/TM/R, 58

“Aklımı bırak bu yolda deli ol, bu yola bir can veren yüz can alır.”

Sinün yüzün güneşdür yoksa aydur

Canum aldı gözün dakı ne aydur SV/TM, 1 (XXIII)

“Senin yüzün güneş midir yoksa ay mıdır? Gözün de canımı aldı nasıl aydır?”

Gele sana cân alıcı dahi cân alur kılıcı

'Aklını başdan alıcı bir dem amân virmez ola YE/D/6:3

“Sana can alıcı gelir kılıcı da can alır, aklını baştan alıcı bir an aman vermez [izin vermez].”

Şeddâd yapıdı Uçmagını girmedin aldı cânını

Bir dem amân virdürmedi yidi iklim dutan ana YE/D/11:2

“Şeddad cennetini yaptı [o cennete] girmeden [Allah] canını aldı, yedi iklimi tutan, ona bir an aman verdirmedi [izin vermedi].”

Yûnus kim öldürür seni viren alur yine cânı

Yarın göresin sen anı er nazarından gitmegil YE/D/159:8

“Yunus seni öldüren, canı veren yine alır, yarın sen onu görürsün, onun nazarından gitme.”

Cân alıcı hod geliser emâneti vir diyiser

Ben emâneti issına vireyim andan varayım YE/D/210:3

“Can alıcı kendi gelecek emaneti ver diyecek, ben emaneti sahibine vereyim oradan gideyim.”

Sela Ver-; [Ar.] (sala:) {OsT} *Namaz vaktinin yaklaştığını minareden sela okuyarak duyurmak* (Çağbayır, 2007: 4034).

Âşık öldi diyü salâ virürler

Ölen hayvân durur 'âşıklar ölmez YE/D/113:8

“Âşık öldü diye sela verirler, ölen hayvandır âşıklar ölmez [Gerçek âşık ölmez ölen sadece bedenidir ruhu asla ölmez.]”

2.5. Ölüm Sonrası

Ölümden hemen sonra yapılan işlemler cesetle ilgilidir. Ölünün öteki dünyaya gönderilişine ön hazırlık işlemlerinin temelinde ölene halen canlı gözüyle bakma ve ondan korkma gibi bazı belirtileri vardır. Tabii ki sağlığa uygun düşünceler ve dinsel gelenekler de önemli bir rol oynamaktadır.

Altay Türkleri tanrılar adına Üzüt Bayramı yaparlar. Diğer adıyla ruhlar bayramı olarak tanımlanmaktadır. Bedenden ayrıldıktan sonra “süne” denilen ruh, başka bir dünyaya gider. Orada süneyi Erlik’in bekçisi olan ölüm ruhu Aldacılar karşılar. Aldacılar her yeni ölünün çoktan ölmüş yakınlarından birinin ruhudur. Süne ile Aldacılar bir süre dolaşır.

Çocuk Süne'si yedi, yetişkinlerin Süne'si kırk gün böyle dolaşır. Bu süre içinde ölü çıkan evde çeşitli tabular varlık gösterir. Bu eve şaman girmez. Bir hafta, ölü çıkan evden dışarıya eşya verilmez. Dışarıdan da alınmaz. Kırk gün sonra ölen kimsenin akrabaları “Üzüt Bayramı” yaparlar. Bu bayramda, hayvan kesilir, eti ile sofralar kurulur ve ihtiyarlar yüksek sesle dualar okurlar (Uraz, 1994: 240-241).

İslamiyet'te öldükten sonra yapılan işlemler çoğunlukla şu şekildedir: Ölünün gözleri kapatılır, çenesi bağlanır, başı kible yönüne çevrilir, ayak başparmakları bir araya getirilir, elleri yan yana ve göbek üzerine konur, üzerindeki çıkartılır, bazı yerlerde yatağı değiştirilir, ölünün karnına bıçak, metal makas... vb eşya konur, ölünün bulunduğu oda temizlenir, oda aydınlatılır, ölünün başucunda Kur'an okunur. Bu ön hazırlıktan sonra gömme için gerek dinsel, gerek geleneksel bakımdan zorunlu olan hazırlığa geçilir. Bu hazırlık üç önemli aşamadan oluşmaktadır: Yıkama, kefenleme ve cenaze namazıdır. Ölen biri çabucak gömülmeye hazırlanır. Kişi sabah ölmüşse ikindi namazına, ikindiden sonra ölmüşse o gece bekletilip sabah gömülürler. Uzaktaki akrabaları için de cenaze bekletilebilir.⁴

Yapılan bir diğer uygulama da cenaze gömülmeden önce cesedin yıkanması olayıdır. “Ölen insanın cesedi her zaman kirlili ve tehlikeli kabul edilmiştir, bu nedenle ona doğrudan dokunmaktan kaçınılmalıdır. Yakutlar ya da Soyotlar gibi halkların ölüyü öylece çadırda bıraktıklarını ve otağlarını başka bir yerde yeniden kurmak için terk ettikleri bilinmektedir” (Tryjarski, 2012: 138). Kadınları kadın, erkekleri erkek yıkayıcılar yıkarlar. Bu işi yapan kişiler meslekten yıkayıcılar, hocalar, tecrübeli olanlar, dini bütünler, meslekten kimse bulunmazsa ölü evinden ya da komşulardan biri, bazı yerlerde de vasiyet üzerine sevdiği kişiler olur. Yıkayacak ölü teneşir veya yüksekçe bir yere sırt üstü konur ve dizleriyle göbek arası bir örtü ile örtülür. Teneşir, ölülerin yıkanması için yapılmış, sedire benzer yüksekçe bir tahta masadır. Cenazeyi yıkayan kişiye birisi su dökerek yardımcı olur. Cenazeyi yıkamak, ona gusül abdesti aldırmaaktır. Boy abdesti almasını bilen herkes cenazeyi yıkayabilir. Yıkayacak kişi eline bir bez sardıktan sonra, cenazenin avret yerini yıkayıp temizler. Bundan sonra cenazeye bir abdest aldırır. Abdest aldırırken ağzına, burnuna su vermez, parmaklarıyla mesh eder. Yüzünü, kollarını yıkar, başını mesh eder ve ayaklarını yıkar. Bundan sonra ölünün üzerine su dökülür, başı ile bedeni sabunlu su ile temizce yıkanır, sonra sol tarafına çevrilerek sağ tarafı yıkanır.

⁴ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-81013/olum-sonrasi.html>

Bundan sonra sağ tarafına çevrilerek sol tarafı iyice yıkanır. Suyun zor ulaşacağı organlar ovularak yıkanır. Bundan sonra yıkayan kimse cenazeyi oturtur gibi kaldırıp, kendisine doğru yaslayarak karnını ovalar; altından bir şey çıkarsa, sadece orasını yıkayıp temizler, tekrar abdest aldırılmaz ve yeniden bütün vücudu yıkamaz. Böylece yıkama işlemi biten bir ölü havlu veya benzeri şeylerle kurulanır ve kefenlenir. Sonra başına, yüzüne ve sakalına güzel kokular sürülür, secde yerlerine kâfûr⁵ dökülür. Yıkanırken ölünün saç ve tırnakları kesilmez. Ölünün kapalı bir yerde yıkanması daha iyidir. Şişmiş olup dağılmak üzere bulunan ve dokunulması mümkün olmayan bir ölünün üzerine sadece su dökülmesi yeterlidir.⁶ Sibirya halklarından Kumandinler ölüyü sıcak su ile yıkarlar, en güzel elbiselerini giydirip sonra da odanın içinde geniş bir tahtanın üzerinde iki gün yatırırılar (Tryjarski, 2012: 171).

“Budistlere göre, Mazdaizm’de olduğu gibi ölen insanın cesedi pistir. Toprak kutsal kabul edildiği için ölen kişinin cesedi ya nehre atılır ya vahşi hayvanlara verilir veya yakılarak ölenin teninin toprağa temas ederek toprağı kirletmesi önlenir. Hint ve Çinliler de bir Buda’nın yakılan cesedinin külleri yedi memlekete dağıtılırken, Türkler Budizm’i farklı olarak kabul etmişler ve bilhassa insan ölüsü ve gömülmemesi ile ilgili inançları kabul etmişlerdir” (Artun, 2004).

Ölünün gömülmeye hazırlanışı için gerekli olan ikinci işlem ölünün kefenlenmesidir. “Türk topraklarında kefen kullanımının kökleri çok eski dönemlere dayanmaktadır. L. Bazin Orhun Yazıtlarında bir yerin şu şekilde tercüme edilebileceğini düşünmüştür: “Kefeni getirdi ve onu dikti”. Kâşgarlı Mahmut’un 11. yüzyıla ait sözlüğünde bazı bilim insanlarının kefenle eş anlamlı değerlendirdikleri “eşük” kelimesiyle önemli ölümlerin mezarlarının üzerine örtülen bir ipek kumaş tanımlanmaktadır” (Tryjarski, 2012: 184). Kefen bezinin rengi beyazdır. Kadın ve erkek de parça sayısı değişmektedir. Bu yine halkın büyük çoğunluğu tarafından uygulanan bir gelenektir. “Kırgızlar ölümlerini erkeklerde üç kez, kadınlarda beş kez olmak üzere uzun beyaz bir beze sararlar. Bu kefeni “agırat” olarak adlandırırılar ve Taşkent’ten ya da Buhara’dan getirirler. Hocanın kavuğu kefenle aynı kumaştan yapılır” (Tryjarski, 2012: 185).

⁵ Kafur ağacının su buharında damıtılmasıyla elde edilen, merkezi sinir sisteminin uyarılması gerektiğinde ilk yardımda kullanılan, terpen sınıfından bir keton ve aromatik kimyasal madde. 2. Kokulu uçucu bir yağda arta kalan tortu (Çağbayır, 2007: 2330)

⁶ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-81013/olum-sonrasi.html>

Animizme göre ruhlar, öbür dünyada bu dünyaya benzer bir hayat yaşadığından ölünün öte dünyada başkalarına muhtaç kalmamasını sağlamak gerekir. İlkeller eşyaların da insanlar gibi canlı olduklarını düşündükleri için bunların ölmelerini sağlamak için mezara gömer, yakar veya kırarlar. Çünkü ölü, öteki dünyaya birlikte götürdüğü eşyalarla rahat eder. Ölülerin gömüldüğü ve kendilerine yer edindiği, ölümler dünyasına açılan kapı niteliğindeki mezarın ortaya çıkışı da çok eski zamanlara kadar gitmektedir.

Eski Türk topluluklarında, ölen kişinin öte dünyada bu dünyadakine benzer bir hayat yaşayacağına inanılır. Ölen kişilerin eşyaları ile gömülmeleri veya öteki dünyada kendilerine eşlik edecek hizmetçilerin ve atların öldürülüp onlarla beraber gömülmesi bu inanışların sonucudur. Gömme işlemi genellikle ilkbahar ve güz mevsiminde olmaktadır. Çoğu zaman ilkbaharda ve yazın ölenler güzün; güz ve kış mevsiminde ölenler de ilkbaharda gömülmektedir. Nitekim Kül Tigin ve Bilge Kağan'ın definlerinin de böylesine bir bekletme sonucu gerçekleştiğini tarihi kaynaklar bildirirler (Günay-Güngör, 2015: 86-90).

Uygurlar öleni mezara koymadan önce, cenazeye yeni elbiseler giydirip mezarın içine bir sofraya hazırlamışlardır. Bu sofranın üzerine bir hasır sermişler ve ölüyü bu hasırın üzerine koymuşlardır. Hunlar ise mezarlarını yüksek yerlere yapmışlardır. Bu iki uygulama öte dünyada devam edecek benzeri bir yaşam inancının göstergesidir. Yüksek yerler ölümlerin ruhlarının göğe yükselişini kolaylaştırır (Önal, 1998: 264-265).

Eski Şamanist Türklerin ve diğer Orta Asya uluslarının defin törenleri ile ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlanılmıştır. Bunlar yakma, ağaca asma, toprağa gömme şeklindedir. Mumyalama işlemlerinin yapıldığına da rastlanmıştır. Göktürklerde ölü çadıra konur, oğulları, torunları at ve koyun keserler. Ölünün bulunduğu çadırın etrafını yedi defa dolaşırlar. Kapının önünde bıçakla yüzlerini keserler, yüzlerinden kan ile karışık gözyaşı dökerler. Bu tören yedi defa tekrar edilir. Sonra belirli bir günde ölünün bindiği atı, eşyaları, ölü ile birlikte ateşe verilir. Külünü yılın belli bir gününde mezara gömerler. İlkbaharda ölenler; sonbaharda, otların ve yaprakların sarardığı zaman, kışın ve güzün ölenleri de; çiçekler açıldığı zaman, ilkbaharda gömerler (Divitçioğlu, 1987: 177). Göktürlere göre, ruh ölümsüzdür. Ölen için ağıt yakılır, tanrıya dua edilirdi. Ölüler mumyalanırdı (Tanyu, 1980: 46). Altay çevresinde Tu-Yahtı'da açılan Göktürlere ait bir mezarda, ölünün elbisesinin üç kat olduğu görülmüştür (Ögel, 1991: 143). IX. yüzyıl Oğuz boylarının defin törenlerinin de Göktürklerin defin törenleri ile aynı olduğu görülür. Ölüye ceket giydirirler, kuşağını kuşandırır, yanına yayını korlar, eline de bir tahta kadeh

tutturur, oturur halde gömerler. Ölü için kümbetler yaparlar, servetine göre at keserler, etlerini yerler, başlarını, derilerini, ayaklarını ve kuyruklarını sıriklara asarlar. Öldürdüğü kişi kadar ağaçtan suret yontarlar, mezarının üstüne bırakırlar. Atların ölüyü cennete götüreceğine, kişi suretlerinin de cennette ona hizmet edeceğine inanırlar (İnan, 1995: 178; Tanyu, 1980: 48). Oğuz ve Kıpçak defin törenlerinde görülen kurban atların derilerini sıriklara asma âdeti, bugünkü Altaylılar ve Yakutların at kurban ederek yaptıkları törenlerde ayinin en önemli ögesini oluşturur (İnan, 1995: 179). Orta Asya'da Hunların ve Göktürklerin egemenliği devirlerinde, ilkel boylardan bazıları ölülerini tabutlara koyup ağaçlara asmışlardır. Bu adet Yakutlarda XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir (İnan, 1995: 180).

Üç önemli aşamadan oluşan gömme işleminin sonuncusu cenaze namazıdır. İslam dinine göre ölenin namazının kılınması için birtakım koşullar vardır. Cenaze namazı kılmak için abdest almak şarttır. Abdestsiz cenaze namazı kılınmaz. Tabutun üzerine konulduğu musalla taşı, camide yahut mezarlıktadır. Cenazenin önünde saf durulur, sıraya dizilerek cenaze namazı kılınır. Sonra yine tabut eller üzerinde taşınarak mezarının başına getirilir. Mezara gömme bazen tabutla olsa da, tabutun asıl fonksiyonu ölen kişinin taşınmasında kullanılan bir araç oluşudur. Evinden mezara kadar olan yolculukta o ölünün bir binek aracıdır. Omuzlarda taşınan, taşıyıcısı insanlar olan tek kişilik bu binit, taşıdığı yükten hareketle farklı benzetmelere konu olmuştur. Bu benzetmelerde kültürel etkileşimin yanı sıra, yaşanan devrin ve coğrafi şartların da etkisi olduğu görülmektedir. Dinî şiirin ilk lirik şairlerinden Yunus onu hem bir sal, hem de tahta at olarak adlandırır. Yunus'un dilindeki salaca dört kollu düz bir tahtadır. Ona kendisi binemez, bindirilir ve dört kişi tarafından taşınır. Taşıma işinde tabutuna el atmak, onunla mezara kadar gitmek sünnet olmanın yanında, bir saygı ve hürmet işareti olarak kültürümüzde ayrı bir önem kazanmıştır. Dört kişi tarafından değil de, daha çok kişinin el atmasıyla taşıma, daha çok sevap kazanma anlayışını getirmiştir (Bilmen: 259-60).

Cenaze namazı kılındıktan sonra tabut cemaat tarafından mezarlığa götürülür. Ölü mezara sağ tarafı üzerine kible doğrultusunda konur. Ölü genellikle tabutsuz olarak mezara gömülür. Ancak tabutla gömüldüğü de olmaktadır. Ölenin kimliğini, cinsini, yazgısını belirtmek amacıyla mezar taşlarına yazılar yazılması ve işaretler yapılması çok yaygındır. Anadolu sanatının ilginç özelliklerinden bir diğeri de sayıca daha çok, ama genelde daha küçük boyutlu olup sokaklara, meydanlara ve kırlara yapılmış türbelerdir. Yuvarlak, çok

köşeli, daha sonraki tarihlerdeyse kare planlı, az çok kule biçimli ve çatısı piramit şeklindeki kubbeli türbeler sonsuz çeşitlilikleriyle kendine özgü bir yapı sanatı ortaya koyarlar. Kubbeli türbeler daha sonraki tarihlerde İran ve Moğol Hindistan'ı gibi yerlerde bahçe içindeki saray mezarlarına dönüşecektir (Roux, 2002: 264).

“Ölü kültü İslamiyet’e zarar veren bir unsurdur ve Hicret’ten sonraki ilk yüzyıllarda türbe inşa edilmemektedir. Şeriata göre ölülerin çölde, yazıtsız bir kapak taşını altına gömülmesi gerekiyordu: pek çoğu şekilsiz birer taş yığınının oluştuğu mezarlardır ve Kahire'nin fetvaları her zaman mezarların tahribi yönünde olmuştur. Anadolu Selçuklularının yaptığı ve İran'ın yüksek kulelerinden sonra en eski yapıtlar arasında yer alan mezarlar ile göçebelerin yurtları arasında belirli bir benzerlik vardır. Dolayısıyla tüm İslam mezar sanatının bu yurtlardan türediği düşünülebilir. Ama bunun için de ikna edici bir kanıt gerekir” (Roux, 2002: 264).

Cānınuñ cevlānı ‘illiyyin-durur

Gerçi kana bulaşup yatur cesed EMD/SN/383:2

“Canının gezintisi cennettir, gerçi ceset kana bulaşmış yatar.”

Her kaçan cismin şehidüñ gömdiler

Hak’dan anuñ cānına fermān olur EMD/SN/398:8

“Her ne zaman şehidin cismini [bedenini] gömdüler, Hakk’tan onun canına ferman olur.”

Eydür âhir dünyâdan çün gıtdüñüz

Gûr içinde ölüben çok yatduñuz MT,866

“Söyler sonunda dünyadan gittiniz mezar içinde ölüp çok yattınız.”

Bunlar eydür biz ölüm ne görmedük

Ölüben sinüñ içine girmedük MT,867

“Bunlar söyler biz ölüm filan görmedik, ölüp mezar içine girmedik.”

Dahu çünki tenden gönile canum

Yavu vara tamar içinde kanum SN,5483

“Çünkü tenden deriyle canım, damar içinde kanım kaybolsun, zayi olsun.”

İşüm bilürem düşiser müşkile

Beni yuñ gül-âb ile vü müşk ile SN,5484

“İşimi bilirim sıkıntıya düşecek, beni gül suyu ve misk ile yıka.”

Sin içinde çün koyasız yaluñuz

Benüm yanımı tolu müşk eyleñüz SN,5485

“Mezarın içinde [beni] yalnız koyacağınız için benim etrafımı misk ile doldurunuz.”

Düriş tizcegez günbed üstüme yap

Beni ko içinde kapusını yap SN,5486

“Çalış, hemen üzerime kümbet yap [inşa et], kapısını yap beni [onun] içinde bırak.”

Şehâdet getürdi vü yumdı gözin

Ulu Tangrı 'ya toğru dutdı yüzün SN,5489

“Şehadet getirdi ve gözünü yumdu, yüce Allah'a doğru yüzünü döndü [yöneldi].”

Evvel gele şol yuyucu ardınca şol su koyucu

İledüp kefen sarıcı bunlar hâlün bilmez ola YE/D/6:4

“Önce şu ölü yıkayıcı gelsin sonra şu su koyucu, götürüp kefen sarıcı bunlar halini bilmez belki.”

Ağaç ata bindüreler sinden yana göndereler

Yir altına indüreler kimse ayruk görmez ola YE/D/6:6

“Ağaç ata [tabut] bindirsinler, mezara doğru göndersinler, yer altına indirsinler, kimse bir daha görmez belki.”

Üç güne dek oturalar hep işünü bitüreler

Ol dem dile getüreler ayruk kimse anmaz ola YE/D/6:7

“Üç gün kadar otursunlar, hep işini bitirsinler, o zaman dile getirsinler, bir daha kimse anmaz belki.”

Yudum şöyle meyyitümi miskînem aran yetîmi

Öldürem nefsüm itini gelmesün koman gerekmez YE/D/108:2

“Şöyle cenazemi yıkadım miskinim yetimi arayın, nefsimin itini öldüreyim gelmesin bırakın gerekmez.”

Öliserüz bellü beyân gizlü içümüz olur 'ıyân

Teneşür üstüne konup halk öninde yuvuncak YE/D/127:2

“Belli beyan [açıkça] öleceğiz gizli içimiz ayan [belli] olur, teneşir üstüne konup halk içinde yıkansın.”

Ölicegez şükr ideler sinden yana iledeleler

Allah adın zikr ideler çok şüküre düşdi gönül YE/D/152:13

“Öleceğiz şükretsınler, mezara götürsünler üstüne Allah adını ansınlar gönül de kurtulduğuna çok şükretti.”

Urdılar suyum ıldı

Kavum kardaş cümle geldi

Esen kalsun kavum kardaş

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:4

“Ateşe koydular suyum ılıdı, akraba kardeş hepsi geldi, esen kalsın [sağlıcakla kalsın] akraba kardeş, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Uş dikdiler kefen tonum

Hazret'e gönüldi yolum

Bunda kalan nemdür benüm

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:5

“İşte kefen elbisemi diktiler, yolum Hazrete yöneldi [döndü], burada kalan benim neyimdir, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Geldi salacam sarılır

Dört yana sala virilür

İl namâzuma dirilür

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:6

“Geldi salacam [ölü taşınan dört kollu düz tahta] sarılır, dört yana sela verilir, eller namazıma toplanır, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Salacamı götürdiler

Musallâya yitürdiler

Görklü tekbîr getürdiler

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:7

“Salacamı götürdüler, musallaya ulaştırdılar, güzel [mübarek] tekbir getirdiler, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Götürdiler bunda üşüp

İndürdiler anda şeşüp

Topragum örterler eşüp

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:8

“Götürdüler burada toplanıp orada çözüp indirdiler toprağımı eşip örterler Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Topraga çün düşürdiler

El topraga üşürdiler

Taşlarla basdurdılar

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:9

“Toprağa koydular, el toprağa topladılar [üzerine topladılar], taşlarla bastırdılar, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Uşda beni götürdiler

Makbereme getürdiler

Halka olup oturdular

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:10

“İşte beni götürdüler, kabrime getirdiler, halka olup oturdular, Allah sana elim sundum [açtım, uzattım].”

Çün cenâzeden şeşdiler

Üstüme toprak eşdiler

Hep koyubanı kaçdılar

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:11

“Cenazeden çözdüler [ayırdılar], üstüme toprak eştiler [attılar], hepsi bırakıp kaçtılar, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Kaldum bir karanlık yirde

Ayruk varıamaz ol yirde

Sataşdum bir ‘aceb derde

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:12

“Bir karanlık yerde kaldım, o yere başkası varamaz, bir acayip derde bulaştım, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Ölmedi meşhed tolduhça

Gündüzümüz oldu gice

Bilmeyüz hâlümüz niçe

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:13

“Şehitlik [şehidin gömüldüğü yer] doldukça ölmedi, gündüzümüz gece oldu, halimiz nasıldır bilmeyiz, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Oğlan gider dânişmâna saladur dosta düşmâna

Şol dört tekbîr namâzıla (vaktum) tamâm kılam birgün YE/D/241:3

“Oğlan [ben ölünce] bilen birine gider, dosta düşmana sela verir, şu dört tekbirle kılınan namazı [secdesiz cenaze namazı] bir gün kılayım.”

Başuma dikeler hece ne irte bilem ne gice

‘Âlemler ümidi hâce sana fermân olam birgün YE/D/241:5

“Baş taşıma heceleri yazsınlar, [ben] sabahı akşamı ne bileyim, Âlemler ümidi [edepli ilim sahibi] hoca sana bir gün ferman olayım [Yunus’a göre hoca, Allah’ın âlim sıfatıdır; bilgileri bünyesinde toplar ve yayar.]”

Bir garîb ölmüş diyeler

Üç gündən sonra tuyalar

Sovuk suyıla yuyalar

Şöyle garîb bencileyin YE/D/277:6

“Bir garip ölmüş diyecekler, üç gündən sonra duyacaklar, soğuk su ile yıkayacaklar, şöyle garip benim gibi.”

Anda ferîşteler anı yudılar

On bir oğlı anda hazır oldılar YZ,1471

“Melekler onu orada yıkadılar, on bir oğlu orada hazır bulundular.”

Yakub’ı kefen sarup götürdiler

İshak Nebi katına getirdüler YZ,1472

“Yakup’u kefenleyip İshak peygamberin yanına götürdüler.”

Yudılar hoş ol Yusuf Peygamberi

Sardılar kefen ana temiz arı YZ,1503

“O Yusuf peygamberi güzelce yıkadılar, O’nu temiz, pak kefenle sardılar.”

Tabuta koyup namazın kıldılar

İlttiler yabandan yana kodular YZ,1504

“Tabuta koyup namazını kıldılar, götürdüler ıssız bir yere koydular [bıraktılar].”

Ölüm olayından sonra önem verilen davranış biçimi de yakınların gidenin ardından tuttuğu yastır. Yas, yakınıni kaybeden bir insanın bu olay karşısında duyduğu tepkiler şaşkınlık isyan ve acıdır. Yas, toplum tarafından, önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içinde ifade etmektir. Yasla ilgili adetler ve bu adetlere bağlı işlemler, acı çekenin belli etme, belirli bir süre yeni durumuna alıştırma, acısını azaltma ve giderek bu durumundan çıkarma amacına yöneliktir. Dünyanın her tarafında gerek ilkel gerekse yüksek kültürlerde bu amaçla uygulanan birtakım adetler ve törenler görülmektedir (Örnek, 1971: 81-84).

Animizmde kişinin vücudunun bir parçası da onun ruhundan bir parça taşır. Kişinin gölgesi, sudaki yansıması, tasviri de onun ruhunun bir parçasını taşır çünkü tasvir ile

gerçek aynıdır. Tek tanrılı dinlerin, özellikle İslamiyet'in resim yapılmasını yasaklaması, bu eski inancı ortadan kaldırmaya yönelik bir sonuçtur. İnsanlar tarafından kullanılan eşyalar da yine onun ruhuyla özdeşdir. Ölümden sonra bunlar yakılarak ya da fakirlere verilerek ruhun tekrar gelerek yaşayanları rahatsız etmesi önlenir. Animizme göre ölü kutsaldır. Bu yüzden, onun karşısında kutsal olmayan her türlü işi, çalışmayı durdurmak gerekir. Bugün Anadolu'da cenaze haberi alındığında her türlü iş güç bırakılır, ölüm halinde kimi hareketler yapmak, ağlamak, sızlamak, kadınların saçlarını kesmesi, bedenlerine toprak sürmesi, bazen çok uzun süre konuşmayarak yas tutması gereklidir (Hançerlioğlu, 1993: 37).

Eski Türklerde yas tutanların bağıra çağıra ağladıklarını Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz. Orhun Yazıtlarında da yas törenlerinde Göktürklerin saçlarını kulaklarını keserek feryat ettikleri anlatılır. Oğuzların yas adetleri Dede Korkut hikâyelerinde feryat ederek ağladıkları, yüzlerini parçaladıkları, saçlarını yoldukları, kardeşlerin akları çıkarıp karaları giydikleri şeklinde tasvir edilir (İnan, 1995: 195-196). Türkler arasında matemlerde saç kesme âdeti de görülür. Ölenin karısı veya yakını saçlarını keser. Çok yaygın bir âdet olarak, ölüne bindiği atın kuyruğu ve yelesi kesilir. Bu âdete, Eski Oğuzlar İslam dininin kabulünden çok sonra bile uymuşlardır (İnan, 1995:198). Matem alametlerinden biri de elbiseyi ters giymektir. Kırgız-Kazakların bazı boylarında kadınlar ağıt söyleyip ağlarken ters oturup, elbiselerini de ters giyerler. Bu âdet, XIV. yüzyılda Anadolu'da da görülmüştür (İnan, 1995: 199). Bugün Anadolu'da yağmur törenlerinde de elbiseyi ters giyme işlemini görmek mümkündür.

“Oğuzlarda yas rengi siyahtır ve yas rengi olarak bugünkü Anadolu'ya kadar gelmiştir. Selçuklu dönemine kadar Türkmenlerde Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Osmanlılarda bu böyledir. Yine de hala siyah yerine beyazın tercih edildiği yerler vardır. Her iki yas rengi, siyah ve beyaz aynı törende bile yan yana var olabilir. Örneğin Kazaklarda bir kadın, kocasının ve babasının ölüm gününde siyah elbise giyer, buna karşılık kızı beyaz giyer ve başına kırmızı bir külah (şapka) takar. Yasın bir diğer işareti de günlük giysilerin ters giyilmesidir” (Tryjarski, 2012: 151-153). Budist Sarı Uygurlarda yas süresince güzel elbiseler giymemek, süslü atlara binmemek, şarkı söylememek gerekir; tüm bu yasaklar son yas törenlerinden sonra üçüncü ölüm yıl dönümünde sona erer.

Tan atdı gün dogdu. Beyregün atası anası bakdı gördi kim gerdekhane görünmez olmuş. Ah etdiler, yakalarını çak ettiler, akılları başlarından gitdi. Gerdek paralanmış, yere

*düşmüş, naib şehid olmuş. Beyregün babası kaba sarık götürüp yere çaldı; tarttı, yakasını yırttı, oğul oğul deyüben böğürdü; zarılık kıldı. Ağ bürçeklü anası buldur buldur ağladı: gözünün yaşın dökdü, acı tırnak ağ yüzüne çaldı, al yanağın tarttı, yırttı; kargu gibi kara saçını yoldu; ağlayubanı, sıklayubanı evine geldi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu. Kızıl kına ağ eline yakmaz oldu. Yedi kız kardaşı ağ çıkardılari kara tonlar geydiler. Vay begüm kardaş, muradına maksuduna ermeyen yalnız kardaş deyüp ağladılar, böğürüşdüler. **DK, s 41***

“Sabah oldu, güneş doğdu. Beyrek’in babası annesi bakıp gördüler ki gerdek görünmez olmuştur. Ah ettiler, yakalarını yırttılar, akılları başlarından gitti. Gerdek parçalanmış, yere düşmüş, naib [vekil, kaymakam] şehit olmuş. Beyrek’in babası sarığı çıkarıp yere attı; çekti, yakasını yırttı, oğul oğul diyerek bağırdı; inledi. Ak saçlı annesi damla damla ağladı; gözünün yaşını döktü, acıyla tırnaklarını beyaz yüzüne vurdu, kırmızı yanağını çekti, yırttı; kalın kemiş gibi olan kara saçını yoldu; ağlayıp sıklayıp evine geldi. Gelin kız kah kah gülmez oldu. Kızıl kınayı eline yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi beyazı çıkarıp siyah elbiseler giydiler. Vay begüm kardeş, muradına, isteğine erişemeyen yalnız kardeş deyip ağladılar, bağırdılar.”

*Bunu işidüp Kıyan Selçük-oğlu Dundar ağ çıkardı, kara geydi. Beyregün yar ve yoldaşları ağ çıkarup karalar geydiler. Kalın Oğuz begleri Beyrek için azim yas tuttular, umud üzdüler. **DK, s 41***

“Bunu işiten Kıyan Selçük-oğlu Dundar beyazı çıkardı, karalar giydi. Beyrek’in sevdiği ve yoldaşları beyazları çıkarıp karalar giydiler. Kalabalık Oğuz beyleri ulu Beyrek için yas tuttular, ümidi kestiler.”

Üç ayda varmazısam öldüğümü ol vakıt bilsün

Aygır boğazlayup aşum versün

Yad kızı nişanluma destur versün

Bana tutan gerdege ayruk girsün

Anam menüm için gök geyüp kara sarınsun

*Kalın Oğuz elinde benim yasum tutsun **DK, s 69***

“Üç ayda ulaşmazsam o zaman öldüğümü bilsin. Aygırı öldürüp yemeğimi versin. El kızı nişanlıma izin versin. Bana tuttuğu gerdege bir başkası girsin. Anam benim için yas elbisesi giyip karalar sarınsın, Kalabalık Oğuz ilinde benim yasımı tutsun.”

Ağ çıkarup kara geyün

*Sen sağ ol, Beyrek öldü, den **DK, s 149***

“Beyazı çıkarıp kara giyin, sen sağ ol Beyrek öldü, deyin.”

Ben ölince gözüni açmayasın

Senligününden mahv olup giçmeyesin EMD/SN/41:6

“Ben ölünce gözünü açmasın, senliğinden mahvolup geçmesin.”

Ebû Tâlib ’ün öldüğün göricek

Sanasın ağzın açduñ ejdehānuñ EMD/SN/236:3

“Ebû Tâlib’in öldüğünü görünce sanırsın ejderhanın ağzını açtın [Hz. Muhammed’in amcası Ebû Tâlib hastalanır. Hz. Muhammed, ölüm döşeğindeki Ebû Tâlib’in yanına gelerek, ondan Müslüman olmasını ister. Fakat o, halk tarafında dışlanmak istemediğini söyleyerek Müslüman olmaya razı olmaz ve bu şekilde vefat eder. Ondan kısa bir süre sonra Hz. Hatice de vefat eder. İki ölümün üst üste gelmesi Hz. Muhammed’i ziyadesiyle üzer.]”

Siz eyle sanmañuz ölenler-ile

Ölevüz biz dahı yeksān olavuz EMD/SN/451:5

“Siz öyle sanmayın ölenler ile ölüp biz de yeksan oluruz.”

Ulu musibet idi halka Mustafā ölümü

‘Aceb mi geyür-ise tonını cihān ezrak EMD/SN/504:2 (II)

“Mustafa’nın ölümü halka büyük musibet idi, dünya gök rengi elbisesini giyerse buna şaşırılır mı?”

Resül gülşeninüñ gülleri dökildüğü gün

Döşedi bāğ u bahār üstine hazān ezrak⁷ EMD/SN/504:6 (II)

“Resul bahçesinin gülleri döküldüğü gün, bahçe ve bahar üzerine sonbahar, gök rengi döşedi [örttü].”

[Ki] Resüüllāh cānını idicek teslim

Figān toldı cihān geydi ins ü cān ezrak EMD/SN/504:7 (II)

“Allah’ın Resülü canını teslim edeceği zaman, insanlar feryat figan etti ve canlar gök renkli giydi.”

Bükildi billeri halkuñ dökildi kan yaşlar

Tamarlar içre kurıdı vü oldı kan ezrak EMD/SN/504:8 (II)

“Halkın belleri büküldü, kanlı yaşları döküldü, damarlar içinde kurudu kan ve gök rengi [morardı] oldu.”

⁷ **Ezrak** yani gök rengi Türklerde yas rengidir.

Fiğān u gulğule düşdi halāyika şol dem

Kim oldu āh dütüninden leb ü dehān ezrak EMD/SN/504:10 (II)

“Yaratılmışa figan ve çığlık düşen şu zamanda ah tütünüden dudak ve ağız gök rengi oldu.”

Ġriv kıldı ‘ayāli vü ehli ashābı

Karardı dünya kim oldu zemin ü zamān ezrak EMD/SN/504:11 (II)

“Karısı ve ehli ashabi bağırdı, feryat etti, kararan dünya gök rengi yer ve zaman oldu.”

İşitdi halk Resūl’üñ vefāt itdügüni

Uğındı halk cemi ‘i oturdılar epsem EMD/SN/504:1 (III)

“Halk Resul’ün öldüğünü işitti, kendinden geçti halk toplanıp sessizce oturdular.”

Bili bükildi kamusunuñ oldu tākati tāk

Dutıldı dilleri kim kamu oldılar ebkem EMD/SN/504:2 (III)

“Hepsinin beli büküldü [çaresiz kaldı] takati [gücü, kuvveti] kalmadı, hepsinin dilleri tutuldu dilsiz [konuşamaz] oldular.”

İşiden oldu işitdügi yirde bi-tākat

Nefes tutıldı vü söyleyimez urımaz dem EMD/SN/504:3 (III)

“İşiten işittiği yerde takatsiz [güçsüz, kuvvetsiz] kaldı, nefesleri tutuldu, konuşamaz nefes alamaz oldular.”

Güci üzildi kamunuñ vü bağı toğrandı

Kimüñ ne tākati var kim ilerü basa kadem EMD/SN/504:4 (III)

“Hepsinin gücü azaldı [tükenildi] ve göğüsleri doğrandı [acı ve sıkıntı içinde kaldılar] kimin takati var ki adım atsın [kimsenin adım atacak takati kalmadı].”

Kaçan dirildi halāyikuñ usı başlarına

Kurıldı yas u tutıldı Resūl-içün mātem EMD/SN/504:5 (III)

“Yaratılmışların akli başlarına toplandığı zaman [kendilerine geldiği zaman] yas kuruldu ve Resul için yas tutuldu.”

Senüñle oldu henüz cihān u cān cümle

Çü gitdüñ uş karañu kaldı yine bu ‘ālem EMD/SN/504:7 (III)

“Seninle dünya ve can daha şimdi [yeni] bütün oldu, sen gittin işte bu dünya yine karanlık kaldı.”

Katı ziyānlıg-ıdı öldügi Resūlümüzüñ

Kimesne görmedi hiç bundan acı vü elem EMD/SN/504:10 (III)

“Resulümüzün öldüğü [ölmesi] çok zarardı [kayıptı], kimse bundan daha büyük acı ve dert hiç görmedi.”

Hasan Hüseyin göricek kim ağladı ceddin

Dökildi yaşı degül kim tolu damla vü nem EMD/SN/504:11 (III)

“Hasan ve Hüseyin dedesini görünce ağladı, dökülen gözyaşı değil dolu damla ve nem.”

İkisinüñ gözi yaşından iki katre hemin

Dökilse yidi tamunuñ ‘azābı söne direm EMD/SN/504:12 (III)

“İkisinin gözyaşından iki damla bu şekilde dökülse yedi cehennem azabı söner derim.”

Çü cān acısını çekdi vü gördi öldüğini

Sen ölmegi unidursın meger ne cānavarı EMD/SN/505:24

“Çünkü can acısını çekti ve öldüğünü gördü, sen ölmeyi unutursun meğer ne canavarı.”

Ān ki öldi dünyeyi devirdiler

“Mü’minüne lā-yemütün” didiler KAE,72

“O öldüğü için dünyayı devirdiler [yıkıldılar], müminler ölmez dediler.”

Mātemi halkuñ yüregiñ dağladı

Yir ü gök anuñ yasında ağladı KAE,49

“Matemi halkın yüreğini dağladı, yer ve gök onun yasında ağladı.”

Biz ki bülbül yüregini taglaruz

Güllerüñ tız öldüğine aglaruz MT,283

“Bülbül yüreğini dağlayan biz, güllerin çabuk öldüğüne ağlarız.”

Şeyh çün eyler du ‘â kim kız öle

Kamu yârânlar âmîn dirler bile MT,736

“Şeyh için dua eden kız ölür bütün dostlar âmin derler.”

‘Avrat işitdi kim ölmüş Yemlihâ

Ağladı çok gözünüñ yaşın sıkı MT,2932

“Avrat Yemliha’nın öldüğünü işitti, gözünün yaşını sıkıp çok ağladı.”

Yigitligi vü ‘işi vü ‘işreti

Öliser kalısar hemin hasreti SN,2253

“[Süheyl’in] yiğitliği, yaşam tarzı, yiyip içip eğlenmesi ölünce geride sadece üzüntüsü kalacak.”

Bir niçenün bilin büker bir niçenün mülkin yıkar

Bir niçenün yaşın döker var güçini üzer ölüm YE/D/198:3

“Ölüm kiminin belini bükerek kiminin mülkünü yıkar, kiminin yaşını döker var gücünü [önüne geleni] üzer [Kiminin belini bükmekte kiminin mülkünü yıkıp yerle bir etmekte, kiminin gözyaşını döktürüp var gücüyle ezmekte ölüm.]”

Birinün alur kardaşın revân döker gözi yaşın

Hiç onarmaz bagrı başın hayır işden bezer ölüm YE/D/198:4

“Ölüm birinin kardeşini alır gözünün yaşını akıtıp döker, hiç bağrının yarasını onarmaz [tedavi etmez] hayır işten bezer [Birilerinin kardeşini elinden alıp gözyaşını her an akar hâle getirmekte. Bağrındaki yaranın başını onarmaz da aniden habersizce gelir ölüm.]”

Alur yigidi kocayı yakar ananın içini

Kızların sarı saçını teneşirde çözer ölüm YE/D/198:6

“Ölüm yigidi kocayı alır annenin içini yakar, kızların sarı saçını ölü tahtasında çözer.

Alur yigidün âlâsın divâne ider anasın

Gelinlerin el kınasın topraklara karar ölüm YE/D/198:7

“Ölüm yigidin en iyisini alır annesini deli eder, gelinlerin el kınasını topraklara karıştırır.”

Alur yigidün hâsını döker gözlerin yaşını

Mecnûn ider anasını yüreklerin yakar ölüm YE/D/198:8

“Ölüm yigidin hasını alır gözlerinin yaşını döker, annesini deli eder yüreklerini yakar.”

Kamısı ol Yûsuf'a vardı gerü

Atamız öldi dëyüben kığırır YZ,1471

“Hepsi Yusuf'a geri gittiler, babamız öldü diye feryat ettiler.”

Zelha hatun kendüden öndin ölü

Yusuf ana iniler zâri kılır YZ,1500

“Kendisinden önce Zeliha hatun ölür, Yusuf ona ağlayıp inler, feryat eder.”

Cenaze kaldırıldıktan sonra gerçekleştirilen diğer bir gelenek de ölü yemeğidir. Ölümle ilgili âdet ve inanmaların önemli bir bölümünü oluşturan bu yemek bir taraftan ölenin öte dünyada sürdürdüğü başka şeylerin yanı sıra yemeye ve içmeye de ihtiyacı olduğunu diğer bir taraftan ise ölüm olayına eşlik eden geçiş törenlerinin halk arasındaki gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çünkü ölümlerin öteki dünyaya uğurlanışının tam ve geçerli olabilmesi için dinsel kuralların ve işlemlerin yanı sıra geleneksel olayların da yerine getirilmesi gerekmektedir. Diğer türlü ölenin ruhunun geri de bıraktıklarını tedirgin edeceğine inanılmaktadır. Göktürklerde, Uygurlarda, Karahanlılarda, Oğuzlarda ölü aşı/yuğ aşı/yok aşı verildiği görülür. Yok/yuğ törenlerinin en eski dönemlerin büyük ve

ihtişamlı törenleri arasında yer alır (Önal, 1998: 278). Altay Türklerinden Hristiyan olan Gagauz Türklerine, Musevi olan Karay Türklerine kadar ölünün ruhu memnun edilmeye çalışılır (İnan, 1995: 207; 1976: 189; Güngör ve Argunşah, 1991: 140). Eski Türklerde defin törenleriyle ve ölümler kültüyle ilgili en eski tören ölü aşısı denilen törendir. Türkler ölümlerine aş vermeyi önemli bir görev olarak görmüşlerdir. İlkçağlarda aş doğrudan doğruya ölüye verilir yani mezarına koyulur veya dökülürdü. Kültürlerin gelişmesiyle bu töre ölünün ruhuna kurban sunma şeklini almıştır. Eski Türklerin defin törenleriyle ilgili gelenekleri kamların defin törenlerinde korunmuştur. Ölüyü defnettikten sonra eve dönüp yemeye, içmeye başlamışlardır. Sonra mezarın sağ tarafına ateş yakıp ölü için kesilen hayvanların kemiklerini yakmışlar, ateşe rakı serpip yemek atmışlardır. Ateş tanrısının bu rakı ve yemekleri ölüye ulaştıracağına inanılır. Ölü aşısına katılanlar mezarın etrafını üç defa dolaşırlar. Eve döndükten sonra yine yeme içme olur. Yemeğe başlamadan önce Umay anaya, evin hamisi olan ruhlara saç saçılır (İnan, 1995: 186). Kaşgarlı Mahmut, *ölüyü gömdükten sonra üç veya yedi güne kadar verilen bu yemeğe “yoğ” adı verilir*, der (Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi III, 1985: 143).

Türk- İslam kültüründe ölümle ve matemle ilgili davranışlar hem İslam öncesi inanışlar hem İslam tarafından belirlenmiştir. *Ölümün gerçekleşmesinden hemen önce “sekaret” denilen dönemde verilen hizmetlerde yer almak, cenazenin yıkanmasına ve cenaze namazına katılmak, ölünün eşyalarını ihtiyaç sahiplerine dağıtmak ve maddi yardımda bulunmak, eski Türk adetlerinden köken alan “ölü aşısı” vermek ve bugünkü yaygın biçimiyle eş-dost ve komşular tarafından getirilen yemekleri yemek Türk-İslam kültürüne göre şekillenmiş matem sürecinin en önemli görünümüdür* (Göka, 2010: 198).

Dede Korkut’ ta ölen kişinin ardından ölenin atının kesilmesi ve ölü aşısı verilmesi âdeti dikkat çekmektedir. Ayrıca matem elbisesi olarak siyah renkli elbiselerin tercih edilmesi, ölenin yakınlarının elbiselerini yırtmaları, saçlarını yolmaları, sesli olarak ağlamaları, eğlenmeyi bir süreliğine terk etmeleri bu geleneklerden bazılarıdır ve bunların çoğu günümüze kadar ulaşmıştır.

Ölümle ilişkili olan tabut sözcüğü de önemli bir yere sahiptir. *“Eviden mezara kadar olan yolculukta o, ölünün bir binek aracıdır. Ona kendisi binemez, bindirilir ve dört kişi tarafından taşınır. Taşıma işinde tabutuna el atmak, onunla mezara kadar gitmek sünnet olmanın yanında, bir saygı ve hürmet işareti olarak kültürümüzde ayrı bir önem kazanmıştır”* (Bilmen, 2000: 259-260). Cenaze töreninin unsurlarından biri olarak *“Omuzlarda taşınan, taşıyıcısı insanlar olan tek kişilik bu binit, taşıdığı yükten hareketle*

farklı benzetmelere konu olmuştur” (Törenek 2005: 137). Maddi dünyanın sona ermesiyle birlikte insanoğlunun son yeri, yer altıdır. Mezar, insanlara ölümü hatırlatan en somut şeydir.

Selçuklu sultanları çok dindar ve samimi Müslüman olmalarına rağmen eski matem usullerini aynen yaşatmışlardır. Nitekim Konya’daki Alaeddin Cami yanındaki türbeye defnedilmiş olan Selçuklu sultanları, İslam geleneğine göre değil eski Türk geleneğine göre mumyalanarak defnedilmişlerdir (Turan, 1993: 95).

“Eski Türkler Tanrıya dua ve ibadet ederken, büyüklerin huzuruna çıkarken, dinî ve milli bayram şenliklerinde, cenaze merasimlerinde, üzüntü, saygı ve sevinç alameti olarak başlarını açıyorlardı. Bu eski Türk geleneği Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçukluları zamanında halk ve hükümdarlar arasında yaşamıştır. Büyük Selçuklu sultanı Alparslan, Şamani Cengiz Han gibi Tanrının huzuruna başı açık çıkıyor ve dua ediyordu. Yine Anadolu Selçuklu sultanları yas törenlerinde eski adetlerden biri olan bu geleneği devam ettirdiler. Örneğin I. Alaaddin Keykubat, Mevlâna Celaleddin Rumi’nin babası Baha Veled’in ölümü üzerine, sarayında taziye bu şekilde kabul ediyordu. Yani taziye töreninde bulunanlar külahlarını ellerine alıyorlardı.” (Taneri, 1977: 195) (Turan, 2000: 176).

Dede Korkut hikâyelerinde Oğuzlar cenaze törenlerini biraz İslamlaşmış bir şekilde yaparlar. Bununla birlikte Göktürklerin ve Hunların cenaze ve yas törenlerine de çok benzemektedir. *Ölünün bindiği atın kuyruğunu keserler, bağıra bağıra ağlarlar, yüzlerini yırtıp, saçlarını yolarlar ve ölü aşı verirlerdi. Eski Türkler ölü aşı vermeyi en önemli vazife saymışlardır. İslâm öncesi mezara konan aş, Türkler İslâm’ı kabul ettikten sonra mahiyet değiştirmiş, sevabına ölünün ruhuna bağışlamak için fakirlere yemek, helva dağıtmak şeklini almıştır* (İnan, 1998: 249).

2.5.1. Ölü Canları (Ölüm sonrası)

Öldükten sonra insan vücudunda meydana gelen değişimler şöyledir: Ölümden sonra ilk 30-35 dakikalık süreçte beden bilinen tüm reflekslerinden vazgeçer. Tüm kaslar kasılma refleksini kaybeder ve gevşer. Ağız çoğunlukla yarı açık kalır, gözler kapanamaz ya da kapalıysa açılmaz. Göz bebekleri sıvı kaybından dolayı yumuşar ve bulanıklaşır. Tüm vücut salgıları boşa çıkar (idrara, salya, sperm ve benzeri tüm sıvı içeren salgılar), deri ışık geçirgenliğini, esnekliğini kaybeder ve buna benzeyen başka diğer değişimler olur. Bunlar ölümün habercisidir ve ölüm sonrası gelen erken değişiklikler olarak tanımlanabilir. Bazı organlarda faaliyet belirli bir süre daha devam eder. Ancak özellikle sıvı kaybı ve başta kan olmak üzere vücut sıvılarının kaybı ile geri dönülemez bir süreç

başlar. Yaklaşık on-on iki saat sonra vücut tamamen kaskatı bir hal alır. Ölüm anından sonra geçen her saat sonunda vücut ısısı ortalama 1 santigrat derece düşer. Çocukların ve ince yapılı insanların vücutları ise çok daha hızlı soğur. Ortalama bir gün sonrasında vücutta çürümeye geçiş belirtileri başlar. Solunumun durması ile bedendeki bakteriler çoktan harekete geçmiştir. Parçalanmanın ilk olarak göz, mide, beyin gibi yumuşak doku organlarda gerçekleşir. Böbrek, kalp gibi bazı organlar ise çok daha geç yok olur. Çürümeye karşı en dayanıklı organ ise, yok olması aylarca süren rahimdir. Ölüm sonrasında, hücre fonksiyonları durduğundan, normal vücut işlemleri yapılamaz hale gelir. Özellikle mide ve diğer sindirim organları çalışmayı bıraktığı için, bakteriler tarafından hızlı bir parçalama çalışması başlatılır ve bu faaliyet yoğun gaz birikimine, dolayısıyla da bedende belirgin bir şişmeye sebebiyet verir. Bazı hastalıklarla ilgili özel durumları haricinde, şişme hali genel olarak ölümden bir-iki gün sonra başlar. Saç ve tırnakların ölümden sonra da uzamaya devam etmez çünkü bu görüşün bilimsel bir desteği yoktur. Cesedin toprağa gömülmesiyle, ölüm anında zaten başlamış olan bozulma ve parçalanma faaliyetleri, dışarıdan gelen etkilerle birleşip inanılmaz bir hıza erişir. Toprak altındaki bedenin içinde gaz basıncı öylesine artar ki, göğsün çöküp karın kısmının patlaması ile birlikte çıkan sesin, mezarların üstünden bile duyulması mümkündür. Çürüme ve parçalama sürecini içeride bakteriler yürütürken, et sinekleri gibi diğer bazı canlı türleri de larva bırakmak suretiyle aynı işi dışarıdan başlatırlar. Bu yok etme faaliyeti yalnızca kemikler kalana dek döngü halinde devam eder. Ortalama altı-yedi gün sonrasında küçük kurtçuklar belirir. Üç ay gibi bir süre sonunda vücut adaleleri, altı ay sonra ise yüz kasları sabunsu bir hal alır. Bir sene sonrasında, bedenin daha iç kısımlarında yer alan kaslar artık eriyerek sabunlaşır. Tüm kasların dökülmeye başlaması ikinci yıla girerken gerçekleşmektedir. Üçüncü sene biterken ise, vücudun yumuşak kısımları artık tamamen yok olmaktadır. Bundan sonra, ortalama olarak beş yıl içerisinde kıkırdak dokuların çürümesiyle birlikte iskelette açılmalar başlar. Kemikler on ila on beş yılda yapısal özelliğini kaybeder. Ortalama elli yıllık bir süre sonunda ise kemikler tamamen süngerleşir.⁸

Yılan, çıyan/akreb üşe tenüne,

Eydeler kim bakmaz-idün cânuna. DSM/44

⁸ <https://www.dicle.edu.tr/Contents/d881a860-aca8-428c-8fef-b7db80a58587.pdf>

“Yılan, çıyan akrep tenine toplansın, canına bakmadığını derler.”

Cümle a'zân toprak olup çürüye,

Dört yanadın kurt [ve] kuş seni yeye. DSM/46

“Bütün kulaklar toprak olup çürüyecek, dört bir yandan kurt ve kuş seni yiyecek.”

Câni sev kim ben didüğüñ ol-durur

Ko teni kim ölüm anı soldurur MT,1633

“Ben dediğin canı seven odur, teni [bedeni] bırak, ölüm onu soldurur.”

Bahil olma vü tar dirilmeyi gör

Kim ölicegez saña giñ ola gür SN,224

“Cimri olma ve sıkıntı içinde yaşamayı bil ki ölünce mezarın sana geniş olsun.”

Eger ölem ü çürüye sünügüm

Çürümiş sünügümde 'ıškuñı um SN,1911

“Eğer ölürsem ve kemiklerim çürürse, çürüyen kemiğimde aşkını um [ümit et].”

Yemen 'de sanasın ki key ürk idi

Sin içindeki ölüler ürkdidi SN,5511

“Yemen 'de mezarın içindeki ölülerin ürktüğünü ve çok korktuğunu zannedersin.”

Tura bir sinleye var

Niçe senün gibi var

Gör ki ne halda bular

İrin ü kan içinde ŞH/Ş,3

“Kalkıp bir mezarlığa git, senin gibi nicesi var, bunların ne halde olduğunu gör, irin ve kan içinde.”

Kimi yiğit kimi pîr

Ulu, hâce, cihangîr

Magbûn olup yaturlar

Ağır ziyân içinde ŞH/Ş, 4

“Kimi genç kimi ihtiyar, ulu, hoca, cihangir, ağır ziyân içinde şaşkın olup yatarlar.”

Kanı harîr giyenler

<<Sultânuz biz>> diyenler

Yayan yürimeyenler

Çayır çemen içinde ŞH/Ş, 5

“Hani ipek giyenler, sultanız biz diyenler, yayan yürümeyenler, [şimdi] çayır çimen içinde.”

Gördün kamu çürümüş

Kurt, kuş tenin yirimiş

Karıncalar bürümüş

Bu görklü ten içinde ŞH/Ş, 6

“Gördün hepsi çürümüş, kurt kuş tenini parçalamış, karıncalar bürümüş, bu gösterişli ten içinde.”

Ol gül gibi yanaklar

Ol bal gibi dudaklar

Ol eller ol ayaklar

Sar’lu kefen içinde ŞH/Ş, 7

“O gül gibi yanaklar, o bal gibi dudaklar, o eller o ayaklar, sarılı kefen içinde.”

Bir gün gele ölesin

Niçe diri kalasın

Seni dahı göreler

Bir nerdüban içinde ŞH/Ş, 12

“Bir gün gelecek öleceksin, nasıl diri kalacaksın, seni de görecekler, bir merdiven içinde.”

‘Aceb bu benim hâlüm yir altında ahvâlüm

Varup yatıcak yirüm akreb dola mı yâ Rab YE/D/15:2

“Acaba benim bu halim yer altındaki halim ne olacak, ya Rab varıp yatınca yerim akreple mi dolacak?”

Ölene bak gözün aç dökülür sakal u saç

Ilan çıyan gelür aç yiyüp içüp sir gider YE/D/35:2

“Gözünü aç da ölenlere bak saç ve sakal dökülür, aç olan yılan çıyan kabirde gelip tenini yiyip yok edip giderler.”

Sabâhın sinlere vardum gördüm cümle ölmüş yatur

Her biri bî-çâre olup ‘ömrin yavı kılmış yatur YE/D/74:1

“Sabah mezara vardım gördüm hepsi ölmüş yatıyor, her biri çaresiz, ömrünü tamamlamış yatıyor.”

Esilmiş incü dişleri dökilmiş saru saçları

Bitmiş kamu teşvişleri Hak varlığın almış yatur YE/D/74:5

“İnci dişleri dökülmüş, sarı saçları dökülmüş, bütün karışıklıkları bitmiş, Hak varlığını almış yatar [İnci dişleri eksilmiş, sarı saçları dökülmüş, bütün karmakarışık telaşları bitip tükenmiş ve kendilerine vaat edilen ve emredilen güne erip yatmaktalar.]”

Gitmiş gözünün karası hiç işi yokdur turası

Kefen bizinün pâresi sünüğe sarılmış yatur YE/D/74:6

“Gözünün karası gitmiş, duracak hiç işi yoktur, kefen bezinin parçası kemiğe sarılmış yatar [Gözlerinin karası kaybolmuş, artık bu dünyada yapacak başka işi kalmamış insanlar, kemikleri bir bez parçasına sarılmış yatmaktalar.]”

Yûnus'un sözi yirince

İniler cânın virince

Tâ ölüp sine girince

Dostun cemâlin arzular YE/D/98:6

“Yunus’un sözü yerine göredir, canını verince inler ta ölüp mezara girince dostun güzel yüzünü arzular.”

Tenüm ortaya açıla yakasız gönlek biçile

Bizi bir arı vechile yuyanlara selâm olsun YE/D/231:3

“Tenim ortaya açılın yakasız gömlek biçilsin, bizi temiz bir yüzle yıkayanlara selam olsun.”

Beş karış bez durur tonum ilan-çıyan yiye tenüm

Yıl geçe obrıla sinüm unıdılup kalam birgün YE/D/241:4

“Elbisem beş karış bezdir yılan çıyan tenimi yesin, yıl geçsin benim oyulup çöksün, bir gün unutulup kalayım [Beş karış bez olacak ahiret yolculuğumda elbisem. Çok kıymetli tenimi yılan çıyan yiyecekler. Yıllar gelip geçecek, mezarım bakımsızlıktan devrilip içine göçecek unutulup garip kalacak.]”

Ölüp sine girürisem etüm-tenüm çürimeye

Anun için kim dünyeden ben giderem sevmegile YE/D/317:4

“Ölüp mezara girersem etim benim çürümesin, onun için ben dünyadan severek giderim.”

Beni arı yuyalar meşhedüme koyalar

Kâfirler esirgeye baka hâlüm üstüne YE/D/340:3

“Beni temiz yıkasınlar şehitliğime koysunlar, kâfirler hâlimin üstüne [bulduğum hale] bakıp esirgesin [acısın].”

Vay ki n'ola hâlüm bilinmezise ahvâlüm

Yılan-çıyan karınca üşe dilüm üstüne YE/D/340:4

“Vay ki ne olacak halim, bilinmezse durumum, yılan çıyan karınca dilimin üstüne toplanacak.”

İltüp sine koyalar yine eve geeler

Anca savaş kuralar benim mâlum üstine YE/D/340:5

“[Beni] götürüp mezara koysunlar yine [geri] eve gelsinler, benim malım üstüne anca savaş kursunlar.”

İslamiyet’te ölü defnedildikten sonra ölmüş kişinin kabrine, Allah tarafından görevlendirilmiş Münker ve Nekir adlı iki melek inancını incelemek için birinci gece gelir. Münker ve Nekir’in soruları kabirde ilk gecenin en zor olayıdır. Bazı hadislerde bu iki melek için “*kabrin iki bekçisi*” diye tabirler kullanılmıştır. Birisi ölünün sağ tarafında, diğeri ise sol tarafında durarak ölüyü sorgulamaya başlar. Ölü eğer kâfir veya günahkâr birisi ise melekler ona çok korkunç bir çehreyle görünürler; ölünün fani hayatta yaptığı kötülükler ortaya çıktıktan sonra Münker ve Nekir adlı iki melek ölüyü çok ağır bir şekilde cezalandırılmaya başlar ve kabri ateşle doldurur. Ancak eğer kişi mümin birisi olursa, Allah’ın veli kullarının da yardımı ile kabir sorularını cevaplar ve iki melek ona çok güzel bir çehre ile cenneti müjdeler, kabrini ilahi nimetlerle doldurur.

Ahret hayatı da kıyamet ile başlar. Yer ve göğün şekli değişir ve mahşer âlemi kurulur. Mahşerde herkes hesap verip cennet ve cehenneme gidince sonsuz ahret âlemi başlar. Cehennemdekilerin bir kısmı günahları miktarınca ceza çekip Cennete giderler. Allah'a inanmayanlar ise Cehennemde ebediyen kalırlar. Cehennem, azap ve elem yurdu iken Cennet nimet, mutluluk ve rahatlık yurdu.

Tryjarski de Müslüman bir insanın öldükten sonra İslam geleneğine uygun olarak neler olacağını şöyle anlatmıştır:

“İnsan öldükten ve mezara konulduktan sonra Münkir ve Nekir melekleri tarafından sorguya çekilir. Bu nedenle mezarların yan oyukları (niş), boğazına kadar örtülü ölünün topukları üzerinde çömelmesi, yani sorguya hazır olması için yüksek yapılır. Definden önce imam bu konuyu kısaca ölünün kulağına çitlatmıştır. Eğer ölü bu soruları tereddütsüz bir şekilde cevaplayacak durumda değilse “kabir azabı” denilen ızdıraba maruz kalır. Yalnızca peygamberler, azizler, şehitler ve cihat yolunda ölmüş savaşçılar doğrudan cennete gider. Diğeri ölümler hüküm gününün beklendiği genellikle bir çeşit Arafat’ta kalma durumundadır” (2012: 84).

Kazan aydur: Ölülerinizde andan yorga yokdur, hep ana binerem, dedi.

Avrat aydur: Vay senün elünden ne yer yüzünde dirimüz ve ne yer altında ölümüz kurtulırımış, dedi.

Geldi teküre aydur: Kerem eyle, ol Tatarı kuyudan çıkar, kızcuğazun belini üzer. Yer altında kızcuğazuma binerimiş. Kalan ölülerimizü cem’ederimiş. Hem ölülerimiz için

verdiğimiz aşı ellerinden çeküp alıp yerimiş. Anun elinden ne ölümümüz ne dirimiz kurtulurumuş. DK, s 135

“Kazan söyler: Ölülerinizde ondan sonra yorga [biniciyi sarsmayan at yürüyüşlerinden biri] yoktur, hep ona binerim, dedi. Karısı söyler: Vay senin elinden ne yeryüzünde dirimiz [hayatımız] ve yer altında ölümümüz kurtulur, dedi. Geldi hükümdara söyledi: Cömertlik et, o Tatarı kuyudan çıkar, kızcağızın belini koparır. Yer altında kızcağızıma binermiş. Diğer ölülerimizi toplarmış. Bir de ölülerimiz için verdiğimiz yemeği alıp yermiş. Onun elinden ne ölümümüz ne dirimiz kurtulur.”

Eger yüz kez ölüp girü dirilseñ

Hakir ü hōr olup yine sürilseñ EMD/SN/203:6

“Eğer yüz kez ölüp geri dirilsen horlanıp yine sürülsen.”

Özi köynüp ü gönli oldı gamgin

Gözi yaş doldı gördükde cahimi EMD/SN/225:2

“Özü yanıp ve gönü gamlı oldu, cehennemi görünce gözü yaş doldu.”

Cehennem odına nice yanarlar

Görürler intikāmı vü elimi EMD/SN/225:3

“Cehennem ateşine nasıl yandıkları intikamı ve acıyı görürler.”

Nicesi yirler ol zakkūm ta ‘āmı

İçerler kir ü katrān u hamimi EMD/SN/225:4

“Birçoğu o zakkum yemeğini yerler, kir, katran ve kaynar suyu içerler.”

Solupdur içleri oddan yılanlar

Semūm olmuş kamusunuñ nesimi EMD/SN/225:6

“Ateşten yılanların içleri solmuş, hepsinin havası sıcak rüzgâr olmuş.”

Cebābirler tekebbürler bahıllar

Alar kim sevdi şeytān-ı racimi EMD/SN/225:7

“Lanetlenmiş şeytani seven zorbalılar, kibir gösterenler, cimriler onlar.”

Alar kim bunda Fir ‘avnlık iderdi

Yine Fir ‘avn ‘dur anlaruñ nedimi EMD/SN/225:8

“Burada firavunluk edenlerin, yine nedimi firavundur.”

Ki tamuya gire odlara yana

Āzād itdi kamu gönli selimi EMD/SN/225:11

“Cehenneme giren ateşlerde yanar, bütün gönü selimi [temiz gönüllüyü] serbest bıraktı.”

Şular kim işbu dünyā milketinde

İmām olmuş-ıdı nefis-i behimi EMD/SN/225:12

“Bu dünya mülkündeki şunlar, hayvan gibi nefisli imam olmuştu.”

Olar kim münkir olurlardı haşra

Ki kandan dürişerdür remimi EMD/SN/225:13

“Onlar kıyamet gününü inkâr edenler, çürüyen nereden çabalayacaktır. [Cehennem halkının, zakkum yiyip katran içtikleri anlatılır. Bu kişiler, nefislerine uymuş, dünyada iken kıyamete inanmamışlardır. Mazluma zulmeden ve yetim malı yiyenlerle eli sıkı, cimri kişiler de cehennemde cezalandırılacaklardır.]”

Bu ölenler yine kandan dirilür

Ya kim göre cahimi vü na‘imi EMD/SN/225:14

“Bu ölenler yine nereden dirilir ya cehennemi ve uyuyanları kim görür?”

Sayru içer ölür-ise sağ ola

Yüzi Allāh hazretinde ağ ola EMD/SN/231:6

“Hasta içer ölür ise sağ olur, yüzü Allah hazretinde ak [beyaz] olur [Kur’an’da cennet ehli için “Rableri onlara tertemiz bir içecek içirecektir” (İnsan 76/ 21) buyrulmuştur. Naim cenneti ile ilgili olarak da: Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş berrak ve içenlere lezzet veren kadehler dolaştırılır. Onda baş döndürme özelliği yoktur. Onlar, onu içmekle sarhoş da olmazlar (Saffat 37/45-47) denilmiştir. Darîr de cennette cennet şarabı içileceğini söyler.]”

Nice-y-idi dünyada hāli anuñ

‘Ākabet gör n’oldı ahvāli anuñ EMD/SN/245:1

“Onun dünyada hali nasıldı, sonunda onun hali ne oldu gör.”

Āhiretde hōd nasibi nār-ıdı

İlle dünya devleti hoş var-ıdı EMD/SN/245:2

“Ahirette kendi nasibi ateşti, mutlaka [yoksa] dünya devleti [mutluluğu] hoş vardı [iyi yapmaktı].”

Din divānında aduñ isteyeler

Korkum ol mü‘min degüldür diyeler EMD/SN/295:7

“Din divanında adını isterler, korkum odur o mümin değildir derler.”

‘Ālem ü ādem yaradan ol-durur

Diler-ise dirgürür [ü] öldürür EMD/SN/354:2

“Dünyayı ve insanı yaratan O’ dur, isterse diriltir ve öldürür.”

Tevbe itmedin eger bunlar öle

Tamuda yarın benim-ile ola EMD/SN/369:7

“Tövbe etmediysen eğer, bunlar ölecek yarın cehennemde benimle olacak.”

Ölicecek imān-ıla hem ölmeye

Dahı Tañrı'dan o rahmet bulmaya EMD/SN/369:8

“İmanla ölecek ya da ölmez, Tanrı'dan o da rahmet bulmaz.”

Öldüren ol yine diri kılan ol

Kamu fānidür ü bāki kalan ol EMD/SN/379:12

“Öldüren o dirilten yine o, hepsi fanidir ve sonsuz kalan o.”

Dahı yüz biñ benim bigi beşer

Ölür olur-ise fī nāri's-sakar EMD/SN/395:8

“Yüz bin benim gibi beşer de cehennem ateşi olursa ölür.”

Öldi dimeñ ol kişiyi kim anuñ

Öldüğünde yoldaşı imān olur EMD/SN/398:10

“Onun öldüğünde yoldaşı iman olacağı için o kişiye öldü demeyin [Akıl, iman nuru ile birleştiğinde, kişinin kendi içindeki mücadeleler son bulur. Kıskançlık ve yalancılık gibi kötü huylar ise, insanların imanlarının zedelenmesine sebep olur. Kişi, bu kötü huylardan kaçınarak, kalbinde iman nuru ile ölürse, ona öldü demek doğru değildir, zira onun yoldaşı imandır.]”

‘Ömr āhir olmuş-ıdı öldiler

Hak ta ‘ālādan sa ‘ādet buldılar EMD/SN/486:25

“Ömür ahir olmuştu [sona ermişti] öldüler, Hak'tan saadet buldular.”

Çünkü öldüm uş ilüme giderem

Şekkeri ben bu kafasda n'iderem MT,1415

“Öldüğüm için işte ilime giderim, şekeri ben bu kafeste ne yaparım?”

Ol çün öldi dirliğin buldı tamâm

Baña ansuz dirliğüm oldı harâm MT,1418

“O öldüğü için dirliğini tastamam buldu, bana onsuz dirliğim haram oldu.”

Şimdi uyırsın kaçan uyanasın

Öldüğünden uykudan uyanasın MT,1999

“Şimdi uyursun ne zaman uyanırsın, öldüğünde uykudan uyanırsın.”

Bunçalar dirile hōd bilinmedi

Ol ölüp dahı yavu kulunmadı MT,3850

“Pek çokları dirildi kendi bilinmedi, o ölüp de sahipsiz bırakılmadı.”

Cân ölümden soñra bâkî kalısar

Zîra cevher kanda fânî olısar MT,3880

“Can ölümden sonra sonsuz kalacak, zira cevher ne zaman fani olacak”

Neyise dirligün oldur ölümün

Bugünkü gün durur yarıngı günün RN,425

“Hayatın ne ise ölümün de odur. Yarınki günün bugünkü günüdür [bugün yaptıklarına bağlıdır].

Suçın ‘âsi olanlaruñ yoyan ol

Dirilden ü öldüren ü koyan ol SN,17

“Günahkârların suçunu silen o, [onları] diriltten, öldüren ve bırakan odur.”

Bu ölmüş yiri gör nite dirilir

Dağılmış iken nicesi dirilir SN,63

“Bu ölmüş yerin nasıl dirildiğini gör, [bu yer] dağılmışken pek çoğu bir araya gelir [toplanır].”

Bayık bil ki kuvvet viren ol durur

Gerekse dirildür gerek öldürür SN,83

“Kuşkusuz bil ki kuvvet veren O’ dur, isterse diriltir isterse öldürür.”

Kişi nite dirilse eyle ölür

Nite ölse kopduğı eyle olur SN,261

“İnsan nasıl yaşarsa öyle ölür, nasıl ölürsa öyle dirilir.”

benüm cânım âzâd ola mı yâ Rab

Yohsa yidi Tamu'da yana kala mı yâ Rab YE/D/15:1

“Ya Rab acaba benim bu canım serbest olacak mı [kurtulacak mı], yoksa yedi cehennemde yanıp kalacak mı ya Rab? [Kur'an-ı Kerim'de Cehennem'in yedi kapısı olup, her kapıdan onların girecekleri ayrılmış bir kısım vardır (Hicr, 15/44) Bu kapı veya tabakalar şunlardır: Cehennem, Lâzâ –alevli ateş-, Sair –çılgin ateş-, Sakar –kırmızı ateş-, Hâviye –uçurum-, Hutame –kalpleri saran ateşli kaygı-, Cahim –yanan kızgın ateş-]”

Yûnus kabre vardukda Münker-Nekir geldükde

Bana su'âl sordukda dilim döne mi yâ Rab YE/D/15:5

“Yunus kabre vardığında Münker- Nekir geldiğinde bana soru sorduğunda dilim dönecek mi Ya Rab?”

Sorı hisâb olmayısar dünyâ âhiret koyana

Münker ü Nekir ne sorar terk olıcak cümle murâd YE/D/17:6

“Dünyayı ahirete koyana [dünyayı ahiret için bırakana] soru hesap olmayacak, bütün istek [arzu] terk olunca Münker-Nekir ne sorar?”

Hak'dan yıgar ol seni nen varısa vir gider

Ne beslersin bu teni sinde kurd kuş yir gider YE/D/35:1

“O seni Hak’tan engeller neyin varsa ver gider, bu teni niye beslersin mezarda kurt kuş yer gider [Seni Hakk’tan alıkoyan senden ne istiyorsa ver başından sav. Bu bedeni ne zamana kadar besleyip duracaksın ki sonunda mezarda yemek için bekleyen görevli böcekler, kurtlar, kuşlar vardır.]”

İy Yunus sen ölicecek sinün nûrla tolıcak

Îmân yoldaş olıcak âhirete şîr gider YE/D/35:7

“Ey Yunus sen ölünce mezarın nurla dolacak, iman yoldaş olacak ahirete kimsenin bilemeyeceği güzellik gizliliğiyle geçer gider.”

Baykuş çağırur vîrânda kimse murâd almaz anda

Eyü ‘amel ide görün ol Hak terâzû andadır YE/D/44:4

“Baykuş viranede çağırır kimse orada murat almaz [elde etmez], iyi amel edip görün o Hak terazi oradadır [Halk arasında uğursuz sayılan virane baykuşlarının gece boyunca ötüşü gibi olur olmaz konuşup duran kişilerden de kimse bir murat almaz. Bu dünyadan iyi ameller götürün ki hesap terazisi oradadır.]”

Varıcağız terâzûya Hak kendü bakar yazuya

Göricek taglar eriye ol zebânîler andadır YE/D/44:5

“Biz teraziye varınca Hak yazıya [terazide yazana] kendi bakar, görünce dağlar eriyecek o zebaniler oradadır [Bir gün nasıl olsa o terazi başına varacağız. Bu dünyadaki amel defterimize Allah bizzat kendisi bakar. Kendilerini gördüklerinde heybet ve dehşetinden dağların bile eriyeceği Zebaniler oradadır.] ”

Sorucu gelür yir yırtup sorar Tanrı'n kimdür diyü

İş bu cânım anı tuyup sünüklerüm sıza durur YE/D/72:4

“Sorucu gelir yer yırtıp sorar Tanrın kimdir diye, işte bu canım onu duyunca kemiklerim sızlar [Sorucu Münker-Nekir melekleri yerleri yırtarak sorunu sormaya gelir. “Tanrın kimdir?” sorusunu duyan kemiklerin sızlayacaktır.]”

Sen ana ümmet olıgör o seni mahrûm komaz

Her kim anun ümmetidür sekiz Cennet yiridür YE/D/81:4

“Sen ona ümmet ol, o seni mahrum etmez, onun ümmeti [olan] her kimsenin sekiz cennet yeridir.”

Her kim anun sünnet ile farzını kâ'im tutar

Ne diyem ki 'âkıbet sorı-hisâbdan beridür YE/D/81:5

“Onun sünnet ve farzını yerine getiren her kimse, ne diyeyim ki sonu, soru hesaptan ötedir [hesaptan kurtulur].”

Suçlu suçsuz günahkâr şefâ'at andan umar

Ol Cehennem'de yananlar münkirün inkârıdur YE/D/81:6

“Suçlu suçsuz günahkâr şefaati ondan umar, o cehennemde yananlar münkirin [Allah'a inanmayan] inkârıdır.”

Gelün sorun bu cânlara sûretleri n'oldı gider

Dün-gün senünven diriken ne bahâne buldı gider YE/D/87:1

“Gelin sorun bu canlara suretleri ne oldu gider, gece gündüz seninle diriyken ne bahane buldu gider [Gelin canlara soralım ki ne oldu da suretlerini terk edip gittiler. Bu can bedene durmadan ben seninleyim deyip dururken neyi buldu da çekip gitmekte.]”

Geldi Münker ile Nekir

Her birisi sordı bir dil

Îlâhî sen cevâb virgil

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:14

“Münker ile Nekir geldi, her birisi bir dil sordu, İlâhi sen cevap ver, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Aldı beni ince yola

İlti Sırât köprüsine

'Amelüme yok mededüm

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:15

“Beni ince yola aldı, Sırat köprüsüne götürdü, amelime medetim yok, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Yidi Tamu sekiz Uçmak

Her birinün vardur yolu

Her bir yolda yüz bin çârsû

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:16

“Yedi cehennem sekiz cennet, her birinin yolu vardır, her bir yolda yüz bin çarşı, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Halâyıklar melâikler

Ger esrükler ger ayuklar

Sahha size uyanıklar

Allâh sana sundum elüm YE/D/184:17

“Yaratılmışlar, melekler, sarhoşlar akli başında olanlar, uyanıklar afiyet size olsun, Allah sana elimi sundum [açtım, uzattım].”

Kimi zâri kılup aklar zebânîler cânın taglar

Dutuşmuş sinleri oda çıkan düünleri gördüm YE/D/207:8

“Kimi inleyip ağlar zebaniler canını dağlar, tutuşmuş mezarları ateş çıkan dumanları gördüm [Bu âlemde taptıklarından dolayı kimisini Cehennemde vazife gören meleklerin elinde ağlayıp sızlarken inlerken mezarları ateş almış yanmakta ve çıkan dumanları gördüm. Resulullah kişi öldüğü vakit varacağı yeri kendisine sabah, akşam gösterir. Cennetliklerdense cennet, cehennemliklerdense cehennem gösterilir. Sonra kendisine işte senin kıyamet gününde gönderileceğin yerin budur, denilir diye buyurdular.]”

Münker ü Nekir geliser yir ü gök ünle tolisar

Ben bunlara cevâbını vireyim andan varayım YE/D/210:5

“Münker ve Nekir gelecek, yer gök onların sesiyle inleyecek. Ben bunlara [istediği ve bildiği] cevaplarımı vereyim, ondan sonra gideyim.”

Yazugum çok günâh öküş yürür idüm dünyâda hoş

İtdüklerümün hisâbın vireyim andan varayım YE/D/210:6

“Günahım çok, günahım çok fazla dünyada hoş gezerdim, yaptıklarımın hesabını vereyim ondan sonra gideyim.”

Yanlaruma kona elüm söz söylemez ola dilüm

Karşuma gele ‘amelüm n'itdümise görem birgün YE/D/241:2

“Yanlarıma elimi koysun, dilim söz söylemez olsun, [dünyada] ettiklerim karşıma gelsin, ne yaptımsa bir gün göreyim.”

Tartalum günâhumuz artduralum âhumuz

İdelüm hisâbumuz hisâb olmamağün YE/D/251:2

“Günahlarımızı tartalım ahlarımızı arttıralım, hesaplı olmamak için hesabımızı edelim [hesaplaşalım].”

2.5.2. Kıyamet Günü İle İlgili İfadeler

Kıyamet [Ar.] (kıya:met) {OsT} is. Ölümlerin tekrar dirileceği ve mahşerde toplanmak üzere, Allah'tan başka bütün varlıkların yok olacağı zaman; hesap günü; din günü (Çağbayır, 2007: 2649).

Kıyamet kelimesi sözlükte, “*kalkmak, dikilmek, ayakta durmak*” anlamındaki kıyam kökünden ad ya da mastar olup “dirilip kabirden kalkma, Allah’ın huzurunda durma” veya “bu olayın başlangıcını oluşturan kozmik değişikliğin meydana gelmesi” anlamlarına gelmektedir (Topaloğlu, 2002: 517).

Geleneksel Türk dininin özellikle ilk dönemlerinde evrenin yaratılışında olduğu gibi ve hatta ondan daha da çok dünyanın sonu meselesi ile ilgili olarak herhangi açık bir bilgi yahut mitolojiye rastlanılmamaktadır. Yani eski Türkler kıyamet meselesine, kozmogoni konusundan daha da az ilgi duymuşlardır. Her ne kadar Orhun Kitabeleri’nde göğün ve yerin yıkılıp çökmesi ve mevcut hayat düzeyinin bozulması hususlarına imalar mevcutsa da, bunların sistematik bir nihai çöküş efsanesine veya akidesine henüz dönüşmediği görülmektedir. Buna karşılık yabancı etkiler bu konuda da kendini göstermekte; Budizm, Hristiyanlık ve İslamiyet’in inançlarının etkisiyle Türklerde “kıyamet” anlayışı şekillenmiştir (Günay- Güngör, 2015: 74-75).

Türklerin girdiği yabancı dinler arasında onları en çok etkileyen inanç sistemlerinden birisi Hindistan kökenli Budizm’dir. En belirgin özelliği, tapılacak üstün bir varlığa yer vermemesi olan Budizm, her şeyin serbestçe incelenmesi, denenmesi esasına dayanan bir öğreti veya felsefe niteliğindedir (Turan, 1994:104). Temel inancı olan tenasüh (ruh göçü) gereğince canlılar Nirvana’ya (ebedi mutluluk) ulaşınca kadar öldükten sonra değişik kalıplarda birçok kez yeniden dünyaya gelirler (Ocak, 2000: 66).

İslamiyet’te kıyamet günü bütün insanlar dirilip Allah’ın huzurunda hesap verecek, mükâfat ya da cezalarını göreceklerdir. Kur’an-ı Kerim’de kıyametle ilgili ayetler mevcuttur:

“Kıyamet vakti de gelecektir; bunda şüphe yoktur. Ve Allah kabirlerdeki kimseleri diriltip kaldıracaktır” (Hacc, 22/7).

“Kıyamet koptuğu zaman ki onun oluşunu yalanlayacak hiçbir kimse yoktur” (Vâkıa, 56/1-2).

Ölen her insan kıyametin kopmasıyla aynı anda beraber ölümü tadacaklardır. Bu da kıyametle gerçekleşmektedir. Bu gerçeği Kur’an şöyle haber verir:

“Sûr’a üflenince, Allah’ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecektir” (Zümer, 68).

Sûra üfürülür. Sûr, İsrâfil (a.s.)’in, Allah’ın emriyle üfleyeceği bir boynuzdur. Aslında korku üflemesinden sonra meydana gelecek olan “ölüm üfürmesi”dir. Göklerde ve yerde

olanların tümü ölü olarak düşer. Arş'ı taşıyan melekler huriler ve gılmanlar gibi Allah'ın kalmalarını istediği kimseler hariç herkes ölür. Sonra Sûr'a, başka bir üfleşme ile üflenecektir. Bu da, diriltme üfleyişidir. O zaman bütün ölmüş olan mahlûkat kabirlerinden kalkıp kendilerine verilecek emri beklerler (Kocabaş, 2001: 137-138). İnsanların öldükten sonra tekrar dirilip toplanmalarına haşir, toplandıkları yere de mahşer denilir. Haşir günü insanlar kendi dertlerini, hesaptan yüz akıyla çıkıp çıkmayacaklarını düşüneceklerinden yakınlarıyla bile ilgilenmeyeceklerdir. O gün müminlerin yüzü parlayacak kâfirlerinki kararacaktır. İnsanlar hesaplarının görülmesi için toplandıktan sonra, kendilerine dünyadayken yaptıkları işlerin yazılı olduğu defterler dağıtılır. Onlar dünyadaki defterlere benzemez. Kiramen Kâtibin adı verilen melekler tarafından yazılan bu defterler cennetliklere sağdan, cehennemliklere ise soldan verilecektir. Sağdan verilmesi bir müjde, soldan verilmesi ise azabın habercisidir. İnsanlar amel defterlerini ellerine aldıktan sonra Allah tarafından hesaba çekilirler. Hesap ve sorgulama sırasında amel defterinden başka insanın organları ve yeryüzündeki varlıkları da insanın yaptıklarına şahitlik edecektir. Zerre kadar hayır işleyen mükâfatını, kötülük işleyen cezasını göreceği ve hiçbir adaletsizliğin söz konusu olmayacağı sorguda sorular sorulacaktır. Sözlükte terazi anlamına gelen mizan, ahirette hesaptan sonra herkesin amellerinin tartıldığı ilahi adalet ölçüsüdür. Mizan dünyadaki ölçü aletlerinin hiçbirine benzememektedir. Tartıda iyilikleri kötülüklerinden ağır gelenler kurtuluşa erecek, hafif gelenler ise cehenneme gideceklerdir. Cehenneme gidenlerden mümin olanlar cezalarını çektikten sonra oradan çıkarılıp cennete girdirileceklerdir. Sırat cehennemin üzerine uzatılmış bir yoldur. Herkes buradan geçecektir. Müminler amellerine göre kimi süratli, kimi daha yavaş olarak bu yoldan geçecek, kâfirler ve günahkârlar ayağı sürçerek cehenneme düşeceklerdir (Kılavuz, 2008: 127).

“İsrafil ölülerin ruhlarıyla yeniden buluşabilmeleri, ölenlerin bedenlerinin canlanması için Sûr'una üfler. Bir kefesine iyiliklerin diğer kefesine kötülüklerin konulduğu bir terazi aracılığıyla herkesin yaptıklarının hesabı çıkarılır. Ondandır ölüler cennete ya da cehenneme gönderilir. Sorgulananların cehennemin üzerinde bulunan keskin bir kılıç inceliğindeki bir köprüden (sırat) geçmeleri gerekir. Kötüler ortasında ebedi ateşin bulunduğu çukura düşerler, iyiler ise karşı tarafa geçerler ve Araf'ta kendileri için hazırlanmış bir çadırda günahlarının hesabını verirler; daha sonra cennete giderler” (Tryjarski, 2012: 85).

Kur'an'da Mahşer günü yaşanacaklar anlatılırken “O gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, hayat arkadaşından ve çocuklarından kaçacak o gün herkesin birbirinden kaçmak için yeterince işi olacak” (Abese, 56) buyrulmaktadır.

Özellikle Yunus Emre de kıyameti şiirlerine almış ve o gün her insanın bütün bu olup bitenlere nasıl katlanabileceğini sormuştur. Mahşer günüyle ilgili olacakları dile getirmiştir.

bir işveyile tur dir isen ölülere sen

ol lahza kıyamet kopa ma'dûm ola mevcûd KB/D,593

“Bir işve ile ölülere sen dur dersen, o zaman kıyamet kopsun yok olan var olsun.”

Kıyâmete degin yir boyı gider

Gör imdi ki kıyâmet ana n'ider RN, 390

“[Bu hâli] kıyamete kadar süreceğ yerin dibine doğru, kıyametin ona neler yapacağını gör.”

İsrâfil sûrın urıcak mahlûkât turugelicek

Senün ününden artuk hiç kulagum işitmeye YE/D/3:8

“İsrafil Sûr'unu çalacak mahlûkat ayağa kalkacak, senin sesinden artık kulağım hiç işitmeyecek.”

İsrâfil sûrını ura cümle mahlûk turı gele

Dirilüben haşre vara anda kâzî Sübhân ola YE/D/9:2

“İsrafil Sûr'unu çalacak yaratılmışlar ayağa kalkacak dirilip haşire [mahşere] varıp orada kadı Allah olacak.”

Zebâniler çeke tuta götüre Tamu'ya ata

Deri yana sünük düte dün-gün işi efgân ola YE/D/9:3

“Zebaniler çekecek tutup götüreceğ cehenneme atacak, deri yanacak kemik tütecek bütün gün işi feryat figan olacak.”

Mâlik çağıra Tamu'ya çek anı meydâna getir

Hak korkısından Tamu'da ditreyüben figân ola YE/D/9:4

“Cehennem kapıcısı onu Cehenneme çek [cehennemdeki] meydana getir, Tanrı korkusundan cehennemde titreyip acı acı inleyecek.”

Mâlik eydür hey hey Tamu korkubanı ditrer kamu

Tanrı buyrugın tutmayan anda bişe biryân ola YE/D/9:5

“Cehennem kapıcısı der hey hey, cehennemden korkup hepsi titrer, Tanrı buyruğunu [emrini] tutmayan orada pişip kebab olacak.”

Taglar yirinden ırıla heybetinden gök yarıla

Yıldızlar bağı kırıla düşe yire perrân ola YE/D/9:6

“Dağlar yerinden ayrılacak heybetinden gök yarılacak yıldızların bağı kırılacak, düşüp [dökülüp] yere yuvarlanacak.”

Yazuklarımız tartıla anca perdeler yırtıla

Bilmediğün günâhların anda sana ‘ıyân ola YE/D/9:7

“Günahlarımız tartılacak o zaman [gizli kalmayıp] perdeler yırtılacak, bilmediğin günahların orada sana belli olacak.”

Andan İsrâfil Sûr ura ölenler yirinden tura

Mizân terâzû kurıla hükmini ide zü'l-Celâl YE/D/153:6

“Oradan İsrâfil Sûr’u çalacak, ölenler yerinden ayağa kalkacak, mizan terazi kurulacak, celal sahibi Allah hükmünü etsin [Kıyamet geldi bildin ya! Ondan sonra İsrâfil, Sûr’una üfüre. Bunu duyan ölümler yerlerinden doğrular. Sanki koca ömür devreden bir rüzgâr gibi esti gitti say. Bu ise gerçektir ve sistemin ulu ustası Allah böyle murat edip emretmiştir. Ve böylece de devam edip gitmektedir. İsrâfil’in Sûr’u ile erenleri ilim-edep öğretip eğiten nefeslerini, ölü kalplerin dirilişini var sen düşün biraz da]”

Sultân u kullar bir ola anda heybet katı ola

Dahı ayruksı hâl ola kurtulmaklık anda muhâl YE/D/153:7

“Sultan ve kullar orada bir olacak heybet çok olacak, daha başka hâl olacak oradan kurtulmak imkânsız [Artık o mezar ve mahşer âleminde buradaki roller gereği geçici olarak imtihan imkânları olarak verilen ve yaşanan sultanlık ve kölelik vasıfları kalkar. Ve orada çok çetin bir hesap hâlleri başlar. Ancak ve sadece bu âlemden insanın eşyanın ve kendisinin sırrına ulaşım gereğini yapması hâlinde onun işleri ortaya serilmeye sıralanır. Onlar için korkulacak bir hususun olmayacağı zaten belli, vaat edilmiş ve aksinin olması imkânsızdır.]”

Bunda korkmazsan Yûnus anda korkudurlar seni

Eger dirliğün hakkısa Sırât’ı geçesin sehel YE/D/153:8

“Yunus burada korkmazsan seni orada korkuturlar, eğer dirliğin [hayatın] doğruysa sıratı kolay geçersin [Ey Yunus! Sen bu âlemden senin için ilerde başına gelecekleri bildiren Allah’ın emirlerine kulak verip korkmazsan hazırlan ki orada seni cidden çok korkutacaklar. Ama eğer burada Hakk’ın hükmünden korkmaktaysan mesele yok sen

sırat köprüsünü kolay geçersin ki zaten hayat olan imtihan köprüsünü geçmeye çok emek verdin.]”

Anup kıyâmet gününü

Aglaşalum ol gün için

Ol gün melâmet günüdür

Aglaşalum ol gün için YE/D/272:1

“Kıyamet gününü anıp, o gün için ağlaşalım, o gün melamet [ayıplama] günüdür, o gün için ağlaşalım.”

Ol günde yirler yarıla

Cümle ölenler dirile

Cümle günâhlar sorıla

Aglaşalum ol gün için YE/D/272:2

“O günde yerler yarılacak bütün ölenler dirilecek, bütün günahlar sorulacak, o gün için ağlaşalım.”

Bunda bir hoş nükte geldi dile

Hak yarın ölenleri diri kıla YZ,513

“Şimdi aklıma hoş bir nükte geldi, Allah mahşerde ölüleri diriltir.”

Ol kıyâmetde emir kıla Celîl

Tamu üzre gele tura Cebre’îl YZ, 761

“Yüce Allah kıyamet günü emrecek, Cebrail kalkıp cehenneme gelecek.”

Dürlü kulları göre oda yanu

Ağlaşurlar tamu içre kaynayu YZ, 762

“Ateşte yanan çeşitli insanlar görecek, cehennemde pişerlerken ağlaşacaklar.”

Arasında göre bir dürlü mahlûk

Yüzleri vü tenleri gönli mağrûk YZ, 763

“Aralarında değişik bir topluluk görecek yüzleri, vücutları ve yürekleri suya batmış.”

Yüzlerinden artukı yanmış oda

Yanmamış yüzleri hiç ol tayfada YZ, 764

“Yüzlerinden başka [her yerleri] ateşte yanmış, o toplulukta yüzleri hiç yanmamıştı.”

Bunlar eydür biz günâhlu kullaruz

Dün [ü] gün biz tamuda hem yanaruz YZ, 768

“Onlar, biz suçlu kişileriz, cehennemde gece gündüz yanarız dediler.”

Odi sönmez tamunuñ dün gün bize

Taıırı bizi tamuda böyle kıza YZ, 769

“Cehennemde ateş gece gündüz sönmez, Allah bizi cehennemde böyle kızartacak.”

Yüzümüzi yandırılmaz bu tamuda

Kalan a'zâmuz yanar dün gün oda YZ, 770

“Bu cehennemde yüzümüzü yandırmaz, öbür uzuvlarımız gece gündüz ateşte yanar.”

Secde yerlerini dir bu od bize

Yandırılmaz kılmaz ziyân yöremüze YZ, 771

“Bu ateş bize secde yerlerini yakmaz, çevremize zarar vermez, der.”

Dûzah içre biri eydür susadım

Ağıu dahı olsa hem içe-y-idüm YZ, 781

“Cehennemden biri, susadım, zehir de olsa içirim, dedi.”

Biri eyde karnum acdı benim uş

Zakkûm bulsam yiye-y-idüm anı hoş YZ, 782

“Bir başkası, işte benim karnım acıktı, zakkum olsa onu güzelce yerim, dedi.”

Mâlik-i Zârî' varur and' içine

Gıslîn virür su aluban içine YZ, 783

“Malik-i Zari orada içeri girer, içine su alarak irin verir.”

Göynümeğ[i] dahı anı arturur

Kimini dahı işit kim ne-durur YZ, 784

“O, yanmayı daha da arttırır, başkalarını da dinle, ne hâldedir.”

Çıkraşup beyinleri kaynar-ıdı

Tenleri hod tutuşup göyner-idi YZ, 785

“Beyinleri fokurdayıp pişmişti, vücutları da tutuşup yanmıştı.”

Ağlaşurlar her birisi tamuda

Tutuşmuşlar göynür ü döner oda YZ, 786

“Her biri orada ağlaşırlar, yanıp tutuşmuşlar ve ateşe dönmüşler.”

Billeri her birisininüz üzülüp

Bunlar ağlaşurlar anda düzülüp YZ, 787

“Her birinin beli incinir, bunlar orada sıra sıra ağlaşırlar.”

Zencîr oddan billerine takılır

Kömürleyin kamu yanmış yakılır YZ, 788

“Bellerine ateşten zincir bağlanır, hepsi kömür gibi yanıp yakılır.”

2.7. Ölüm Düşüncesinin İfade Boyutu

a. “Öl-“ fiili ve bu fiilin türevleri: öl-, ölü, ölüm.

b. “Öl-“ ile eş anlamlı fiiller: git-, göç-, uç-.

c. “Öl-“ yan anlamlı birleşik yapılı ifadeler:

1. “can” ile kurulanlar: Can al-, can alıcı, canların baki kalmaması, canın gövdeden ayrılması, canı feda et-, canı feda kıl-, can ver-.

2. “dünya” sözcüğü ile kurulanlar: Dünyanın kimseye kalmaması.

3. “git-“ fiili ile kurulanlar: Cihandan git-, dosta git-, dünyadan git-,

4. “kurban” sözcüğü ile kurulanlar: Kurban et-, it-, kurban eyle-, kurban kıl-, kurban ol-, kurban ver-, vir-.

5. “ol-“ fiili ile kurulanlar: Fevt ol-, şehit ol-, yok ol-.

6. “ömür” sözcüğü ile kurulanlar: Ömrün gelip geçiciliği.

7. “terk” sözcüğü ile kurulanlar: Terk et-, it-, terk eyle-, iyle-, terk kıl-, terkin ur-.

8. “ver-“ fiili ile kurulanlar: Can ver-, sala ver-.

d. “Öl-“ diğer ifadeler: Ahiret, Azrail, behişt, cennet, defin, ecel, Hakk’a ir-, kavuş-, kıyamet, toprak, uçmak, vade, vasıl, visal, vuslat, yas.

3. BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Doğum ve ölüm, hayatın başlangıcı ve bitimini ifade eden önemli olgulardır. İnsanlık tarihi başladığından beri yaşanan hayat hep ölümlle son bulmuştur. Ölüm, bütün canlıların, dünya yaşamındaki sonudur.

XIII. ve XIV. yüzyılda Anadolu'da pek çok siyasi, toplumsal olay söz konusudur. Bunlar arasında Moğol istilası, Selçuklu Devletinin içinde bulunduğu taht kavgası, toplumsal isyanlar, Babai İsyanı, tarikatların durumu, doğal afetler gibi pek çok olay sayılabilir. Bütün bu olayların yanında Anadolu'da kıtlığın olması da bu dönem şairlerinde ölüme karşı bir tutum oluşturmuştur. Şairler yaşadıkları dönemdeki sıkıntılar karşısında dünya mutluluğundan ümidini kesmiş, bedene değil ruha, ruhi âleme çok önem veren ve onu ahirette arayan umutsuzlardır ve bundan kurtulmak için tekkelere gitmişlerdir. Bu dönemde dünyanın faniliği, dünya zevklerine kapılmamak gerektiği, ölüm ve bu dünyada ahiret için hazırlanılması gerektiği düşüncesi yaygınlaşmıştır. Tabii ki bunun için de ibadet, hoşgörü gibi dinî-ahlaki işlerin yapılması gerektiğini belirten dinî-sufiyane bir düşünce oluşmuştur. Ölüm, tüm Anadolu'yu sardığı gibi zihinlerde ve eserlerde de baş göstermiştir. Özellikle Yunus Emre eserlerinde ölüm düşüncesini işlemiştir.

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda bir taraftan Anadolu Selçuklularının sufilere derin saygı göstermeleri, diğer taraftan Moğol istilasından kaçan büyük sufilerin Anadolu'yu vatan edinmeleri önemlidir. Türkistan'dan, Horasan'dan ayrılan birçok sufi, kendi iman hayatlarına en uygun çevreyi Anadolu'da bulmuşlardır. Böylece Dinî-Tasavvufi Türk Edebiyatının en büyük şairleri bu yüzyılda Anadolu'da yetişmiştir. Artık Anadolu'da halk arasında tekkeler vasıtasıyla bir "tasavvuf hayatı" başlamıştır.

XIII. yüzyılda Anadolu'nun siyasi ve ekonomik durumu, özellikle Moğol istilalarıyla başlayan maddi ve manevi çöküntü, tasavvuf düşüncesini güçlendirmiştir. Tasavvuf, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda sıkıntılar, istilalar, isyanlarla uğraşan insanların gönüllerini aşka ve Tanrı'ya yönlendirmelerinde bir ümit ve teselli kaynağı olmuştur. Bu yüzden de

büyük merkezlerde İran tasavvuf edebiyatının ürünleri pek rağbet görmektedir. Ayrıca Doğu'dan gelen Yesevi dervişleri de Ahmet Yesevi'nin sufiyane şiirlerini Anadolu'ya getirmişlerdir. Böylece Arap ve Fars tasavvufunun etkisi altında kalan Türk sufileri de, daha geniş bir halk kitlesine hitap etmek amacı ile Türkçe yazmışlardır. Mevlâna'daki Türkçe ibareler, Sultan Veled'deki Türkçe beyitler, Ahmed Fakih'in Çarhname'si, Şeyyâd Hamza'nın manzumeleri bu ihtiyaç etkisiyle ortaya konulan eserler olarak kabul edilebilir. Bu yüzyılda Klasik İran Edebiyatı geleneğine ve saray ortamına uyarak din dışı konularda da gazeller, kasideler söylenmiş, sevgili ve şarap başta olmak üzere hayatın günlük arzularıyla coşkun bir şekilde canlanmış şiirler yazılmıştır. Bu din dışı şiir tarzının ilk temsilcisi olarak da Hoca Dehhani gösterilebilir.

XIV. yüzyıl Anadolu'sunda Türkçeye çok önem verilmiştir, XIII. yüzyıla göre bu dönemde Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı en verimli dönemini yaşamıştır. Bu dönemde şair ve yazarlar Türkçeye büyük önem vermişler ve daha sade bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Edebiyatımızda büyük bir yer tutan Arapça ve Farsça kelimelerin sayısı da bu dönemde diğer dönemlere göre daha azdır. Bu durumun en önemli nedeni, halka İslamiyet'i tanıtmaya amaçlıdır. Bu dönemin yazarları Hoca Mesud, Gülşehrî, Erzurumlu Mustafa Darîr, Kadı Burhaneddin... vb Bu dönem yazarları manzum ve mensur eserler yazmışlar, Farsçadan güzel çeviriler yapmışlardır.

Çalışmamızın giriş bölümünde Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminin tarihçesine yer verilmiş ve dönemin kültürel-dinî hayatı anlatılmıştır. Bununla birlikte dinî ve kültürel motiflere sahip olan ölüm olgusunun tanımı yapılarak, Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki yaşamlarında ölüme karşı bakış açıları verilmiştir. Türkler İslamiyet öncesinde insanı yaşatan gücün ruh olduğuna inanmışlardır. Kişi, ölüncü ruhun bedeni terk ettiği ve öldükten sonra ruh ile varlığını devam ettirdiği algılayışı vardır. Türkler ölümün bir gerçek olduğunu kabul etmişlerdir. Türklerde bu dönemde ahiret inancı vardır ve ölüm onlar için büyük bir korku ve endişe kaynağıdır. Onlar için ölüm bir son değil yeni bir hayata başlangıçtır. Başta İslamiyet olmak üzere diğer dinî inanışların (Hristiyanlık, Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük, Hinduizm) ve eski geleneklerin (Erken Grek, Eski Mısır, Hint, Mezopotamya, Eski İsrail) ölüm hakkındaki düşünceleri ve ölüm merasimleri de bu bölümde anlatılmıştır. İslam'ın kabulüyle birlikte Türklerin yaşam biçimlerinin yanı sıra ölüme bakış açıları da değişmiştir. Çünkü İslam inancında kaçınılmaz olan ölüm, bir yok oluş değil, ruhun bedenden ayrılışıdır. Bunun

doğal sonucu olarak da bu dönemde ortaya konan eserlerde şairlerin ölüm karşısındaki tavrı, İslam'ın ölüme bakışı ile benzer olmuştur.

İkinci bölümümüz olan inceleme bölümünde XIII. ve XIV. yüzyıl döneminde yaşayan şairlerin eserleri dönemin özellikleri göz önünde bulundurularak ölüm olgusu bakımından taranmış, ölüme dair tespit edilenler, içerik ve ifade bakımından tasnif edilmiştir. Bu dönem eserleri incelendiğinde bu döneme hâkim olan düşünce tasavvuf düşüncesidir. XII. yüzyıldan sonra tasavvuf, tarikatlar biçiminde örgütlenerek güçlü bir hareket durumuna gelmiştir. Bu bölümde şairlerin eserleri hakkında kısa bilgiler verilip ardından eserlerde geçen ölüm ile ilgili ifadeler (öl- ve öldür-) yer verilmiştir. Şairler eserlerinde açık bir şekilde insanın ölüme çok yakın olduğunu, ölümün kaçınılmaz bir son olup herkesin bir gün öleceğini dile getirmişlerdir. “Aña gelen baña hem bir gün gele/ Her ki toğdı ‘âkıbet nâçâr öle MT,2904 (Ona gelen bana da bir gün gelir, her doğan sonunda çaresiz ölür.)” Ölümsüz insanın olmadığı gibi ölüm, dönüşü olmayan bir hakikattir. Dolayısıyla şairler eserlerinde tasavvufun etkisiyle insanoğlunun sağlıklıyken öteki taraf için çalışması gerektiği ve ölmeden evvel ölerken nefsin zincirlerini koparması gerektiği düşüncesini vurgulamışlardır. “Ne bahtuludur ol kim idi bile/ Diriken ölümünden öñdin öle SN,280 (Yaşarken, ölmeden önce ölebilen kişi ne bahtlıdır.)”

Şairler öldürülme ile ilgili ifadeler de yer vermişlerdir. Bazen gerçek anlamda öldürülmeyi bazen de mecazi anlamda sevgilinin aşkının canlarına kast edip öldürdüğünü mazmunlar kullanarak dile getirmişlerdir. “İşkun âşıklar öldürür/ Işk denizine taldurur/ Tecellîyle toldurur/ Bana seni gerek seni YE/D/381:3 (Aşkın âşıklar öldürür, aşk denizine daldırır, tecelliyle doldurur, bana seni gerek seni, bana sen lazımsın.)”

Eserlerde ölümün nasıl algılandığıyla ilgili ifadeler belli maddeler halinde toplanmıştır. Ölümün algılanışı genel olarak insanın hayata bakış açısına, inancına, yaşadığı hayatın şartlarına ve içinde bulunulan duruma göre değişiklik göstermiştir. Ölüm karşısında üzgün, çaresiz ve karamsar olunabileceği gibi ölüm bir kurtuluş olarak görülmüştür ve hatta arzu edilmiştir. Bazen de yok olmak ve çürümek olarak nitelendirilen ölüme isyan edilmiştir. Şairler ölümü, bu dünyayı terk edip giderek başka bir âlemde yaşamaya başlamak olarak algılamışlardır. Ahiret, cennet, behişt, uçmak gibi kavramları kullanarak öldükten sonra gidecekleri, yaşayacakları yeni yerin buralar olduğu düşüncesine yer verilmiştir. “Ol gice kim dünyeden gider-idi/ Âhiret milkine seyr ider-idi KAE,45 (O gece dünyadan giden ahiret yurduna yolculuk ederdi.)”

Ölümü bazen de sevdiğine yani Allah'a kavuşmanın (vuslatın) yolu olarak algılamışlar ve ruhu, beden hapishanesine tutsak olmuş kanatlı bir kuşa benzeterek öldükten sonra ruhun Allah'ın katına uçtuğu şeklinde tasavvur etmişlerdir. “Beyrek, padişahlar-padişahı/ Hakka vasıl oldu, bellü bilsün. DK, s 149 (Padişahlar padişahı Beyrek Hakk'a kavuştu açıkça bilinsin.)”

“Bu kuşca canuna anca inanma/ Ki na-geh uçsardur bu kafesden HD/D/58a:3 (Bu kuş gibi olan canına o kadar inanma çünkü ansızın bu kafesten uçacaktır.)”

Şairler ölümü anlatılırken doğrudan ölmek sözcüğünün yerine *gitmek*, *göçmek*, *toprak olmak* gibi örtülü ifadelerle de başvurmuşlardır. “bu dünyâ bivefâdur, bil hakikat, sini göçürmedin ol sen göç andan! Ç,27 [Bu dünya vefasızdır, gerçeği bil, o seni göçürmeden (almadan) sen göç (öl)].”

Şairlerin eserlerinde ölümün algılanışının tespitinden sonra ölümün belirtileri ve bu dönemde gerçekleşen ölüm nedenleri (veba hastalığı, zehirlenme, şehit olma) eserlerden tespit edilerek verilmiştir. Bu dönemde göze çarpan ölümlerden birisi de veba salgını sonucu ölümlerdir. Batılıların “kara ölüm” dediği veba, XIV. yüzyıla damgasını vuran ve çok canlar alan bir salgındır. Bu döneme tanık olup eserlerinde bunu yansıtan şairler tespit edilmiştir. Özellikle Şeyyad Hamza'nın elli beyitlik kasidesi veba salgını üzerine yazılmıştır.

Son olarak ölüm kavramı ölüm öncesi, ölüm anı, ölüm sonrası şeklinde sınıflandırılmıştır. Dönemin özelliklerine göre eserlerde ölüm sürecinin nasıl işlediği, ölümün nasıl geldiği, ölüm öncesinde ve ölüm sırasında neler olup bittiği işlenmiştir. Ölümü gerçekleştirecek olan can alıcı melek Azrail, ölümün hemen ardından yapılan işlemler (yıkama, kefenleme, cenaze namazı) ve ritüeller (yas), ölüm sonrası bedende oluşan değişimler ve İslamiyet'e göre öldükten sonra karşılaşılabilecek durumlar eserlerden tespit edilerek verilmiştir. Ölüm sonrasında ahiret, ağaç at, cehennem, cenaze, ceset, Gilman, gur, Huri, İsrail, kabir, kefen, kıyamet, makber, meyyit, mezar, mezar taşı, musalla, Münker- Nekir, mizan, sal, salaca, sela, sin, sırat köprüsü, şeytan, tabut, tamu, teneşir, toprak, yakasız gömlek, zebani gibi ölümle ilgili kavramlar tespit edilmiştir. Çalışmamızın asıl amacını teşkil eden, Eski Anadolu Türkçesi dönemi dil özellikleri taşıyan eserler Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Ölüme bakışta ve ölümü ele alışta İslami kaynaklardan yararlanılmıştır.

Genel açıdan değerlendirecek olursak Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra hayatın bütün alanları yeni dinî değerlerle şekillenmiştir. Tasavvuf düşüncesi, Türklerin yaşamını ve inancını belirlemede oldukça etkili olmuştur. İslamiyet'in gereği ve getirisi olan yeni

değerler ve yeni kavramlar bu süreçte hayatın her alanında kendine yer bulmuştur. Edebiyatımız da bu yeni düşünceden etkilenmiş, İslamiyet ve tasavvuf düşüncesinin getirdiği yeni görüşler edebiyatın içinde yer almıştır. Bu dönemdeki savaşlar, üst üste gelen kıtlık ve sürekli kuraklıklar, bitkin ve ezik halkın yaşama umudunu kırmış, halk “gerçek mutluluğun ölümden sonra var olacağını, bu geçici dünyada, arı-duru bir gönülle Tanrı’ya yönelmeyi...” anlatan mutasavvıfların çevresinde toplanmıştır. Böyle bir ortamda bulunan şairler yaşanan bu olaylara tepkisiz kalmamış, yazdıkları eserlerle umutsuzlara umut vermiş, Anadolu’nun gönlü ve dili olmuşlardır. Şairler ölüm kavramı ile ilgili ifadelerde hem doğrudan söyleme yolunu seçmiş hem de çeşitli benzetmelerden faydalanmışlardır. Ölümle ilgili düşüncelerini ve duygularını dile getirirken güzel ve örtülü ifadelere çokça yer vermişlerdir. Her şekilde ölümü anlatırken dili ustaca kullanarak âdeta ölüm algısını güzelleştirmişlerdir. Bu dönemdeki eserlerde ölümü anlatan, ölüm kavramı yerine kullanılan pek çok kelime grubu bulunmaktadır. Bu ifadeler ölüm karşısındaki teslimiyeti, ölüm korkusunu, hayatın geçiciliğini, ölümün acımasız ve adil oluşunu ortaya koymuş, hüznün, acı gibi anlamlar da içerir. Şiirlerde, kefen, mezarlık, tabut, mezar taşı gibi ölümü tamamlayan kavramlara da yer verilmiştir. Böylece ölüm, en canlı ve gerçek hâliyle okuyucunun gözleri önüne serilmiştir.

Şairlerin ölüme yaklaşım biçimi, genellikle aşığın sevgili için canını gözünü kırpmadan feda edebileceğine dair bir düşünceye dayanmaktadır. Sevgiliye kavuşmak isteyen, vuslatı bekleyen âşığın pek çok zorlukla mücadele etmek zorunda olduğu görülmektedir. Bu zorluklar, şairler tarafından birtakım hayaller ve değişik mecazlarla ifade edilmiştir. Tasavvuf düşüncesi de bu anlamda edebiyata, özellikle de şiire çok önemli katkıda bulunmuştur. Mistik olarak “sevgiliye ait olan canın, sahibine verilmesi gerektiği” anlayışı, âşığın vuslatı için önemli bir mesaj vermektedir. Şairler ölümü yaşam için bir dönüm noktası olmasından hareketle, bazen sevgiliye kavuşmak için bir araç olarak görmüşler, bazen de dünyadan ve sevdiklerinden ayrı kalışın hüznü olarak değerlendirmişlerdir.

DİZİN

A

Ahret *Ar. (a:hiret)* Dinî inanışa göre, insanın öldükten sonra dirilip sonsuza dek kalacağı ve Tanrı'ya hesap vereceği yer, öbür dünya, öteki dünya.

a. 68

Azrail *Ar. (azra:il)* Tanrı buyruğu ile insanların canını almakla görevlendirilen melek, can alıcı.

a. 149

B

Behişt *Far.* Cennet.

b. 85

C

Can al- Öldürmek.

c. 152

Can Alıcı Öldürme işini yapan, Azrail

c. 152

Can ver- Ölmek.

c. 110

Canı Feda Et Canı bir şey uğruna gözden çıkarmak, can vermek, cana kıymak.

c. 118

Canı Feda Kıl- Canı bir şey uğruna gözden çıkarmak, can vermek, cana kıymak.

c. 118

Canın Gövdeden Ayrılması Canın bedenden ayrılması, ölmek

c. 108

Canların Baki (Payidar) Olmaması

Canın sonsuza kadar olmaması, yaşamaması, yok olması

c. 82, 83

Cenaze Namazı Cenaze gömülmeden önce, musalla taşına konulan tabutun önünde topluca kılınan namaz.

c. 158, 159, 164

Cennet *Ar.* 1. Bahçe, güzel bahçe. 2. Dinî inanışlara göre dünyada iyilik yapanların, günahsızların, öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yer, uçmak, behişt.

c. 84, 85

Ceset *Ar.* Canlılık faaliyetlerini kaybetmiş vücut, ölü, naaş.

c. 38, 155, 159

Cihandan Git- Dünyayı terk etmek, göçmek, ölmek

c. 74

D

Defin Ar. defn 1. Ölüyü toprağa gömme işi 2. Gömülmüş ölü.

d. 27, 134, 157, 170

Dosta Git- Sevilen kimseye (Allah'a) gitmek, kavuşmak

d. 97

Dünyadan Git- Dünyayı terk etmek, göçmek, ölmek.

d. 75

E

Ecel Ar. 1. Hayatın sonu, ömür vadesi 2. Alında yazılı olduğuna inanılan ölüm vakti, kişinin kaderine bağlı ölüm anı.

e. 127

F

Fevt Ol- Yok olmak, ölmek.

f. 132

G

Git- Dünyadan göçmek, dünyayı terk etmek, ölmek.

g. 73

Göç- Dünyadan gitmek, ölmek.

g. 105

Göm- Ölüyü mezara indirmek, defnetmek.

g. 22, 134, 155, 157, 158

H

Hakka İr- Allah' a gitmek, kavuşmak, ölmek.

h. 99

K

Kavuş- Ulaşmak, varmak, ayrı kalınmış birisiyle buluşma, bir araya gelme.

k. 99

Kefen Ar. Ölünün gömülmeden önce sarıldığı beyaz bez, yakasız gömlek, yakasız mintan.

k. 133, 140, 156, 160, 161, 163, 174, 175

Kereh Farz, dinsel içerikli görev, yapılması şart koşulmuş olan ibadet. Ayrıca anlam daralması ile daha özelde kurban kavramını karşılar. Bu bağlamda ilahi bir amaçla kesilen veya doğaya saçılan yiyecek, içecek ve tahıllar demektir.

k. 117

Kergek buldi {eT} Gerekenle buluştu, öldü.

k. 21

Kıyamet *Ar. (kıya:met)* Ölülerin tekrar dirileceği ve mahşerde toplanmak üzere, Allah'tan başka bütün varlıkların yok olacağı zaman, hesap günü, din günü, dünyanın sonu 2. *mecaz.* Gürültü ve karışıklık 3. Büyük sıkıntı, felaket, bela.

k. 183, 184, 185

Kurban *Ar.* 1. Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yönelik dinî bir vecibeyi veya adağı yerine getirmek için sığır, deve, koyun, keçi cinsinden kesilen hayvan. 2. Bir şey uğruna feda edilen veya kendini feda eden kimse.

k. 116, 117, 170

Kurban Et-, İt- Bir şey uğruna feda edilen veya kendini feda etmek.

k. 122

Kurban Kıl- Bir şey uğruna feda edilen veya kendini feda etmek.

k. 123

Kurban Ol- Başkasının çıkarı veya bir değer var olması, ayakta kalması için kendini feda etmek; bu uğurda kendi çıkarlarını hiç düşünmemek, ölmek.

k. 124

Kurban Ver-, Vir- Can kaybına uğramak, ölmek.

k. 125

Ö

Öl- 1. Canlılığı yok olmak, hayatını kaybetmek, yaşamı sona ermek 2. (İnsan için) canı bedenden ayrılmak, son nefesini vermek, yaşama belirtileri son bulmak, yaşamaz olmak, ruhunu teslim etmek, ahirete intikal etmek.

ö. 38

Öldür- 1. Bir canlının ölümüne neden olacak etkin bir girişimde bulunarak yaşamına son vermek. 2. Bir kimsenin ölümüne neden olmak, ölümüne yol açmak.

ö. 17, 57, 58

Ölü 1. (Canlı varlık veya organ için) yaşamı sona ermiş olan, ölmüş olan, cansız. 2. (Organ için) vücudun diğer kısımları ile ilişkisi kalmamış olan, organizmanın beslenme özelliğinden yararlanamayan.

ö. 25, 38

Ölüm (İnsan, hayvan ve bitki gibi canlı bireyler ile doku ve hücreler için) hayatın, canlılığın tam ve kesin olarak sona ermesi, yaşama özgü niteliklerin kesin olarak yitmesi ve yıkıma uğraması, vefat, mevt, irtihal.

ö. 20, 21, 22, 24, 25, 27, 29, 30, 33, 38, 42, 48, 49, 50, 51, 57, 68, 69, 73, 82, 96, 97, 105, 107, 108, 116, 132, 134, 137, 138, 139, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 155, 163, 172

S

Salaca Tabut, dört kollu düz bir tahta.

s. 158, 161

Sela Ver- Ar. Müslümanları bayram veya cuma namazına çağırmak, bazı yerlerde cenaze için kılınacak namazı haber vermek amacıyla minarelerde okunan dua.

s. 146, 154, 161, 163

Ş

Şaman [*Tung. / Manç. şaman (büyücü)* > *Fr chaman*] is. Şamanlıkta gelecekte haber veren, büyü yapan, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyi ettiğine inanılan kimse, din adamı, kam, baksı.

ş. 23, 108

Şehit ol- 1. Meşru bir savaşta, elinde silah olduğu halde İslam dini için savaşırken öldürülmek 2. Ülkesi ve görevi uğrunda ölmek.

ş. 144

Şem ve Pervane Mum ve Kelebek hikâyesi. İnsanın, aşk uğruna maddi varlığından vazgeçmesinin, tasavvuf şiiirinde ise Tanrı'nın varlığında yokluğa erişmenin simgesidir.

ş. 125

T

Tabut Ar. Mezara gömerken içine ölünün konulduğu araç, sandık, sal.

t. 158, 159, 163, 170

Tasavvuf Tanrı'nın niteliğini ve evrenin oluşumunu varlıkta birlik anlayışı içinde açıklamaya çalışan dinî ve felsefi akım, İslam mistisizmi. 2. Tanrı, evren ve insanı bir bütünlük içinde görme ve insanın Tanrı ile insanın başka insanlarla, insanın kendisi ile olan ilişkilerini bu bütünlükte arama ve açıklamaya, insanın tanrısal erdemlerle bezenmesini sağlamaya çalışan yol, mistisizm.

t. 29

Teneşir Üzerinde ölü yıkanan bir tür tezgâh, salacak.

t. 56, 155, 160

Terk et-, it- 1. Bırakmak, ayrılmak 2. Dünyadan ayrılmak, ölmek.

t. 75, 76

Terk eyle-, iyle- 1. Bırakmak, ayrılmak, vazgeçmek 2. Dünyadan ayrılmak, ölmek.

t. 79

Terk kıl- Terk etmek, ayrılmak.

t. 79

Terkin ur- Terk etmek, vazgeçmek.

t. 80

Toprak ol- Ölmek, gömülmek.

t. 133

U

Uç- {eT} 1. Vefat etmek; bu dünyadan göçüp gitmek, ölmek, vefat etmek 2.

Yok olmak, sona ermek.

u. 102

Uçmak [Soğd. *uştmah*] Cennet.

u. 89

V

Vasıl Ar. Ulaşmak, kavuşmak, varmak, birleşmek.

v. 100

Veba 1. Yersin basilinin sebep olduğu, değişik yollardan bulaşan, bilinç bulanıklığı ve yüksek ateşle ağır seyreden öldürücü bir hastalık, taun.
2. Domuz, kuş, sığır, at gibi

hayvanlarda da büyük kıranlara sebep olan çeşitli bulaşıcı hastalıklara verilen ad.

v. 139, 140, 142

Visal Ar. 1. Ulaşma, varma 2. Allah'a kavuşma, dosta varma.

v. 100

Vuslat Kavuşma, buluşma, birleşme.

v. 101

Y

Yas 1. Ölüm, yıkım, helak 2. Sevilen bir kimsenin ölümünden duyulan büyük acı, matem 3. {ağız} Ölü ağıdı 4. Bir dış sevgi nesnesinin yitimiyle öznedede beliren ruhsal süreç.

y. 163, 164

Yok Ol- Ortadan kalkmak, kaybolmak, varlığı sona ermek.

y. 132

KAYNAKLAR

- Ahmet Vefik Paşa (2000)**, *Lehçe-i Osmânî* (Haz. Recep Toparlı), TDK Yayınları, Ankara.
- Ak, Murat (2008)**, Çarh-Nâme’de Yer Alan Âyet ve Hadisler, *İstem*, S. 11, s. 279 – 303.
- Akar, Ali (2012)**, Türk Dili Tarihi, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Akar, Metin (1987)**, Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler I-II, *Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2, İstanbul, s. 1-14.
- Akçetin Çalışkan, Nurhayat (2010)**, Heidegger’in Düşüncesinde "Ölüm", *Adıyaman Üniversitesi SBE Dergisi*, S. 4.
- Alkan, Ahmet Turan (1999)**, Bir Dügün Gecesi Denemesi, *Düşünce Siyaset*, S.4.
- Alan, Gulbadi (1999)**, Gülşehri’nin Hayatı ve Eserleri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 8, Kayseri.
- Alpaslan, Ali (1977)**, Kadı Burhaneddin Divânı’ndan Seçmeler, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Altıntaş, Hayrani (1986)**, Tasavvuf Tarihi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Arpaguş, Safi (2005)**, Tasavvufta “Mantıku’t-Tayr”, Mevlana’da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru, M.Ü İlahiyat Fakültesi, s. 121-135.
- Araz, Rifat (2007)**, Yûnus’ta Gördüğümüz İnsan Sevgisi ve Hoşgörü Yaklaşımları, *Mürekkep, Kültür Sanat Edebiyat Serisi*, Ankara, S. 1, Nisan, Kitap No: 4, s. 3-6.
- Arık, Feda Şamil (1991)**, Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.26, c. 15, ss. 27-57.
- Aries, Philippe (1991)**, Batılının Ölüm Karşısında Tavırları (Türkçesi: M.Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara.
- Arslan Erol, Hülya (2012)**, Eski Türkçede “Ölüm” İçin Kullanılan Sözler, *Defin* (Editör: Emine Gürsoy Naskali), Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- Artun, Erman (2006)**, Anonim Türk Edebiyatı Nesri, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Artun, Erman (2004)**, Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri-Öğretiler-Dinler, İstanbul, http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_inanc_sistemleri.pdf
- Atalay, Besim (1985)**, Divanü Lûgat-it Türk Tercümesi Cilt III, TDK Yayınları, Ankara.
- Avcioğlu, Doğan (1995)**, Türklerin Tarihi, I. Cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul.

Balcioğlu, Tahir (1940), Harimi Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları, Kanaat Kitabevi, İstanbul.

Bice, Hayati (2016), Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Ankara.

Bilmen, Ömer Nasuhi (2000), Büyük İslâm İlmihali, Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz, Huzur Yayınevi, İstanbul.

Bıçak, Ayhan (2009), Türk Düşüncesi I Kökenler, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Boratav, Pertev Naili (1999), 100 Soruda Türk Folkloru, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Bozkuş, Metin (2001), Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebî Yapı, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S. 2, Sivas.

Buluç, Sadettin (1969), Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevisi, *Türkiyat Mecmuası*, C. 15.

Buluç, Sadeddin (1962), Şeyyâd Hamza'nın Lirik Bir Şiiri, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 12, s. 139-142.

Cahen, Claude (2000), Osmanlılardan Önce Anadolu Çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Cannon, Dolores (1998), Ölümün Ötesi (Çev: Semra Ayanbaşı), Akaşa Yayınları, İstanbul.

Cevizci, Ahmet (2005), Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul.

Ciğa, Özkan (2013), *Süheyl ü Nev-Bahâr Metin- Aktarma- Art Zamanlı Anlam Değişmeleri- Dizin*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Cin, Ali (2012), Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr (Kenzü'l-Bedâyi') İnceleme-Metin-Dizin, Eğitim Yayınevi, Konya.

Çağbayır, Yaşar (2007), Ötüken Türkçe Sözlük I-V. C, Ötüken Neşriyat A.Ş, İstanbul.

Çelik, İsa (2009), Türk Tasavvuf Düşüncesinde Ölüm, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 40, Erzurum.

Çelik, Züriye, Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Ölümleri Hakkında Dönemin Kaynaklarında Verilen Bilgiler, Selçuklu Siyasi Tarihi Bildiriler.

- Çıblak, Nilgün (2002)**, Anadolu'da Ölüm Sonrası Mezarlıklar Çevresinde Oluşan İnanç ve Pratikler, *Türk Kültürü*, Y XL, S 474, s. 605-614.
- Çoruhlu, Yaşar (2001)**, Türk Mitolojisinin Ana Hatları, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit (2011)**, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Divitçioğlu, Sencer (1987)**, Kök Türkler, Ada Yayınları, İstanbul.
- Doerfer, G. (1977)**, Das Chorasantürkische, *TDAY-Belleten*, Ankara.
- Durmuş, Mehmet (2012)**, Ölümü Güzelleştiren Eda: Türkçe Şair Tezkireleri İle Şairnâmelerde Ölümüne Bakış ve Ölümün İfade Biçimleri Üzerine, *Milli Folklor*, Cilt 12, S 94, s. 105-122.
- Egüz, Esra (2013)**, *Erzurumlu Mustafa Darîr'in Sîretü'n-nebî'sindeki Türkçe Manzumeler İnceleme- Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eliade, Mircea (1994)**, Ebedi Dönüş Mitosu, Çev. Ümit Altuğ, İmge Yayınları, Ankara.
- Eliade, Mircea (1999)**, Şamanizm Esrime Teknikleri (Çev. İsmet Birkan), İmge Kitapevi, Ankara.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2001)**, Modern Türk Edebiyatında "Ahiret" Kavramı, *Türkbilig*, 2, s. 40-45.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2002)**, Türkçede Öl- Fiili Üzerine, *Kafalı Armağanı*, Ankara.
- Eren, Metin (2012)**, Türk Kültüründe Ölüm ve Toprakla İlgili İnanış ve Ritüeller, *Acta Turcica*, S 1, s. 259-271.
- Ergin, Muharrem(1980)**, Kadı Burhaneddin Divânı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Erkiletlioğlu, Halit- Güler, Oğuz (1996)**, Türkiye Selçuklu Sultanları ve Sikkeleri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- Eröz, Mehmet (1992)**, Eski Türk Dini ve Alevilik Bektaşilik, TDAV, İstanbul.
- Erol, Safiye (2005)**, Makaleler, *Üçüncü Cennet III*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- Ersoy, Ersen- Ay, Ümran (2017)**, Hoca Dehhânî Divanı, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.
- Erten, Aslı (2013)**, *Halk Kültüründe Ötedünya Algısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki (2010)**, Bütün Yönleriyle Bektaşilik, Derin Yayınları, İstanbul.
- Gazali, İmam (2015)**, Ölüm ve Sonrası, Merve Yayınevi, İstanbul.

- Genç, İlhan -Kılıç, Atabey -Aksoyak, İ.Hakkı (2014)**, Dede Korkut Kitabı (han'ım hey), C. I, TOOB Yayınları (Özyurt Matbaacılık), Ankara.
- Göde, Kemal (1992)**, Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri.
- Göka, Erol (2010)**, Ölme, Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Gökyay, Orhan Şaik (2004)**, Dedem Korkudun Kitabı, MEB Yayınları, İstanbul.
- Gölpınarlı, Abdulkaki, Yunus Emre ve Tasavvuf, İnkılap Yayınları, İstanbul.**
- Gülenç, Halil (2010)**, *Ferhengnâme-i Sadî İnceleme- Metin*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülensoy, Tuncer (2011)**, M.Ö. 4500-M.S. XIII. Yüzyıllar Arasında Barbar Türkler, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Gülsevin, Gürer- Boz, Erdoğan (2010)**, Eski Anadolu Türkçesi, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Güngör, Harun (2002)**, Eski Türklerde Din ve Düşünce, Türkler, C.3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Günay, Umay- Horata Osman (2004)**, Yunus Emre Risâletü'n- Nushıyye, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Günay, Ünver- Güngör, Harun (1998)**, Türk Din Tarihi, Laçın Yayınları, Kayseri.
- Günay, Ünver- Güngör, Harun (2015)**, Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Berikan- Yayınevi, Ankara.
- Güngör, Harun- Argunşah, Mustafa (1991)**, Gagauz Türkleri (Tarih, Dil, Folklor ve Halk Edebiyatları), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- Gürer, Betül (2017)**, Övgü ve Yergi Bağlamında Sûfilerin Nazarında Hallâc-ı Mansûr, *ILTED*, S. 47, s. 171-197, Erzurum.
- Gürkan, Salime Leyla, Ölüm, DİA, c. 34, s. 33-34.**
- Güzelişik, Gülten Feşel (1996)**, *Şeyyâd Hamza Mi'râc-nâme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hançerlioğlu, Orhan (1993)**, Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Harmancı, Meriç (2014)**, Kutlu Başlangıçtan Ebedî İstirahatgaha: Türk Tasavvuf Edebiyatında Toprak Algısı, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.13, s. 23-38, İstanbul.
- Hultkrantz, Ake (2004)**, Şamanizmin Çevresel ve Olgusal Yönleri çev. Ali Osman Abdurrezzak, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.29, s.1-9.

- İnan, Abdulkadir (1976)**, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- İnan, Abdulkadir (1991)**, Makaleler ve İncelemeler, C II, Ankara.
- İnan, Abdulkadir (1995)**, Tarihte ve Bugün Şamanizm, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- İsen, Mustafa (1994)**, Acıyı Bal Eylemek/Türk Edebiyatında Mersiye, Akçağ Yayınları, Ankara.
- İsen, Mustafa- Kurnaz, Cemal- Tatçı, Mustafa (1998)**, Yesevilik Bilgisi, Ahmet Yesevi Vakfı, Ankara.
- İz, Mahir, (1981)**, Tasavvuf, Med Yayınları, İstanbul.
- Karaağaç, Günay (2012)**, Türkçenin Dil Bilgisi, Akçağ yayınları, Ankara.
- Kaçalin, Mustafa (2006)**, Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Kalafat, Yaşar (2011)**, Türk Kültürlü Halklarda Ölüm, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Karaca, Faruk (1999)**, Ölümle İlgili Davranış Örüntüleri Açısından Modern Batı ve Türk İslam Kültürü, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Erzurum, s. 65- 76.
- Karaca, Faruk (2001)**, Mezar Taşlarına Yansıyan Şekliyle Türk Kültüründe Hayat ve Ölümle İlgili Bazı Değerlendirmeler, *İslami Araştırmalar 14*, sy. 3-4, s. 501-512.
- Kaplan, Mehmet (1992)**, Yunus Emre'ye Göre Zaman-Hayat ve Varoluşun Mânâsı, *Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2 Mayıs 1991, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 514, s. 109-124.
- Kaplan, Mehmet (1992)**, Yunus Emre'den Bir Şiir, *Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2 Mayıs 1991, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 514, s. 127-131.
- Karadeniz, Osman (1992)**, Ecel Üzerine, Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Karahan, Leyla (1994)**, Kıssa-i Yusuf İnceleme-Metin-Dizin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kartal, Ahmet (2009)**, Kerâmât-ı Ahi Evran Mesnevisi Üzerine Notlar, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi 2*, İstanbul, s.223-242.
- Kayaoğlu, İsmet (1990)**, Mevlana'nın Çağdaşı Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 31, S. 1.

Kazancı, F. Asiye Şenat (2007), Kur'an'da Ölüm-Mevlânâ'da Şeb-i Arûs (Karşılaştırmalı Bir Çalışma), *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri I* içinde, haz. A. Elmalı ve A. Bakkal, s. 217-224, Şanlıurfa.

Kılavuz, Ahmet Saim (2008), Akaid, İlmihal I, İman ve İbadetler, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Koca, Salim (2013), Anadolu Türk Beylikleri, Berikan Yayınevi, Ankara.

Koca, Salim, Türkiye Selçuklu Tarihine Damgasını Vuran Menfur Bir Cinayet: Sultan I. Alâeddîn Keykubâd'ın Zehirlenmesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.

Kocabaş, Şakir (2001), Kur'an ve Hadislerde Kıyamet Günü, *Dîvân*, s.129-154.

Kocatürk, Saadettin (2000), Gülşehri ve Feleknâme, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Koçin, Abdülhakim (2003), Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansımaları, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 4, S. 5*, s. 135-160.

Korkmaz, Zeynep (2005), Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 2.b. C. I, TDK, Ankara.

Korkmaz, Zeynep (2005), Kaşgarlı Mahmud ve Oğuz Türkçesi, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, s. 241-253.

Korkmaz, Zeynep (2013), Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi, TDK Yayınları, Ankara.

Köprülü, Fuat (2003), Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Akçağ Yayınları, Ankara.

Köprülü, Fuat (2005), Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.

Levinas, Emmanuel (2006), Ölüm ve Zaman Çev. Nami Baser, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Mansuroğlu, Mecdut (1951), Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Başlama ve Gelişmesi, *TDED*, C. 4, S. 3.

Mansuroğlu, Mecdut (1956), Ahmed Fakih Çarhname, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Mansuroğlu, Mecdut (1958), Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri, İstanbul.

- Meriç, Rıfki Melul (1936)**, Akşehir Türbe ve Mezarları, *Türkiyat Mecmuası*, C. 5, s. 141-212.
- Mirzaoğlu, F. Gülay (2012)**, Alevi-Bektaşî Şiirinde Bad-ı Saba Motifi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.61, Ankara.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1983)**, Bektaşî Menakıplarında İslâm Öncesi İnanç Motifleri, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996)**, Babailer İsyanı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2012)**, Yunus Emre, Kültür Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Ospanova, Gülmira**, Yunus Emre Divanı'nda Ölümü Güzelleştiren İfadeler, *Türk Dünyası*, s. 41, s. 131-149.
- Ögel, Bahaeddin (1984)**, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi I, Ankara.
- Öğüt, Evrim Hikmet (2016)**, Opera Repertuarında Kurban Temasının Dönüşümü, *International Journal of Human Sciences*, 13(1), s. 2113-2124.
- Ölmez, Özlem (2008)**, *Türk Folklorunda Ölüm Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önal, Mehmet Naci (1998)**, Romanya Dobruca Türkleri ve Mukayeseleriyle Doğum, Evlenme ve Ölüm Adetleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Önal, Mehmet Naci- Erten, Aslı (2013)**, Türk Halk Kültüründe Ötedünya Tasavvuru, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih TEZCAN'a Armağan*, C. 13, s.261-292.
- Örnek, Sedat Veyis (1971)**, Anadolu Folklorunde Ölüm, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Örnek, Sedat Veyis (1988)**, 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- Özçelik, Sadettin (2005)**, Dede Korkut Araştırmalar, Notlar / Dizin / Metin, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özçelik, Sadettin (2006)**, Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Özkan, Mustafa (1995)**, Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi, Filiz Kitabevi, İstanbul.

- Özköse, Kadir (2016)**, Kadı Burhaneddin'in Düşünce Dünyasında Tasavvuf, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 20, S.1, s. 409- 428.
- Özyetgin, A. Melek (2006)**, Tarihten Bugüne Türk Dili Alanı (Konferans Metni) Chinese Academy of Social Science, Sino-Foreign Relationship Department of Institute of History, Beijing (CHINA) (23 January).
- Pala, İskender (1989)**, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Pala, İskender (2006)**, Ah Mine'l- Aşk, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Roux, Jean-Paul (1999)**, Eskiçağ ve Ortaçağda Altay Türklerinde Ölüm, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Roux, Jean Paul (2002)**, Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sağol Yüksekaya, Gülden - Gürsoy Naskali, Emine (2009)**, Uçmağa Varmak Kitabı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Sami, Şemsettin (1978)**, Kâmus-ı Türki, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Savran, Ömer (2009)**, Klâsik Şiirimizde Ölüm Teması ve Ölümle İlgili Bazı Âdetler, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 2, s. 170-188.
- Schimmel, Annemarie (2004)**, İslamın Mistik Boyutları, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sevim, Ali- Merçil, Erdoğan (1995)**, Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sümer, Faruk (2016)**, Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Şahin, Hatice (2003)**, Eski Anadolu Türkçesi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Şahin, M. S. (1993)**, Cennet, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İslam Araştırmaları Merkezi, C 7, s. 374-376, İstanbul.
- Taneri, Aydın (1977)**, Celalü'd-din Harizmşah ve Zamanı, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Tanyu, Hikmet (1980)**, İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Taş, İbrahim (2017)**, Yüsuf Ve Zelihâ Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük, Kültür Eserleri Dizisi, Ankara.
- Tatçı, Mustafa (1997)**, Yunus Emre Divanı I-IV, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

- Tatcı, Mustafa (2012)**, Yunus Emre- Divân-ı İlahiyat, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2005)**, Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Şiiri Münasebetiyle, *International Journal of Central Asian Studies (Prof. Dr. Mustafa Canpolat Armağanı)* 10 (1), s. 181-195.
- Tavukçu, Orhan Kemal (2009)**, Klâsik Edebiyatta Hamse Geleneği ve Şeyyâd Hamza, *Turkish Studies* 4 (7), s. 593-602.
- Tekin, Şinasi (1974)**, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde ‘Olga-Bolga’ Sorunu”, *TDAY-Belleten*, Ankara, s. 59-71.
- Tekin, Talat (1988)**, Orhon Yazıtları, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Tezcan, Mahmut (1996)**, Kültürel Antropoloji, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Tezcan, Semih (2001)**, Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Thema Larousse Tematik Ansiklopedi (1994)**, Sanat ve Kültür: Dünya, Milliyet Gazetesi Yayınları.
- Timurtaş, Faruk Kadri (1982)**, Yunus'un Dili Üzerine Notlar, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, s.405-412, Ankara.
- Topaloğlu, Bekir (2002)**, Kıyamet, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi*, C. 25, s. 516-522. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c25/c250336.pdf>
- Törenek, Mehmet (2005)**, Yol ve Yolculuk Benzetmeleri Bağlamında Şiirimizde Ölüm, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, S 28, s. 129-143.
- Tryjarski, Edward (2012)**, Türkler ve Ölüm, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Turan, Osman (1993)**, Selçuklular ve İslamiyet, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Turan, Osman (1993)**, Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Turan, Osman (2014)**, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Turan, Şerafettin (1994)**, Türk Kültür Tarihi, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Türkyılmaz, Ümran (2003)**, Albert Camus'nün Caligula'sında Yaşam Ölüm Diyalektiği, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 43, S. 2, s. 109-118.
- Günay, Umay Türkes (2007)**, Türklerin Tarihi -Geçmişten Geleceğe-, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Uraz, Murat (1994)**, Türk Mitolojisi, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Üşenmez, Emek (2013), Yunus Emre Divânında Türkçe İslami Terimler, *Turkish Studies*, s. 625-644.

Vural, Hanifi (2010), Yunus Emre’de Ölüm Düşüncesi ve Ölüme Dair İfade Sıklığı, *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni*, Eskişehir.

Yardımcı, Mehmet- Gülçiçek, Demet (2011), Ağıt ve Türkülerimizde Bu Dünyadan Öte Dünyaya Göç.

Yavuz, Kemal, Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayrı (Gülşen-Nâme) Metin ve Aktarma, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR-78427/gulsehri---mantikut-tayr.html>

Yazar, Sevtap, Yunus Emre ve Tasavvuf,

http://web.deu.edu.tr/ilyas/edebiyat/yunusvetasavvuf.htm#_edn1

Yazır, Hamdi (1994), Kur’ân-ı Kerim ve Yüce Meâli, Huzur Yayınevi, İstanbul.

Yeniterzi, Emine (1999), Divan Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.5, s.115-139.

Yıldırım, Dursun (1972), Dede Korkut ve Yunus Emre’de Hayat, Tabiat, Tanrı ve Ölüm, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C 20, s. 37-47.

Yıldırım, Nilüfer (2011), Ölümle Ölümsüzleşen Şair: Yunus Emre, *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1 (1), s. 97-104.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi (1971), İslam Tarihi Dersleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, C. 1, Ankara.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Ebru DİLBAS

Doğum Tarihi ve Yeri: 24.07.1993, Kayseri

Medeni Durumu: Bekâr

E-Posta: ebrudilbass@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	
Yüksek Lisans	Erciyes Üniversitesi Eski Türk Dili	2015-2018
Lisans	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı	2011-2015
Önlisans	Erciyes Üniversitesi HBSMYO Ameliyathane Hizmetleri	2017-2019
Lise	Atatürk Kız Teknik ve Meslek L. Büro Yönetimi ve Sekreterlik Tıp Sekreterliği	2007-2011

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2018- hâlen	Kocasinan Halk Eğitim Merkezi	Drama Öğretmeni
2016- 2018	Kayseri Çözüm Eğitim Kurumları	Etkin Hızlı Okuma ve Zihin Haritaları-Yaratıcı Drama Eğitmeni

KATILDIĞI BİLİMSEL KONGRE/SEMPOZYUM VE BİLİMSEL TOPLANTILAR

Akşemseddin Uluslararası İnsan, Toplum ve Spor Bilimleri Sempozyumu, “*Seyf-i Sarâyî'nin Gülistân Tercümesi'nde Kadın ve Kadın Benzetmeleri*”, 12-16 Eylül 2018, Çorum.

I. Uluslararası Develi-Âşık Seyrânî ve Türk Kültürü Kongresi, “*Âşık Seyrânî'nin Hayatı ve Şiirlerinde Dönemin Siyasi, Sosyal ve Kültürel Yapısı*”, 4-5-6 Ekim 2018, Kayseri.

